

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GELENEKSEL DİYARBAKIR EVLERİNİN YAPIM TEKNİKLERİ

Anıl İNAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

DİYARBAKIR

Haziran 2019

T.C
DİCLE UNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DİYARBAKIR

Anıl İNAL tarafından yapılan “**Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Yapım Teknikleri**” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Mimarlık Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

<u>Ünvanı</u>	<u>Adı Soyadı</u>	
Başkan: Doç. Dr.	Neslihan DALKILIÇ (Danışman)	
Üye : Doç. Dr.	Mücahit YILDIRIM	
Üye : Dr.Öğr.Üyesi	Ömer DABANLI	

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 27/06/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../20

Prof. Dr. Sevtap SÜMER EKER

ENSTİTÜ MÜDÜR.

(MÜHÜR)

TEŞEKKÜR

Çalışmamın başlangıcından bitimine kadar her safhasında tezimin gelişiminde yardımlarını ve hoşgörüsünü eksik etmeyen, rehberliği ve destekleriyle her konuda özveriyle çalışmalarımızla ilgilenen, bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım danışman hocam Sayın Doç. Dr. Neslihan DALKILIÇ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmaları esnasında tecrübelerini bizden esirgemeyen Doç. Dr. Ayhan BEKLEYEN’e ve Yüksek Mimar Adnan NABİKOĞLU’na da şükranlarımı sunarım. Mimarlık eğitimim boyunca üzerimde emeği olan tüm saygıdeğer hocalarımı da teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca sevgileri ile güç aldığım, eğitim yaşamımda desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli ailem annem ve babama şükranlarımı sunuyorum.

“Mimarlık.18.00.”nolu proje çalışmasının gerçekleşmesinde imkân sağlayan DÜBAP’a ve tüm çalışanlarına katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım.

“Yeni ve modern imkânların, eskinin özlü tecrübesi ve asil benliği ile imtizacından yeni, yeni ruhlar doğar.” sözünden ziyadesiyle ilham aldığım merhum Sayın Doğan ERGİNBAŞ’a şükranlarımla.

Anıl İNAL

Haziran-2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEŞEKKÜR	I
İÇİNDEKİLER	II
ABSTRACT	VII
ÇİZELGE LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİL LİSTESİ.....	IX
1.GİRİŞ	1
1.1. Amaç	2
1.2. Konu & kapsam	2
1.3. Yöntem.....	3
2. DİYARBAKIR “SURIÇİ” KONUMU, COĞRAFİ YAPISI ve TARİHSEL GELİŞİMİ.....	5
2.1. Konumu ve Fiziksel Özellikleri	5
2.1.1. Suriçi Konumu	7
2.2. Tarihi Özellikleri.....	9
3. GELENEKSEL DİYARBAKIR EVLERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ	11
3.1. Plan ve İşlevsellik Özellikleri	11
3.2. Cephe Özellikleri	15
3.2.1. Sokak Cephesi.....	15
3.2.2. Avlu Cephesi.....	16
3.2.3. Cephe Süslemeleri.....	17
3.3. Kullanılan Yapı Malzemeleri.....	18
4. YAPIM SİSTEMLERİ	19
4.1. Temeller	19

4.2.	Duvarlar.....	23
4.2.1.	Taş Duvarlar.....	24
4.2.1.1.	Moloz Taş Duvar.....	25
4.2.1.2.	Kaba Yonu Taş Duvar.....	28
4.2.1.3.	İnce Yonu Taş Duvar	30
4.2.1.4.	Kesme Taş Duvar	34
4.2.2.	Almaşık Duvarlar	44
4.2.3.	Ahşap Karkas Duvarlar	47
4.2.4.	Tuğla Duvarlar (Harman Tuğlası).....	52
4.2.5.	Kerpiç Duvarlar.....	55
4.3.	Döşemeler	63
4.3.1.	Bodrum Kat Döşemeleri	63
4.3.2.	Zemin Kat Döşemeleri	65
4.3.3.	Ara Kat Döşemeleri.....	77
4.3.4.	Eyvan Döşemeleri	86
4.3.5.	Avlu Döşemeleri	87
4.3.6.	Sahanlık, Gezemek ve Balkon Döşemeleri.....	90
4.3.7.	Seki.....	95
4.3.8.	Döşemelerin Yapım Tekniği Bakımından Çeşitleri.....	97
4.4.	Dam ve Saçaklar	105
4.4.1.	Dam	105
4.4.2.	Üst Örtü Taşıyıcı Sistemini Oluşturan Ahşap Kirişler.....	109
4.4.3.	Saçak Yapımı ve Çeşitleri.....	112
4.4.4.	Kubbeli ve Tonoğlu Örtüler	120
4.4.5.	Çörtenler.....	123

4.5.	Kemerler.....	125
4.5.1.	Kemer Yapımı.....	126
4.5.2.	Kemer Çeşitleri	127
4.5.3.	Sütunlar	146
4.5.3.1.	Sütunçe.....	147
4.5.4.	Pencere Açıklıklarını Geçme Yöntemleri	149
4.5.5.	Kapı Açıklıkları Geçme Yöntemleri	151
4.5.6.	Niş Yapımı	153
4.6.	Merdivenler	157
4.6.1.	Merdivenlerin Yapım Tekniğine Göre Çeşitleri	159
4.6.1.1.	Konsol Merdivenler	159
4.6.1.2.	Kemer Destekli Merdivenler.....	163
4.6.1.3.	Taş Dolgu Destekli Merdivenler.....	166
4.6.1.4.	Ahşap Merdivenler.....	168
4.7.	Mutfak, Ocak ve Bacalar.....	170
4.8.	Cumba (Şahniş).....	180
4.8.1.	Cumba Yapımı	182
4.9.	Pencere ve Kapılar	195
4.9.1.	Pencereler	195
4.9.1.1.	Oda Pencereleri	195
4.9.1.2.	Tepe Pencereleri.....	204
4.9.1.3.	Bodrum Pencereleri.....	206
4.9.1.4.	Pencere Korkulukları	209
4.9.2.	Kapılar.....	212
4.9.2.1.	Oda kapıları.....	212

4.9.2.2. Sokak kapıları.....	217
4.10. Bağlayıcı Maddeler ve Harçlar	228
4.10.1. Çamur Harçları.....	228
4.10.2. Alçı Harçları.....	228
4.10.3. Kireç Harçları.....	229
4.10.4. Cas Harçları.....	229
4.10.5. Horasan Harçları	229
4.10.6. Örnek Malzeme Analizleri.....	230
5. GÜNÜMÜZ RESTORASYON UYGULAMALARINDA GELENEKSEL YAPIM TEKNİKLERİNİN KULLANIMI	233
6. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	241
7. KAYNAKLAR	247
ÖZGEÇMİŞ.....	250

ÖZET

GELENEKSEL DİYARBAKIR EVLERİNİN YAPIM TEKNİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Anıl İNAL

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

2019

Bu çalışma, Diyarbakır Geleneksel Evlerin yapım tekniklerini konu almaktadır. Bugüne kadar geleneksel evler yapım teknikleri hakkında yapılmış olan araştırmalar sonucu oluşan veriler, günümüz restorasyonlarında kullanmak üzere yetersiz kalmaktadır. Geleneksel evlerinin incelendiği bu çalışmada, restorasyon uygulamalarında özgüne uygun şekilde müdahale kararlarının alınmasına yardımcı olmak ve bu konuda çalışacaklara veri sağlamak, çalışmanın genel amacı olarak belirlenmiştir. Araştırmamız sonucunda tez kapsamına, daha önce belgelenmemiş birçok yapım detayları eklenmiş ve belirli konularda 3 boyutlu görsel anlatım yöntemleri ile yapım aşamaları kolaylıkla anlaşılacak şekilde hazırlanmıştır. Çalışma, evlerin çoğunlukta bulunduğu Suriçi bölgesinde yapılan incelemeler ve yürütülmekte olan restorasyon uygulamalarının izlenmesi sonucu gerçekleştirilmiştir. Günümüzde modern yapım teknolojisine yönelim sonucunda geleneksel yapım teknikleri unutulmaya yüz tutmuştur. Bu sebeple geleneksel yöntemlerin, uygulamacılar ve araştırmacıların desteğiyle bazı restorasyon uygulamalarında, renovasyon çalışmalarında yaşatılıyor olması, bu bilgilerin tekrar geri kazanımına ve unutulmamasına olanak sağlamaktadır. Çalışmanın sonuçlarından elde edilecek en önemli kazanç, kültürel mirasın belgelenmesi, Diyarbakır'da günden güne unutulmaya yüz tutan bir mimari geleneğin bilimsel bir bakış açısı ile yeniden canlandırılması ve günümüzün çağdaş restorasyon uygulamalarında yararlanılacak doğru bir kaynak niteliği kazandırması olacaktır.

Anahtar sözcükler: Geleneksel Konut Mimarisi, Geleneksel Yapım Tekniği, Diyarbakır, Suriçi, Rölöve, Restorasyon, Renovasyon

ABSTRACT

THE CONSTRUCTION TECHNIQUES OF DIYARBAKIR TRADITIONAL HOUSES

MSc. THESIS

ANIL İNAL

DEPARTMENT OF ARCHITECTURE
INSTITUTE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE
UNIVERSITY OF DICLE

2019

This research has focused on the construction techniques of Diyarbakır Traditional Houses. The data obtained from the researches that have been done on traditional house building techniques to date are insufficient for use in today's restorations. In this study, where traditional houses are examined, the general purpose of the study is to assist in making intervention decisions in the restoration practices in accordance with the original and to provide data to those who will work on this issue. As a result of our research, many production details which were not previously documented were added to the scope of the thesis and the production stages were prepared in a way to be easily understood with 3 dimensional visual expression methods on certain subjects. The research was carried out as a result of the examinations carried out in the Suriçi region where the majority of the houses are and the monitoring of the restoration practices in progress. Today, as a result of the trend towards modern construction technology, traditional construction techniques have been forgotten. For this reason, the fact that traditional methods are kept alive in some restoration applications and renovations with the support of researchers and researchers enables this information to be recovered and not forgotten. The most important benefit to be obtained from the results of the study will be the documentation of the cultural heritage, the revival of an architectural tradition that has been forgotten day by day from a scientific point of view, and the fact that it will be used as a correct resource for contemporary restoration practices.

Key words: Traditional Residential Architecture, Traditional Construction Technique, Diyarbakır, Suriçi, Survey, Restoration, Renovation

ÇİZELGE LİSTESİ

<u>Çizelge No</u>	<u>Sayfa</u>
Çizelge 2.1. Diyarbakır iklim verileri.(Diyarbakır Meteoroloji Bölge Müdürlüğü)	8
Çizelge 2.2. Diyarbakır yıllık yağışın mevsimlere göre dağılımı. (Diyarbakır İl Çevre Durum Raporu,2008)	8

ŞEKİL LİSTESİ

<u>Sekil No</u>		<u>Sayfa</u>
Şekil 2.1.	Türkiye siyasi haritasında Diyarbakır ilinin konumu.	5
Şekil 2.2.	Diyarbakır ili uydu görüntüsünde Suriçi konumu.	7
Şekil 2.3.	Suriçi alanının 1939 yılına ait hava fotoğrafı.	8
Şekil 2.4.	Suriçi alanının 2018 yılına ait hava fotoğrafı.	8
Şekil 3.1.	Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Sokak-Avlu İlişkisi	11
Şekil 3.2.	Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Plan Tipler	12
Şekil 3.3.	Geleneksel Diyarbakır evleri plan örnekleri	13
Şekil 3.5.	Sokak cephesi örnekleri.	15
Şekil 3.4.	Geleneksel Diyarbakır Evleri sokak cephesi resimleri	15
Şekil 3.6.	Geleneksel Diyarbakır avlu cephesi örnekleri.	16
Şekil 3.7.	Cas sıva ile yapılan cephe süslemeleri	17
Şekil 4.1.	Evlere ait, kazı çalışmaları sırasında açığa çıkan temel görüntüleri	20
Şekil 4.2.	Temel kesiti	21
Şekil 4.3.	Kazı çalışmaları sırasında açığa çıkan temeller	21
Şekil 4.4.	Temel ölçülerinin harflerle ifade edilmesi	22
Şekil 4.5.	İşlenme derecelerine göre taş blok çeşitleri	24
Şekil 4.6.	Moloz taş kullanım örnekleri	25
Şekil 4.7.	Moloz taşın kullanıldığı geleneksel ev sokak cephesi örneği	26
Şekil 4.8.	Moloz ve kaba yonu taşının geleneksel evler cephe örnekleri	27
Şekil 4.9.	Pencere üstlerinde moloz taş kullanım örneği	28
Şekil 4.10.	Kaba yonu taşın avlu bahçe duvarında kullanılması	29
Şekil 4.11.	Kaba yonu örgü tekniğinin kullanıldığı duvarlar	29
Şekil 4.12.	İnce yonu örgü tekniğinin kullanıldığı duvarlar ve cephe görünüşü	30
Şekil 4.13.	İnce yonu taşın kullanıldığı avlu cephesi görünüşü	31
Şekil 4.14.	İnce yonu taşın kullanıldığı bir avlu cephesi (rölöve)	31
Şekil 4.15.	İnce yonu taşın kullanıldığı cephe örnekleri.	32
Şekil 4.16.	İnce yonu bazaltının cephede detay fotoğrafı	32
Şekil 4.17.	İnce yonu taş ve ahşap karkastan yapılan ara mekân duvar detayı.	33
Şekil 4.18.	Saplama taş detayı	34
Şekil 4.19.	Kesme taşın kullanıldığı duvar örgü tekniği	35
Şekil 4.20.	İnce yonu ve moloz taşlarının kullanıldığı cephe örnekleri	36
Şekil 4.21.	Moloz ve kaba yonu taşların kullanıldığı cephe örnekleri	37
Şekil 4.22.	İç mekânlarda kullanılan ince yonu taş	38

Şekil 4.23.	İnce yonu, kaba yonu ve moloz taşının kullanıldığı cephe örneği	38
Şekil 4.24.	Taşların tercih edilen işlenme derecelerine göre çeşitli örgüler	40
Şekil 4.25.	Geleneksel evlere ait sistem detayı	41
Şekil 4.26.	Yıkık durumda olan evin kabaltı, döşeme ve duvar detay resimleri	42
Şekil 4.27.	Sandık duvar tekniğinin belirgin olarak görüldüğü detay fotoğrafları	43
Şekil 4.28.	Sandır duvar örgü tekniğinin belirgin olarak görüldüğü detay fotoğrafı	43
Şekil 4.29.	Almaşık duvar tekniğinin kullanıldığı geleneksel ev örnekleri	44
Şekil 4.30.	Almaşık duvar tekniğinin kullanıldığı cephe örnekleri	45
Şekil 4.31.	Almaşık duvar tekniğinin kullanıldığı iç mekân ve eyvan resimleri	46
Şekil 4.32.	Ahşap malzemeden yapılan ara bölme duvarı rölöve çizim detayları	48
Şekil 4.33.	Ahşap karkas ara bölme duvarı örnek resimleri	49
Şekil 4.34.	Bağdadi tekniğinde, çıta üstü sıvalı ara bölme duvarı	49
Şekil 4.35.	Ahşap karkas (bağdadi) duvar taşıyıcı elemanların belirtilmesi	50
Şekil 4.36.	Ahşap karkas (bağdadi) ara bölme duvar örnekleri	51
Şekil 4.37.	Harman tuğlası hazırlanması, şekillenmesi ve kurutulması	52
Şekil 4.38.	Harman tuğlası fırınının kurulması ve yakılması	53
Şekil 4.39.	Harman tuğlasının kullanıldığı ev örneği	54
Şekil 4.40.	Kerpicing hazırlanması (1. ve 2. Aşamaları) (Dinç 2015)	56
Şekil 4.41.	Kerpicing hazırlanması (3. ve 4. Aşamaları) (Dinç 2015)	57
Şekil 4.42.	Kerpicing hazırlanması (5. ve 6. Aşamaları) (Dinç 2015)	57
Şekil 4.43.	Kerpiç malzemenin kullanıldığı yapı örneği	58
Şekil 4.44.	Kerpicing, yapıların sadece belirli kısımlarında kullanıldığı ev örnekleri	59
Şekil 4.45.	Kerpiç malzemenin kullanıldığı pencere üst kısımları	59
Şekil 4.46.	Geleneksel evlerdeki duvar kalınlık ölçümleri (2018)	60
Şekil 4.47.	Ara mekân duvar kalınlıkları ölçüleriyle belgelendirilmesi	61
Şekil 4.48.	Kil-toprak karışımlı bodrum döşemesi örnekleri	64
Şekil 4.49.	Zemin kat döşemesinin, farklı iki yöntemde yapılması	66
Şekil 4.50.	Taş kemer destekli sal taşı döşemesi yapım aşamaları	67
Şekil 4.51.	Sal taşı döşemesini oluşturan yapı elemanları	68
Şekil 4.52.	Model üzerinde sal taşlı döşemenin gösterimi	68
Şekil 4.53.	Sal taşından yapılmış eyvan döşemeleri	69
Şekil 4.54.	Sal taşlı döşeme ve taş kemer örnek resimler	69
Şekil 4.55.	Ziya Gökalp Müzesi bazalt döşemeli zemin kat oda resimleri	70
Şekil 4.56.	Ziya Gökalp Müzesi bazalt döşemesinin alt bodrum kattan görünümü	71
Şekil 4.57.	Sal taşlı düz döşeme plan çizimi (Ziya Gökalp Evi)	72
Şekil 4.58.	Sal taşlı düz döşeme kesit çizimi (Ziya Gökalp Evi)	73

Şekil 4.59.	Kemer kilit taşı oturum detay resmi	74
Şekil 4.60.	Zemin kat döşemesi bazalt taşından yapılmış ev örnekleri	74
Şekil 4.61.	Zemine oturan bazalt kaplamalı döşeme örneği	75
Şekil 4.62.	Sal taşı ile düz kiriş tekniğiyle yapılan zemin kat döşeme örneği	76
Şekil 4.63.	Sal taşı ile yapılan zemin kat döşeme örnekleri	77
Şekil 4.64.	Horasan tesviye harçlı toprak döşeme (Parlak dokulu)	78
Şekil 4.65.	Döşeme katmanlarının incelenmesi	78
Şekil 4.66.	Ahşap kiriş destekli üzeri bazalt döşeme	79
Şekil 4.67.	Sal taşlarının kullanılarak oluşturulan ara kat döşemesi	80
Şekil 4.68.	Taş bingi destekli sal taşlı ara kat döşeme örneği	80
Şekil 4.69.	Taş bingi destekli sal taşından yapılmış ara kat döşeme detayı	81
Şekil 4.70.	Sal taşı kullanılarak yapılan bir yapım tekniği detayı	82
Şekil 4.71.	Sal taşlı döşeme yapım tekniği anlatımı	83
Şekil 4.72.	Zemin üstü odaların genişletilmesi yöntemi	84
Şekil 4.73.	Taş bingi üzerine, ahşap kiriş detayı	84
Şekil 4.74.	Ara kat döşeme taşıyıcılarının (ahşap kirişlerin) konumlandırılması	85
Şekil 4.75.	Geleneksel evler eyvan döşeme kalınlıkları	86
Şekil 4.76.	Eyvan döşemesi görsel modeli	86
Şekil 4.77.	Avlu döşemesi örneği	87
Şekil 4.78.	Avlu döşemesi örnek resimleri	88
Şekil 4.79.	Avlu döşemesi yapımı örnek resimleri	89
Şekil 4.80.	Diyarbakır geleneksel evleri gezemek yapım aşamaları	90
Şekil 4.81.	Diyarbakır geleneksel evleri sahanlık örnekleri	91
Şekil 4.82.	Gezemek örnekleri	92
Şekil 4.83.	Diyarbakır geleneksel evleri sahanlık örnekleri	92
Şekil 4.84.	Diyarbakır geleneksel evlerinde merdivenlerle bağlantılı gezemek	93
Şekil 4.85.	Gezemek ve balkonlarda sal taşlarının kullanılması	94
Şekil 4.86.	Oda girişlerinde bulunan seki ve yükseklikleri	95
Şekil 4.87.	Seki yapım detayları	96
Şekil 4.88.	Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 1, Tip 2)	98
Şekil 4.89.	Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 3, Tip 4)	99
Şekil 4. 90.	Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 5, Tip 6)	100
Şekil 4.91.	Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 7, Tip 8)	101
Şekil 4.92.	Örnek sistem detayı kesiti 1	102
Şekil 4.93.	Örnek sistem detayı kesiti 2	103
Şekil 4.94.	Geleneksel bir evin üç boyutlu görsel çalışması	104

Şekil 4.95.	1930’lu yıllarda Diyarbakır’ın genel görünümü ve damlar (Anonim)	105
Şekil 4.96.	Geleneksel evlerde toprak dam örtüsü örnekleri	107
Şekil 4.97.	Dam örtüsü katmanları, üç boyutlu görsel modeli	108
Şekil 4.98.	Dam örtüsü (alt görünüm) üç boyutlu görsel modeli	108
Şekil 4.99.	Döşemeleri taşıyan ahşap kirişleri örnekleri	109
Şekil 4.100.	Süslemeli, sandıklı ahşap kiriş örnekleri	110
Şekil 4.101.	Ahşap kiriş altında farklı süslemeli tavan kaplama resimleri	111
Şekil 4.102.	Ahşap kiriş altı süslemeli tavan kaplama resimleri	111
Şekil 4.103.	Diyarbakır eski sokak fotoğrafı (Kaynak: Anonim)	112
Şekil 4.104.	Dam kesiti ve saçaklar	112
Şekil 4.105.	Üst örtü saçak detayı Tip 1	114
Şekil 4.106.	Üst örtü saçak detayı Tip 2	115
Şekil 4.107.	Üst örtü saçak detayı Tip 3	116
Şekil 4.108.	Üst örtü saçak detayı Tip 4	117
Şekil 4.109.	Üst örtü saçak detayı Tip 5	118
Şekil 4.110.	Çeşitli evlerde farklı saçak örnekleri	119
Şekil 4.111.	Farklı evlerde ayı başlı ve süslemeli saçak örnekleri	120
Şekil 4.112.	Şehzadeler Konağı (Şeyhoğulları)	120
Şekil 4.113.	Şehzadeler Konağı (Şeyhoğulları) Batı ve Doğu bölümleri	121
Şekil 4.114.	Geleneksel yöntemler ile yapılan tonoz yapım aşamaları	122
Şekil 4.115.	Geleneksel yöntemler tonoz yapım aşamaları	122
Şekil 4.116.	Örnek çörten çizimi	123
Şekil 4.117.	Örnek çörten resimleri	124
Şekil 4.118.	Kemer bölümleri	125
Şekil 4.119.	Kemer yapım örneği (Restorasyon çalışmaları)	126
Şekil 4.120.	Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü” ndeki kemer çeşitleri	128
Şekil 4.121.	Diyarbakır geleneksel evlerinde kullanılan kemer çeşitleri 1	129
Şekil 4.122.	Diyarbakır geleneksel evlerinde kullanılan kemer çeşitleri 2	130
Şekil 4.123.	Beşik kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği	131
Şekil 4.124.	Basık sivri kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği	132
Şekil 4.125.	Basık kemer ve Bursa kemeri çizimi ve taş dizilim örneği	133
Şekil 4.126.	Üç dilimli kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği	134
Şekil 4.127.	Beş dilimli kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği	135
Şekil 4.128.	Yedi dilimli kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği	136
Şekil 4.129.	Tudor kemeri sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği	137
Şekil 4.130.	Diyarbakır geleneksel evlerinde kemer tip örnek resimleri	138

Şekil 4.131.	Diyarbakır geleneksel evlerinde bulunan tek gözlü en geniş	139
Şekil 4.132.	Altı dilimli köşeli kemer ve on dilimli köşeli kemer örneği	139
Şekil 4.133.	Yedi dilimli kemer geleneksel ev örnekleri	140
Şekil 4.134.	Basık sivri kemerden yapılmış iki gözlü eyvan kemer resimleri	140
Şekil 4.135.	Dokuz dilimli köşeli kemer örneği	141
Şekil 4.136.	Bodrumda beşik kemer kullanımı	141
Şekil 4.137.	Beşik kemer örneği	142
Şekil 4.138.	Basık kemer örneği	142
Şekil 4.139.	Tudor kemeri örnekleri 2	143
Şekil 4.140.	Tudor kemeri örnekleri 1	143
Şekil 4.141.	Tudor kemeri örnekleri 3	144
Şekil 4.142.	Niş yapımında kullanılan dört dilimli köşeli kemer örneği	144
Şekil 4.143.	Diyarbakır geleneksel evlerinde bulunan bursa kemeri örnekleri	145
Şekil 4.144.	Sütun örnekleri (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)	146
Şekil 4.145.	Sütun başlık örnekleri (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)	146
Şekil 4.146.	Sütunçe örnekleri	147
Şekil 4.147.	Sütunçe örnek resimleri	148
Şekil 4.148.	Dilimli kemer içinde düz giriş ve basık kemerli pencere sövesi örneği	149
Şekil 4.149.	Pencere açıklıkları şekilleri	150
Şekil 4.150.	Basık kemer ve düz lento sal taşlı kapı boşluğu taş dizilim	151
Şekil 4.151.	Kapı üstü basık kemer ve düz lento ile geçilen örnekler	152
Şekil 4.152.	Kapı kemerleri üzerinde cas desen süsleme örnekleri	152
Şekil 4.153.	Niş detay çizimi	153
Şekil 4.154.	Evlerde kullanılan kemer ayaklarındaki niş örneği	153
Şekil 4.155.	Niş örnekleri	154
Şekil 4.156.	Avlu ve eyvanlarda bulunan niş örnekleri	155
Şekil 4.157.	Örnek niş detay çizimi 2	155
Şekil 4.158.	Niş yapımıyla, odadan sokak kapısı önünün	156
Şekil 4.159.	Diyarbakır geleneksel evleri merdiven çeşitleri.	158
Şekil 4.160.	Diyarbakır geleneksel evleri konsol merdiven örnekleri	160
Şekil 4.161.	Diyarbakır geleneksel evleri konsol merdiven detay resimleri	161
Şekil 4.162.	Tek parça taş basamak merdiven detayı	162
Şekil 4.163.	Konsol merdiven basamak detay resimleri	162
Şekil 4.164.	Kemer destekli merdiven örnek resimleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)	163
Şekil 4.165.	Yarım kemer destekli merdiven plan detay çizimi	164
Şekil 4.166.	Kemer destekli merdiven kesit detay çizimi	165

Şekil 4.167.	Diyarbakır geleneksel evleri taş dolgu destekli merdiven örnekleri	166
Şekil 4.168.	Taş dolgu destekli merdiven örnekleri	167
Şekil 4.169.	İşçilikleri az, taş dolgu destekli merdiven örneği	167
Şekil 4.170.	Ahşap merdiven örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)	168
Şekil 4.171.	Ahşap merdiven örnek resimleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)	169
Şekil 4.172.	Nitelikli olmayan ahşap merdiven örnek resmi	169
Şekil 4.173.	Geleneksel evler ocak resimleri	170
Şekil 4.174.	Dumanların bacalardan tahliye edilme yöntemleri	171
Şekil 4.175.	Geleneksel evler ocak ön görünüş rölöve çizimi	171
Şekil 4.176.	Ocak kesit çizimi	172
Şekil 4.177.	Bağlayıcı destek taşı detay resimleri	173
Şekil 4.178.	Bağlayıcı destek taşının farklı yerde yapıldığı ocak örneği	174
Şekil 4.179.	Geleneksel evler farklı bir ocak detay çizim örneği	175
Şekil 4.180.	Sokak cephesinde bacaların duman çıkış noktaları	176
Şekil 4.181.	Sokağa cephesinden tahliye edilen duman baca örnekleri	177
Şekil 4.182.	Damdan tahliye edilen duman baca örnekleri	178
Şekil 4.183.	Yıkılmış mutfak duvarı sonrası ortaya çıkan baca boşluğu	179
Şekil 4.184.	Diyarbakır geleneksel evleri cumba (Şahnişin) örnekleri	181
Şekil 4.185.	Üçgen planlı cumba gösterimi	183
Şekil 4.186.	Detay çizimleri hazırlanan cumba resimleri	183
Şekil 4.187.	Cumba plan detay çizimi	184
Şekil 4.188.	Cumba kesit detay çizimi	185
Şekil 4.189.	Cumba sokak cephesi görünüşü	186
Şekil 4.190.	Cumba yan cepheler detay çizimi	187
Şekil 4.191.	Cumba nokta detay çizimi	188
Şekil 4.192.	Cumba duvarı detayı (Bağdadi duvar tekniğinde)	188
Şekil 4.193.	Cumba ahşap karkas duvar katmanları (Bağdadi duvar tekniği)	189
Şekil 4.194.	Sokak cephesinde pencere açılan cumba örnekleri	190
Şekil 4.195.	Diyarbakır geleneksel evleri cumba (Şahnişin) örnekleri	191
Şekil 4.196.	Cumba taşıyıcısı farklı şekillerde taş bingi resimleri	192
Şekil 4.197.	Cumbaların yapım şekilleri ile taşıyıcı taş bingi detayı resimleri	193
Şekil 4.198.	Cumba detay fotoğrafı	193
Şekil 4.199.	Dolgu malzemesi tuğladan yapılan cumba örneği	194
Şekil 4.200.	Pencere çeşitleri	196
Şekil 4.201.	Diyarbakır geleneksel evleri pencere tipleri (Dalkılıç 1999)	197
Şekil 4.202.	Diyarbakır geleneksel evleri pencere çeşitleri	198

Şekil 4.203.	Diyarbakır geleneksel evlerinde özel bir	199
Şekil 4.204.	Geleneksel evler pencere detay çizimi	200
Şekil 4.205.	Mekânlar arası kullanılan pencere örnekleri	201
Şekil 4.206.	Geleneksel evler örnek pencere ve niş kapak resimleri	202
Şekil 4.207.	Pencere kapaklarının montajı için kullanılan çengel detayı	203
Şekil 4.208.	Geleneksel Evler pencere kapakları	203
Şekil 4.209.	Geleneksel evlerde yapılan tepe pencere şekilleri	204
Şekil 4.210.	Farklı şekillerde tepe pencereleri	205
Şekil 4.211.	Farklı boyutlarda bodrum pencereleri örnek resimleri	206
Şekil 4.212.	Eğimli duvar bitiminde bodrum	207
Şekil 4.213.	Kademeli bodrum penceresi	207
Şekil 4.214.	Düz duvar bitiminde bodrum penceresi kesit	208
Şekil 4.215.	Geleneksel evlerde yapılan pencere korkuluk şekilleri	209
Şekil 4.216.	Pencere korkulukları örnek resimleri (Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi)	210
Şekil 4.217.	Pencere korkuluklarının farklı şekillerde örnekleri	211
Şekil 4.218.	Diyarbakır geleneksel evleri oda kapı tipleri (Dalkılıç 1999)	212
Şekil 4.219.	İç oda kapı örnek resimleri	213
Şekil 4.220.	Avludan odalara giriş	213
Şekil 4.221.	Oda kapısı dış görünüş çizimi	214
Şekil 4.222.	Oda kapısı iç görünüş çizimi	215
Şekil 4.223.	Oda kapıları ahşap pervaz detay örnek resimleri	216
Şekil 4.224.	Geleneksel evlerde örnek sokak giriş kapısı	217
Şekil 4.225.	Diyarbakır geleneksel evleri sokak giriş kapı tipleri	218
Şekil 4.226.	Sokak giriş kapısı dış görünüş çizimi	219
Şekil 4.227.	Sokak giriş kapısı iç görünüş çizimi	220
Şekil 4.228.	Sokak giriş kapısı kesiti	221
Şekil 4.229.	Sokak giriş kapısı planı	222
Şekil 4.230.	Sokak giriş kapısı detay çizimi ve resimleri	222
Şekil 4.231.	Sokak giriş kapısı montaj detay gösterimi	223
Şekil 4.232.	Örnek sokak giriş kapısı çizimleri	224
Şekil 4.233.	Örnek sokak giriş kapısı resimleri	224
Şekil 4.234.	Diyarbakır geleneksel evleri avlu giriş kapı tokmak	225
Şekil 4.235.	Diyarbakır geleneksel evleri avlu giriş kapısı	226
Şekil 4.236.	Sokak giriş kapıları üzeri saçak yapımı	227
Şekil 5.1.	Bazalt duvar üzeri ahşap karkas duvar örneği	233
Şekil 5.2.	Rekonstrüksiyon çalışması, duvar yapımı geleneksel yapı örneği	234

Şekil 5.3.	Günümüz restorasyonlarında duvar örgüsü uygulaması	234
Şekil 5.4.	Günümüz restorasyonlarında ahşap kirişli döşeme uygulaması	235
Şekil 5.5.	Günümüz restorasyonlarında örnek ahşap kirişli döşeme katmanları	236
Şekil 5.6.	Günümüz restorasyonlarında ahşap kirişli döşeme uygulaması	237
Şekil 5. 7.	Günümüz restorasyonlarında sal taşı döşemesi yapım aşaması	237
Şekil 5.8.	Günümüz restorasyonlarında kullanılan dam örtüsü katmanları	239
Şekil 5.9.	Günümüz restorasyonlarında sıklıkla kullanılan harç karışımı	240

1.GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin önemli bir tarihi kent merkezi olan Diyarbakır Suriçi bölgesinde çok sayıda geleneksel ev bulunmaktadır. 2015-2016 yılları arasında Suriçi bölgesinde yaşanan olaylar sırasında birçok ev hasar görmüş, bir bölümü de yıkılmıştır. Yıkılan geleneksel evlerin bir kısmı için rekonstrüksiyon uygulamaları yapılması düşünülmektedir. Ancak bu çalışmalar sırasında, geçmişte evlerin geleneksel yapım teknikleri konusunda yeterli araştırma yapılmadığı tespit edilmiştir. Evlerin mimari özellikleri konusunda çok sayıda yayın olmasına rağmen, yapım tekniklerinin çizimlerle detaylı anlatan çalışmaların sayısı az bulunmuştur. Bu çalışmayla literatürde bu eksikliğin giderilmesi ve çizimlerle yapım tekniklerinin detaylı şekilde anlatılması amaçlanmıştır. Böylece restorasyon ve rekonstrüksiyon uygulamalarında faydalanılacak temelden üst örtüye kadar, bir eve ait tüm detaylar bu çalışma ile sunulmuş olacaktır.

Tez çalışmasının hedefi, Diyarbakır geleneksel konutlarının yapım tekniğini araştırmak ve bölgedeki muhtemel restorasyon koruma çalışmalarında, rekonstrüksiyon, proje uygulamalarında kullanılmak üzere, özgüne en uygun şekilde müdahale kararlarının alınmasına yardımcı olmak ve kapsamlı bir veri oluşturmaktır. Böylece, özgün dokusunu koruyarak yeniden yapım veya restorasyon çalışmalarında kaynak olarak faydalanılmak üzere geleneksel yapıların yapım sistemlerinin özellikleri belge halinde tanımlanmış olacaktır. Bugüne kadar benzer konularda bilimsel araştırmalar yapılmış, ancak geleneksel evlerin yapım tekniklerinin anlatımı için yeteri kadar detay çizimleri ile belgelemeler yapılmamıştır. Bölgede, geleneksel evlerin özellikle farklı mimari özelliklere sahip olanların, sağlam durumlarında çeşitli yapı malzemeleriyle kaplı olmaları nedeniyle izlenemeyen evlerin, yapım tekniklerinin ve zenginliklerinin okunabilir olmasına imkân veren terk edilmiş ve hasarlı konutlar seçilmiş ve bu konutların mimari özellikleri, belirli noktalarda detay çizimleri, 3 boyutlu görsel çalışma ve fotoğraflarla belgelenmiştir.

Tez çalışması, konutları oluşturan temel, duvar, döşeme, cumba ve dam gibi önemli yapı bileşenleri doğrultusunda yapılmıştır. Ayrıca, daha önce yapılan araştırma kazıları ile ortaya çıkan temel katmanlarının teknik verilerine ulaşıldığı gibi, incelenen konutların önemli bir bölümünü oluşturan yığma yapı malzemelerinin yaptırılan laboratuvar analizlerine bağlı olarak genel özellikleri de değerlendirilmiştir. Bu

çalışmada geleneksel konut öğeleri, yapım tekniğinin yanı sıra geleneksel yapı malzemeleri ile yapı harç bileşenleri incelenmiş ve kullanım yerlerine göre çizimler üzerinde değerlendirilmiştir. Diyarbakır geleneksel konutları detaylı bir şekilde incelenmiş, geleneksel yapım bilgisinin gerekliliği vurgulanarak, konutların yapım tekniği ve mimari özellikleri üzerine detaylı değerlendirmeler yapılmış, özgün mimari değerlerin gelecek nesillere en doğru şekilde aktarılması için arşivlenmiştir.

1.1. Amaç

Tarihi yapılara doğru müdahalenin tanımı, yapının hangi malzemelerle ve nasıl yapıldığını anlamakla mümkündür. Bu nedenle, Diyarbakır geleneksel evlerinin özgün dokusu ile devamlılığının korunması amacı ile mimari teknik uygulama detaylarının, kullanılan geleneksel malzemelerin incelenerek araştırılması ve yapım yöntemlerinin belge haline getirilmesi gerekmektedir. Oluşan veriler, geleneksel evlerin restorasyon, rekonstrüksiyon, renovasyon gibi tüm projelerinde yararlanılacak güvenilir ve bütüncül bir çalışma niteliğine sahip olmalıdır. Bu sebeple, geleneksel evlerin yeni nesillere ulaştırmak için gerekli mimari koruma ihtiyaçlarına en uygun çözümlerin bulunmasında yardımcı olabilecek güvenilir kaynak olmak amaçlanmıştır.

Tarihi yapıların restorasyonu konusunda yasa ve yönetmelikler göz önüne alındığında; restorasyon uygulamalarının geleneksel teknikler kullanılarak, özgün biçim ve malzemeye uygun olarak yapılması gerekliliği görülmektedir. Bu nedenle, Diyarbakır'da sayıları günden güne azalan tescilli evlerin, geleneksel yapım tekniklerinin belgelenmesi önemlidir.

1.2. Konu & kapsam

Diyarbakır Suriçi bölgesi özgün dokusunun uzun yıllar korunması ve gelecek nesillere aktarımı, yapım malzemeleri ve teknikleriyle uyumlu sürekli bakım ve onarım müdahalelerini gerektirir. Yüzyılların birikimi olan malzeme ve yapım tekniği bilgilerinin kalıcı olması, nesiller boyu geleneksel izlerin aktarılacak sürdürülebilirliğinin sağlanması için belgelenmesi gerekmektedir. Geleneksel yapım teknikleri ışığında, koruma amaçlı veya yeniden yapımda daha uzun ömürlü yapılar için güvenilir ve doğru verilerin sağlanması gerekmektedir. Bazalt gibi dayanaklı, malzemelerin kullanımına olanak veren Diyarbakır gelenekseli özgün dokusu varlığını,

uygulanabilirliğini ancak doğru yapım tekniği ve uyumlu malzeme kullanımı ile gerçekleştirebilir.

Ülkemizde geleneksel yapıların restorasyon uygulamaları aşamasında yöresel yapı geleneklerinin yavaş yavaş terk edildiği, koruma çalışmalarında bilinçsizce yeni malzemeler ve yapım tekniklerinin kullanıldığı görülür. Tarihi eserlerin geleneksel özelliklerinin ve bütünlüğünün bozulmasına neden olan bu uygulamalarda, kapsamlı ve bilinçli bir koruma politikasının olmaması ve restorasyon uygulamaları esnasında kullanılmak üzere doğru bilgi ve yöntem içeriği olan kaynakların yetersizliğinden, yanlış uygulamalar yapılmaktadır. Araştırmaların neticesinde oluşan tüm veriler, yapılacak yeni projelerde faydalanılacak envanter niteliğinde olmaktadır. Literatürde yeterli görülmeyen yapım teknik verileri, yeni çizimlerle daha fazla detaylandırılarak tez kapsamında belgelenmiştir.

1.3. Yöntem

Çalışmanın başlangıcında Diyarbakır'daki geleneksel evler mimari karakteristik özellikleri bakımından incelenerek fotoğraflanmıştır. Diyarbakır ve Güneydoğu'daki benzer coğrafyalar dışında, tez kapsamında benzerlik gösteren bilimsel çalışmalar yöntem bakımından incelenip araştırmaya yön verilmiştir. Bu amaçla, geleneksel konutlarla ilgili tüm literatür taranmış ve bölgenin genel karakteristiği ve tarihi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Günümüzde yürütülmekte olan restorasyon uygulamalarının izlenmesi, yerinde gözlemler ile daha önce ortaya çıkarılmamış yapım detaylarının belgelenmesi ve konuyla ilgili arşivlerde yapılan araştırmalar sonucu sistematik programlamalarla çalışma belirli seviyeye getirilmiştir.

Elde edilen veriler doğrultusunda Suriçi arazi çalışmaları sıklıkları arttırılarak evleri oluşturan yapım sistemleri ve sistemlerin değişiklik gösterdiği noktalar gruplanarak incelenmiştir. Yapım elemanlarının anlatıldığı her bölümde, evlerin bulunduğu Suriçi bölgesi incelenmek üzere araziye çıkılmıştır. Belirlenen bir konu üzerinde odaklanarak, evlerin yapı elemanları fotoğraflanıp ölçü verileri toplanmıştır. Evlerde kullanılan sistem ve sistemler arası geçişler, farklılıkları ve benzerlikleri doğrultusunda gruplamalar yapılarak, detaylı çizim ve tanımlamaları yapılmıştır. Önceden yapılan literatür ve arazi araştırmaları birlikte değerlendirilmiş, evlerin yapımında kullanılan teknikler ve kullanım sıklıkları saptanmıştır. Çalışma alanında

yeni çekilen fotoğrafların yanı sıra, Dalkılıç'ın 1997-2019 yılları arasında Suriçi'nde yaptığı alan çalışmaları sonucu oluşturduğu kişisel fotoğraf arşivi incelenen temel kaynaklardan biri olmuştur. Günümüze ulaşamayan bazı yapılar bu fotoğraf arşivi içerisinde yer aldığından tez kapsamında incelenebilmiştir.

Anlatımı yapılan her bölümde arazi incelemesi yapıldığı gibi literatür taraması da tüm konu anlatımları öncesi süzgeçten geçirilmiştir. Doğan Erginbaş'ın 1952 yılı doçentlik çalışması olan “Diyarbakır Evleri” faydalanılan önemli kitaplardandır. Erginbaş çalışmasında, geleneksel evlerin mimari özellikleri ve çizimleri yanı sıra yapım detaylarında sıklıkla sözlü ifadelerle yer vermiştir. En eski kaynaklar arasında olan Erginbaş'ın doçentlik çalışması, geleneksel evlerin yapımında bulunan ustalar ile irtibatın en yakın zamanda yapılmış olma niteliğinde görülmektedir. Evlerde kullanılan malzemeler ve detayları hakkında Erginbaş'tan edinilen bilgiler çalışmamızda detay çizimlerimizde ve farklı bilgilerin bir araya getirilmesinde yeni eklemelerle ve farklı anlatım yöntemleri ile tez kapsamında incelenmiştir.

Orhan Cezmi Tuncer'in “Diyarbakır Evleri” kitabı tez kapsamında faydalanılan kapsamlı araştırmalar arasındadır. Tuncer, araştırmasında yapım sanatı bölümünde evlerin yapım tekniklerin sözlü ifadeler ile yer vermektedir. Bunların dışında çok fazla sayıda evi inceleyip tek yapı ölçeğinde bilgilendirme ve plan taslakları ile tamamlamaktadır.

Dalkılıç'ın (1999), “Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi” adlı tezinde Diyarbakır geleneksel evlerinin sokak-avlu ilişkileri, plan tipolojileri ve yapı kanatları plan tipolojileri ve önemli görülen mimari öğelerin (eyvan kemeri, kapı, pencere, cumba, havuz gibi) tipolojileri çıkarılarak, yapısal durumları incelenmiştir. Dalkılıç'ın yüksek lisans çalışması konu ile alakalı makaleleri, tez kapsamında incelenip sıklıkla faydalanılan kaynaklardan olmuştur.

Tez kapsamında yeterli bilgi toparlanması amacıyla bir çok tek yapı ölçeğinde geleneksel evleri konu alan rölöve, restorasyon, restitüsyonlar incelenmiştir. Projelerde duvar, döşeme, dam ve cumbaların sayısal değerleri tek tek belirlenip genel boyut aralıkları belirlemede faydalanılmıştır. Çizimlerin yanı sıra tek yapı ölçeğinde hazırlanan tezler de yöntem bakımından değerlendirilmiştir.

2. DİYARBAKIR “SURIÇİ” KONUMU, COĞRAFİ YAPISI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Konumu ve Fiziksel Özellikleri

Diyarbakır ili, coğrafi açıdan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin orta kısmında bulunan, Mezopotamya'nın kuzey ucunda yer alan ve Siirt, Muş, Mardin, Urfa, Adıyaman, Malatya, Elazığ ve Bingöl illeriyle sınır komşuluğu bulunan, 15.354 km² yüz ölçümüne sahip olan bir ilimizdir. 37°30' ve 38°43' kuzey enlemleriyle, 40°37' ve 41°20' doğu boylamları arasında kalmaktadır (Beysanoğlu 1997).

Şekil 2.1. Türkiye siyasi haritasında Diyarbakır ilinin konumu. (coğrafyaharita.com)

Diyarbakır ili, etrafı genel olarak yükselen alçalan farklı yükseltilerde dağlarla çevrili, orta kısım çukurca bir görünümündedir. Diyarbakır şehri Karacadağ'dan Dicle Nehri'ne kadar uzanan geniş bazalt platosunun doğu bölümünde yer alır. Dicle vadisinden yüz metre kadar yükseklikte, nehir dönemecinin tepesinde belirlice konumlanmış şekildedir. En eski oluşum olan Surların şekli etrafında bulunan coğrafik nedenlerden dolayı bugünkü halini almıştır. Sert bir kara ikliminin olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, Diyarbakır Suriçi kesiminde yarı kurak yayla iklimi hakimdir. Suriçi ve çevresinde yazlar çok sıcak, kışlar ise Doğu Anadolu bölgesine nazaran daha ılık geçer. Diyarbakır havzasının kuzey yönünden kapalı olması, serin rüzgârların kente ulaşmasını kısmen engeller. Yazların en sıcak geçtiği illerden biri olan Diyarbakır'ın yıllık sıcaklık ortalaması 15.9 °C'dir. Diyarbakır'da yıllık ortalama yağış miktarı ise 495.9 mm'dir (Yurt Ansiklopedisi 1981). Diyarbakır geleneksel mimarisinin

2.DİYARBAKIR “SURIÇİ” KONUMU, COĞRAFİ YAPISI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

şekillenmesinde, bölgenin iklim özelliklerinin etkisi olmuştur. Yapı malzemesi olarak doğal bazalt taşının kullanılıyor olması, çevreden kolaylıkla temin edilebilmesi sebebiyledir.

Çizelge 2.1. Diyarbakır iklim verileri. (Diyarbakır Meteoroloji Bölge Müdürlüğü)

Meteorolojik Elemanlar	Diyarbakır	Türkiye
Yıllık Ortalama Sıcaklık	15.7 C°	13.1 C°
Ortalama En Yüksek Sıcaklık	22.5 C°	19.2 C°
Ortaklama En Düşük Sıcaklık	8.8 C°	8.7 C°
En Yüksek Sıcaklık ve Günü	46.2 C° (21.07.1937)	-
En Düşük Sıcaklık ve Günü	-24.2 C° (11.01.1935)	-
Nispi Nem Ortalaması	% 54	% 65
Yıllık Toplam Yağış Ortalaması	488.8 kg/m ²	637.7 kg/m ²
En Yüksek Yıllık Yağış Miktarı ve Yılı	730.5 kg/m ² (1967)	-
En Düşük Yıllık Yağış Miktarı ve Yılı	206.2 kg/m ² (1932)	-
Rüzgar Hızı Ortalaması	2.3 m/sec.	2.4 m/sec.

Çizelge 2.2. Diyarbakır yıllık yağışın mevsimlere göre dağılımı. (Diyarbakır İl Çevre Durum Raporu, 2008)

Mevsimler	DİYARBAKIR		TÜRKİYE	
	Yağış Miktarı (mm)	Yağış Oranı (%)	Yağış Miktarı (mm)	Yağış Oranı (%)
İlkbahar	180.5	37.0	169.9	26.6
Yaz	7.9	1.6	65.0	10.2
Sonbahar	87.9	18.0	150.2	23.6
Kış	212.1	43.4	253.4	39.8
TOPLAM	488.4	100	637.7	100

Bölgede yer yüzeyi sıcaklık farklarının, gece gündüz en yüksek olduğu kesim Karacadağ ve çevresidir. Gündüz ortalama 33 °C’yi bulan yüzey sıcaklığı gece eksi değerlere inmektedir. Günlük yüzey sıcaklık farklarının yüksek olması etkisini kayalardaki fiziksel ayrışmanın şiddetli olmasında, dolayısıyla toprak oluşum sürecinin hızlı seyrettiğini göstermektedir (Karadoğan S. ve Kavak T. 2017).

2.1.1. Suriçi Konumu

Diyarbakır ilinde tez çalışmasına konu olan geleneksel evlerin bulunduğu Suriçi ve çevresi, kentin tarihi dokusu, kültürel mirası ve mimari birikiminin yoğunlukla olduğu bölgedir. İnsan uygarlığının önemli kültürel miraslarından birisi olan Diyarbakır Kenti; surları, burçları, kapıları, kullanılan malzemesi, yapım tekniği, yıllara rağmen dayanıklılığı, yazıtları, kabartmaları, süslemeleri ile öne çıkan, varlığı ile hala ayakta duran anıtsal bir eserdir. Suriçi Bölgesi, Diyarbakır surları kadar, Suriçi’nde yer alan tescilli konutları, anıtsal yapıları ile tarih ve kültür varlıkları açısından önemli bir kent merkezi niteliğine sahiptir.

Şekil 2.2. Diyarbakır ili uydu görüntüsünde Suriçi konumu. (Google Earth 11.10.2018)

Diyarbakır Suriçi yerleşimi, bugün olduğu gibi merkezde kesişen kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu iki ana cadde ile bu yollara bağlanan ve sonrasında dar sokaklar ile dağılan şehir planlamasına sahiptir. Meydana gelen bu dar sokaklar, Diyarbakır geleneksel evlerine, geçmişten günümüze kültürel dokusunu koruyup solutan manevi değerdeki kültürel zenginliklere ulaştırmaktadır.

Şekil 2.3. Suriçi alanının 1939 yılına ait hava fotoğrafı. (Diyarbakir Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

Şekil 2.4. Suriçi alanının 2018 yılına ait hava fotoğrafı. (Google Earth 11.10.2018)

2.2. Tarihi Özellikleri

Diyarbakır tarihinin, önceleri M.Ö.3000 yılına kadar uzandığı bilinirken, son yıllarda Çayönü Höyüğü kazıları ile yapılan araştırmalar sonucunda uygarlık geçmişinin M.Ö.7500 yıllarına kadar uzandığı belirlenmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Diyarbakır İli Sur İlçesi Suriçi Bölgesine Ait Master Plan ve Uygulama Rehberi Hazırlanması İşi, 2013). Diyarbakır müzesi arşivinden edinilen bilgiye göre ise Körtik Tepe kazısı ile Akeramik Neolitik dönemde yerleşildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Konut mimarisi, ölü gömme gelenekleri, taş ve kemik eserlerin stilistik incelemeleri de bu yönde sonuçlar vermektedir. Arkeolojik verilerden elde edilen bu sonuç aynı zamanda C14 analizleriyle de doğrulanabilmektedir. Analizler höyükte M.Ö. 10. binde yerleşilmiş olduğunu kanıtlamaktadır (www.diyarbakirmüzesi.gov.tr).

1930'ların başında Diyarbakır'da ayrıntılı bir saha araştırması yapan Fransız arkeolog Gabriel incelemelerine göre; İçkale'de yer alan ve Virankale olarak adlandırılan höyüğün Diyarbakır'ın ilk yerleşme alanı olduğu düşüncesindedir. Gabriel'e göre burası *“korunmaya elverişli topoğrafik konumu ile geçitleri kontrol altında tutabilecek nitelikte, tüccarlar için de bir barınak ve buluşma yeri işlevlerini üstlenmişti.”* İçkale'nin güneyindeki çukur alanda ise olasılıkla bir tiyatro bulunmaktaydı. Bugün herhangi bir iz kalmamış olsa da 6. yüzyılda o kısımda bir tiyatronun varlığından söz edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Diyarbakır İli Sur İlçesi Suriçi Bölgesine Ait Master Plan ve Uygulama Rehberi Hazırlanması İşi, 2013,syf 57).

Diyarbakır ismi, tarihte belirli zamanlara kadar Diyarbakır merkezinin de içinde bulunduğu geniş bir bölgenin adı olmuştur. Bu bölge, bugünkü Diyarbakır merkezinden başka Erbil, Erzen, Harran, Cizre, Hani, Silvan, Hasankeyf, Habur, Ceylanpınar, Rakka, Urfa, Siirt, Sincar, İmadiye, Mardin, Muş ve Nusaybin gibi pek çok yerleşim birimini kapsamaktaydı. Kentin bilinen ilk adı Asur kaynaklarında “Amidi” olarak geçer. Daha sonraki Roma ve Bizans dönemlerinde “Amid”, “O'mid”, “Emid” ve “Amide”; Araplar ve Türklerin bölgeye gelmesinden sonra da “Kara Amid” olarak adlandırılan kent, Arap egemenliği döneminde yöreye yerleşen Bekr kabilesinin adından türeterek “Diyar-ı Bekr” olarak, bir süre bu şekilde anılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu adı, 10 Aralık 1937 tarihinde, 7789 sayılı yasa ile “Diyarbakır” olarak değiştirerek bugünkü son halini vermek suretiyle kesinleştirmiştir (www.diyarbakır.gov.tr).

Diyarbakır 1515 yılında Osmanlı topraklarına katılarak gelişmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti, şehirde ticaretin gelişmesi için birçok çalışma yapmış; yeni kamusal (ticari,

2.DİYARBAKIR “SURIÇİ” KONUMU, COĞRAFİ YAPISI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

dini ve kültürel) yapılar inşa etmiş ve şehrin yenilenmesine katkıda bulunmuştur (Yılmazçelik 1995).

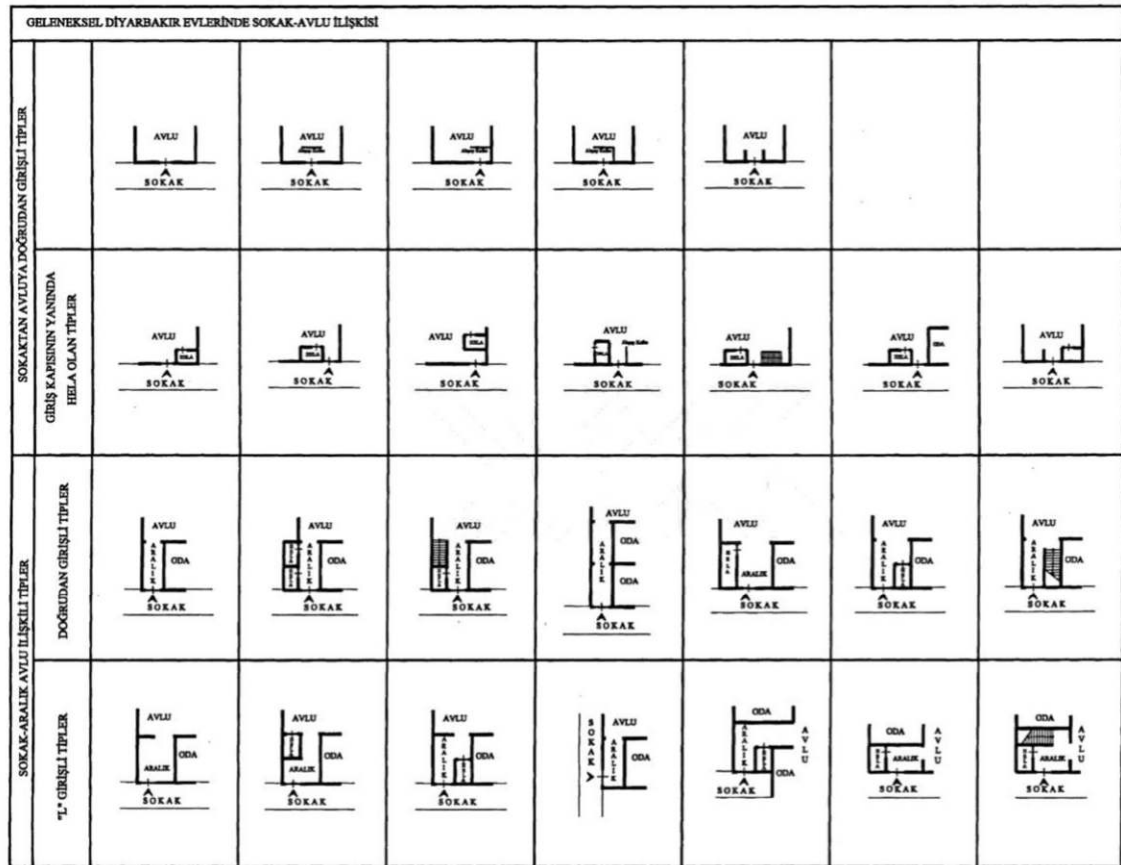
17. yüzyılın ortalarındaki Diyarbakır için Evliya Çelebi halkın çoğunluğunun tüccar olduğunu söyler, ilin başlıca çarşı, han ve pazarlarından bahseder. 19. Yüzyılda gözlemciler Diyarbakır'ın adeta bir çöküntüye dönüştüğünden söz ederler. 1847'de Xavier Hommaire De Hell Diyarbakır'ın büyük bir sarsıntı yaşadığından, hanların askerler tarafından kışlaya dönüştürüldüğünden ve bu nedenle ticaretin gerilediğinden bahsedilmektedir (Korkusuz 2003). 18. ve 19. yüzyıllarda ticaretin sekteye uğraması; yurt dışı mallarıyla rekabet edemeyen yerel üreticilerin çökmesi Diyarbakır'ı olumsuz etkilemiş böylece ticaret ve barınma işlevlerini yerine getirememiştir (Arslan 1999).

3. GELENEKSEL DİYARBAKIR EVLERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

3.1. Plan ve İşlevsellik Özellikleri

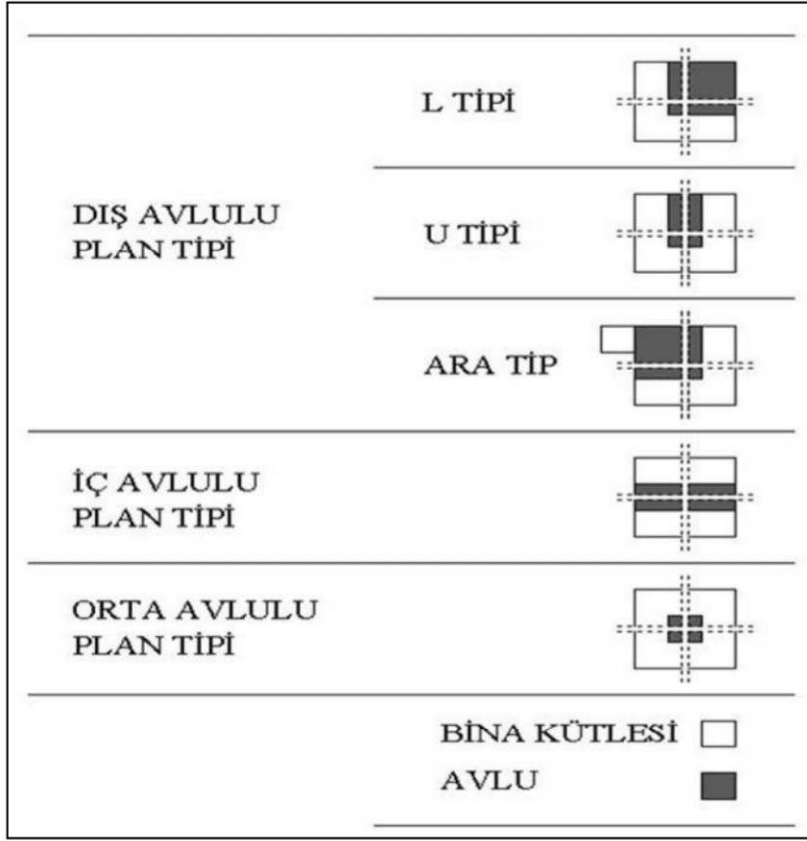
Diyarbakır geleneksel evlerinin işlevsel özellikleri incelendiğinde en önemli mekânın **avlu** olduğu ve tüm fonksiyon ilişkilerinde bağlayıcı ve yönlendirici mekân olarak önemli bir görev üstlendiği görülmektedir. Evlerin geleneksel nitelik kazandıran birincil hususlardan olan avlu, mimari anlamda odaları birbirine bağladığı gibi, yüzyıllar boyu ev halkını bir arada tutan, toparlayıcı özelliği ile kültürel nitelikte önemli bir vazifeye sahiptir.

Ev girişleri çoğunlukla dar bir aralıktan yapıp, geniş avluya ulaşıldıktan sonra odalara dağılım sağlanır.

Şekil 3.1. Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Sokak-Avlu İlişkisi (Dalkılıç 1999)

3.DİYARBAKIR GELENEKSEL EVLERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Şekil 3.2. Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Plan Tipler (Bekleyen ve Dalkılıç 2011)

ORTA AVLULU PLAN TİPİ				
DİŞ AVLULU PLAN TİPİ ("U" TİPİ)				
DİŞ AVLULU PLAN TİPİ ("ARA" TİPİ)				
DİŞ AVLULU PLAN TİPİ ("L" TİPİ)				
İÇ AVLULU PLAN TİPİ				

Şekil 3.3. Geleneksel Diyarbakır evleri plan örnekleri (Dalkılıç 1999)

Daha önce oluşturulan kaynaklarda plan tiplerinin sınıflandırılması incelenecek olursa, avlunun sokakla ilişkisi göz önünde bulundurulması ile iç avlulu planlar, dış avlulu planlar ve orta avlulu plan tipleri olarak çeşitlendirildiği görülmektedir (Dalkılıç 1999).

3.DİYARBAKIR GELENEKSEL EVLERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

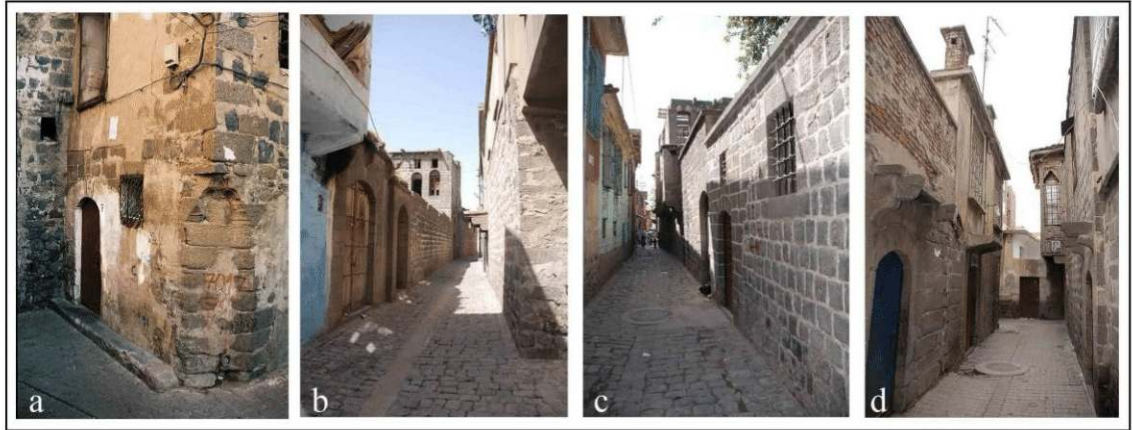
Geleneksel Diyarbakır Evleri bir avlu ve onu saran diğer bölümlerden oluşmaktadır. Avlu formları dörtgen ve yamuk planlarında olmaktadır. Avluyu saran bina kütlelerinin sayısı şekli ve büyüklükleri, arazi formu ve ev sahibinin gelir düzeyi ile çeşitlilik göstermektedir. Evler tek katlı, iki ve üç katlı olabilmektedir. Avlu etrafına konumlandırılmış bina kütleleri bulunduğu yöne göre birbirinden farklı özellikler gösterir. Zemin katlarda çoğunlukla mutfak, tuvalet, ahır ve servis mekânları ayrıca yanında havuzlu eyvanlar ve odalar gibi çok amaçlı yaşama mekânları bulunur. Her evde muhakkak bodrum katı yapılır. Yaz aylarında serin oldukları için kiler, odunluk veya depo olarak kullanıldığı gibi nadiren oturma alanı olarak kullanılan örneklere rastlanılmıştır. Birinci katlarda odalar, eyvanlar ve bazen de merdivenin araya da üst sahanlığında bir tuvalet yer alır. Birçok evde planlamada, mevsimlerin çeşitliliğine göre odaların konumları farklı yerleştirilmiştir. Evlerin en özellikli bölümünü olan avlunun güneyinde, kuzeye bakan cephesinde bulunan yazlık mekânlar oluşturur. Güneş ışığı bu mekânlara giremediğinden devamlı gölge alan bir alana bakarlar. Bu nedenle bu birimler, yazlık mekânlar olarak adlandırılırlar. Gün ışığı ve doğal hava, avludan sağlanır. Avlu yaz aylarında özellikle bu birimlerin iç sıcaklıklarının düşürülmesine yardımcı olur. Yazlık tüm mekânların tavan yüksekliği diğerlerine göre daha fazladır (Bekleyen ve Dalkılıç 2011).

Avlunun kuzeyinde bulunan yaşam alanları çoğunlukla kış mevsiminde kullanılan mekânlardır. Bu mekânlardaki tüm açıklıklar, gündüz vakitleri güneş ışığını en yüksek kalitede almak için güneye baktırılır. Ancak kuzey kütlesi bulunmayan evlerde avlunun doğusunda bulunan ve batı güneşi alan kütle, hem kuzey hem de doğu kütlesi bulunmayan evlerde ise avlunun batısında bulunan ve doğu güneşi alan kütle kışlık bölümü oluşturur. Kış mevsimi süresince kullanılan bu kısımdaki birimler, kışlık mekânlar olarak adlandırılırlar. Bu bölümlerde çoğunlukla oda, oda-aralık, oda-aralık-oda, mutfak-oda ilişkili mekânsal planlamalar görülür (Dalkılıç ve Bekleyen 2011).

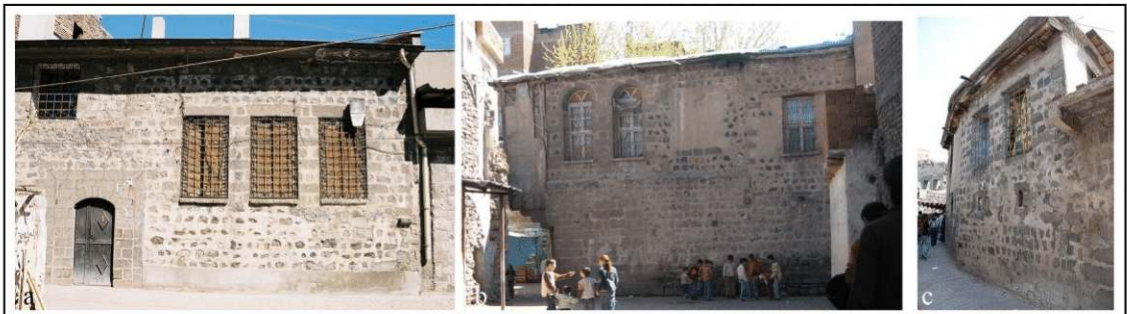
3.2. Cephe Özellikleri

3.2.1. Sokak Cephesi

Geleneksel Diyarbakır evleri sokak cepheleri oldukça az açıklıklara sahip ve sade tasarlanmıştır. Sokak cephesindeki mimari elemanlar saçaklı basit bir giriş kapısı, küçük tepe pencereleri ve bazen bir cumbadan oluşmaktadır (Bekleyen ve Dalkılıç 2011). Genellikle sokak yönüne cephe verilmez. Sokak yönünde daha çok yüksek ve sağır avlu duvarları bulunur. Aydınlatma için çoğunlukla tepe pencereleri tercih edilirken normal ebatlarda pencereler ise zemin katın üstünde yapılarak, yoldan yüksekte olur. Sokak cephelerinde süsleme neredeyse hiç yapılmaz. Sokak yönündeki cephelerde kaba yonu taş veya moloz taşlar kullanılır. Geleneksel dokunun izlerinin yoğun olduğu sokaklarda ev cepheleri mütevazı hatta basit ve sade olup daha çok kaba yonu taş kullanılmaktadır. Avlu cephelerinin özenle tasarlanmış ince yonu taşlardan yapıldığı görülmektedir. Ayrıca sokak cephesi yönünde yapılan saçak çıkma mesafeleri kısa olur. (Şekil 3.4- Şekil 3.5)

Şekil 3.5. Geleneksel Diyarbakır Evleri sokak cephesi resimleri

Şekil 3.4. Sokak cephesi örnekleri.

3.2.2. Avlu Cephesi

Avlu cepheleri zengin bir mimari değere sahiptir. Avlu cephelerinde beyaz derzler, süslemeler, kireç taşları ile almasıık duvarlar, farklı ahşap işçiliğinde kapılar, değişik formlarda ve büyüklükte pencereler, çeşitli parmaklıklar, yüksek kemerli eyvan boşlukları ve farklı kemer türleri ile farklı tasarımlarda cepheler yapılmıştır. Cas¹ sıva ile yapılan süslemelerle bazalt taşının cepheye verdiği monotonluk giderilmeye çalışılmıştır (Bekleyen ve Dalkılıç 2011).

Şekil 3.6. Geleneksel Diyarbakir avlu cephesi örnekleri. (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Geleneksel Diyarbakir evlerinde zemin katlar çoğunlukla 80-150 cm yükseklikte başlar. Kat yükseklikleri 3.00 m. – 5.00 m. arasında değişkenlik gösterir. Avluya bakan çıkımlar cephede yatay bir çizgi oluşturur. Avlu cephelerinde eyvan, gezemek ve merdiven, yapıya hareketlilik katarken sokak yönü cephelerinde şahnişin (cumba) ve örtme (kabaltı) bu yönde etkilidir. Avlu yönünde taş bingi destekli saçaklar yapılır. Evler düz toprak dam yapımı ile sonlanır.

¹ Cas harçlarının, hammaddesi alçı (sönmemiş kireç) olmaktadır. Dış cephede kullanıldığında içinde sağlamlaştırıcı katkı malzemeleri yer almaktadır.

3.2.3. Cephe Süslemeleri

Geleneksel evlerin cephelerinde kapı ve pencere kemerlerinde, duvarlarda farklı desenlerde süslemeler yer almaktadır. Çeşitli bitki motifleri duvar yüzeylerinde cas harcıyla yapılırken oda kapı kemerlerinde geometrik veya bitkisel motiflerle cas sıva yapılmaktadır. Gezemek² ve merdiven demir korkulukları “S” kıvrımlı bitki motifleriyle süslenmiştir.

Cas sıva, cas taşının fırınlanıp pişirilerek elde edilen tozunun su ile karışımından elde edilen harçtan oluşur (Tayla 2007). (Şekil 3.7)

Şekil 3.7. Cas sıva ile yapılan cephe süslemeleri (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)

² Gezemek, üst katların avluya bakan kısımlarında mekânlar arası bağlantıyı da sağlayan balkon biçimindeki açık bir çıkmadır. Bingi taşları ile taşınır (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)

3.3. Kullanılan Yapı Malzemeleri

Geleneksel yöntemlerle inşa edilen yapılarda, kullanılan malzemelerin en önemli özelliği kimyasal madde katkısız olup, doğal halleri ile işlenerek veya işlenmeden kullanılmasıdır. Bazalt, kireç taşı, harman tuğlası, kerpiç, ahşap, demir, toprak, mermer, kireç, alçı, taş tozu başlıca kullanılan malzemelerdir. Yapıların bulundukları şehrin jeolojik durumları doğrultusunda ortaya çıkan malzemeler dışında çevre illerden de temin edilenler olabilmektedir. Diyarbakır'da bölgenin jeolojik yapısından dolayı anıtsal yapıların veya evlerin yapımında en çok kullanılan malzeme **bazalt** taşıdır. Bazalt, gri-siyah renkli, sert, sağlam ve gözenekli bir volkanik taşıdır. Gözenekli (gaz boşlukları olan) bazaltın işlenmesi kolaydır ancak bezemeli yüzeylerde kullanılmamaktadır. Gözenekli taş, döşemelerde ve duvarlarda, gözeneksiz taş ise duvarlarda, sütunlarda, sütun başlıklarında, sövelerde, lentolarda, eşiklerde ve havuzlarda kullanılmıştır. Gözeneksiz bazalt ise sert ve sağlamdır. Beyaz kireç taşı ise temin edilmesi güç ve maliyeti yüksek olduğundan sadece gelir düzeyi yüksek ailelerin evlerinde kullanılmıştır. (Dalkılıç ve Bekleyen 2011).

Sıklıkla kullanılan bir diğer malzeme olan ahşap ise tavan ve döşemelerde taşıyıcı kiriş olarak, bingi görevinde, pencere ve kapı doğramalarında, ahşap karkas ara bölme duvarlarda ve cumba yapımının büyük bir bölümünde kullanılır. Toprak, temel dolgusunda, harç karışımlarında, döşeme ve damlarda kullanılırken, kerpiç ise taşıyıcı olmayan ara duvarların yapımında ve bazı evlerde duvar yükünü azaltmak amacıyla, pencere üstlerinde dolgu olarak kullanılan malzemedir.

Kireç; sıva, harç ve dış cephe süslemelerinde kullanılmıştır. Alçı; özenli evlerin niş ve dolap yeri süslemelerinde ve çeşitli harç ve sıvalarda kullanılır. Demir ise pencere parmaklıkları ve merdiven korkuluklarının yapımında kullanılan malzemedir.

4. YAPIM SİSTEMLERİ

4.1. Temeller

Yapıların toprak altında kalan, yapıyı yere mesnetleyen ve yükleri yapıdan zemine ileten öge **temel** olarak adlandırılır. Yapı bütününde yük aktarımının tamamlandığı bölüm olan temellerde çoğunlukla doğal taşlar kullanılmaktadır.

Diyarbakır evlerinde temellerin alt kısımları kayalık olduğundan genellikle fazla derin olmazlar (Erginbaş,1952) Geleneksel evlerin temelleri için daima moloz bazalt taşı kullanılır. Ahşap ızgara, hatıl ve kazıklarla, temel kesitini arttıran yöntemlere Diyarbakır geleneksel yapılarında gerek görülmemiştir. Sağlam zemine oturduğu düşünülerek temel seviyesi bodrumdan belirli bir derinliğe kadar aşağıda başlar (Tuncer 1999).

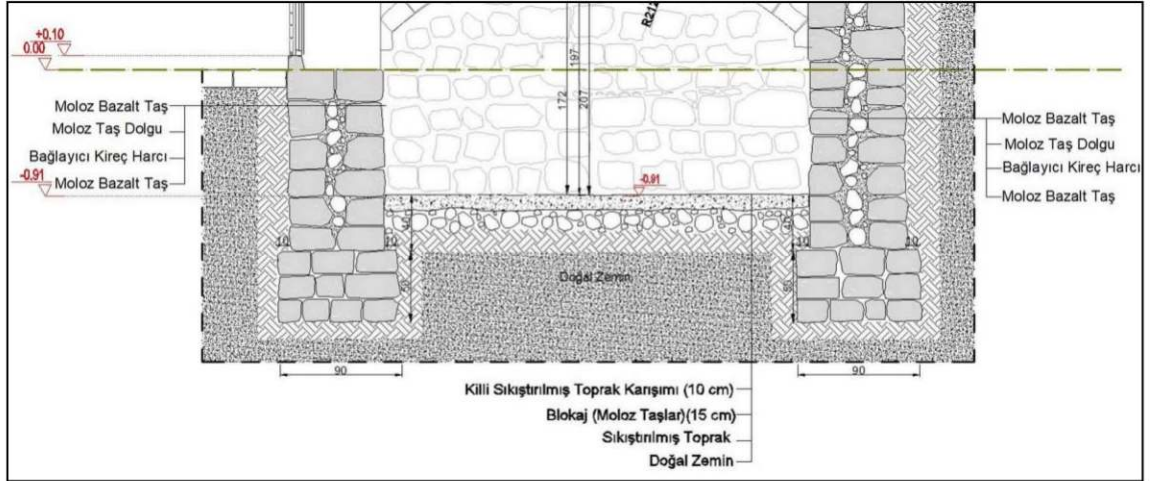
Temel duvarı örgüsüne, sıralı moloz taşların, 60-90 cm genişliğinde kaba yonu taşların karşılıklı konulmasıyla başlanılır. Alt sıralarda büyük boyutlularda taşlar tercih edilir. Yatay sıralar yükselirken araları sürekli kırma taşlarla ve bol kireç harcıyla, hiç boşluk kalmayacak şekilde doldurulur. Bodrum eşik kotundan sonra moloz taş örgü yerine, avlu cephesinden görünüşe giren kısımlarda ince yonu taş örgüyle devam edilir. Arka ve yan yüzleri yine sıralı moloz taştan yapılabilir. Her taş sırasında, cepheye dizilen ince yonu taş yüksekliğine uyulur. Bodrum ara duvarları ve dış duvarların her iki yüzeyinde sıralı moloz taşı kullanılır. Bodrum pencerelerinin yüksekliği, bodrumun toprağa gömülme ölçüsüyle (veya eyvanın yükseltilmesiyle) orantılıdır. Bu pay geleneksel Diyarbakır konutlarında ortalama olarak, avluya göre 1,67 m olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu pay, pencerenin lentosunu oturtmada rahatlık sağlar. Pencereler daha fazla yükseklik kazanmaması için düz atkılıdırlar (lento), kemerli örnek neredeyse hiç görülmez. Bodrum kapıları da aynı şekilde açıklık üzerine lento yapılır. Oda veya eyvan yüksekliği fazla değilse, lento olabildiğince üst döşemeye yaklaştırılır ve içe doğru eğim verilerek bodrumdaki mekânın ışık alma şansı artırılır (Tuncer 1999).

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Geleneksel evlerdeki temel konusunu tüm özellikleri ve detayları ile kesin bilgilerle aktarmak, inceleme güçlüğü nedeniyle mümkün olmamaktadır. Bu sebeple daha önce yapılan rekonstrüksiyon çalışmaları ve temel kazısı sırasında açığa çıkan, temel kalıntılarından faydalanılmıştır (Şekil 4.1).

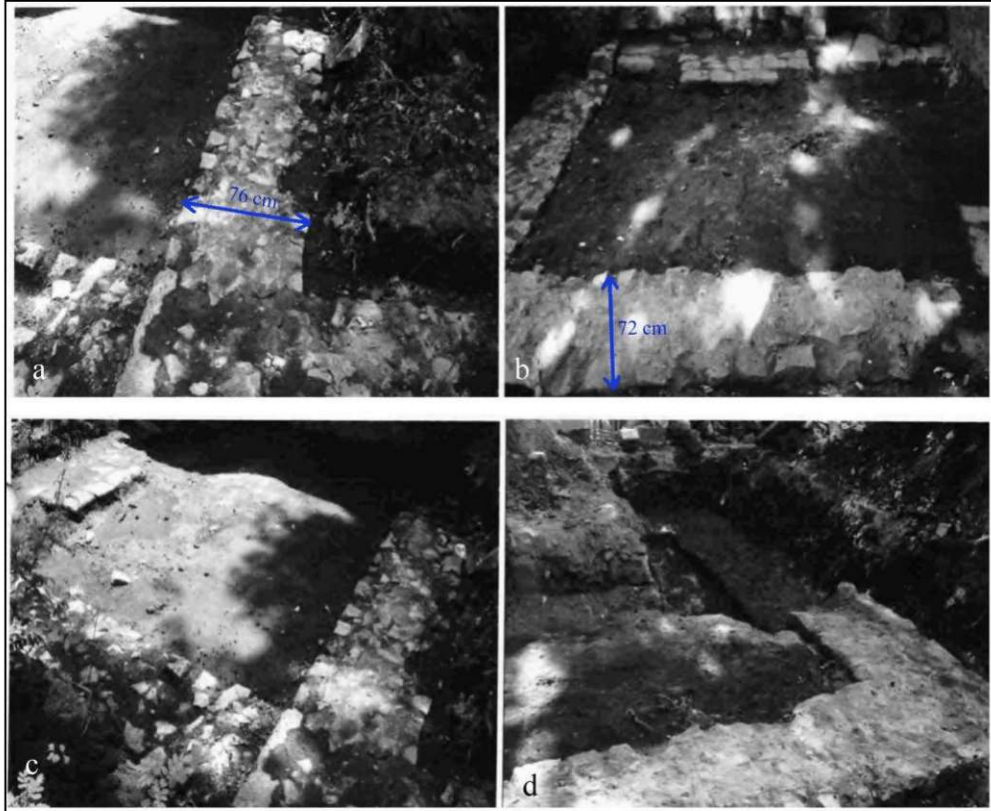

Şekil 4.1. Diyarbakır Geleneksel evlere ait, kazı çalışmaları sırasında açığa çıkan temel görüntüleri

Şekil 4.2. Temel kesiti

Temel duvarı derinlikleri incelenen örneklerde 72-76 cm aralıklarında ölçülmüştür. (İskender Paşa Konağı bahçesindeki temel kalıntıları) (Şekil 4.3) Temel duvarı, 10 cm sağ ve sola ampatman çıkıntısı yapmaktadır. (Şekil 4.1- Şekil 4.2)

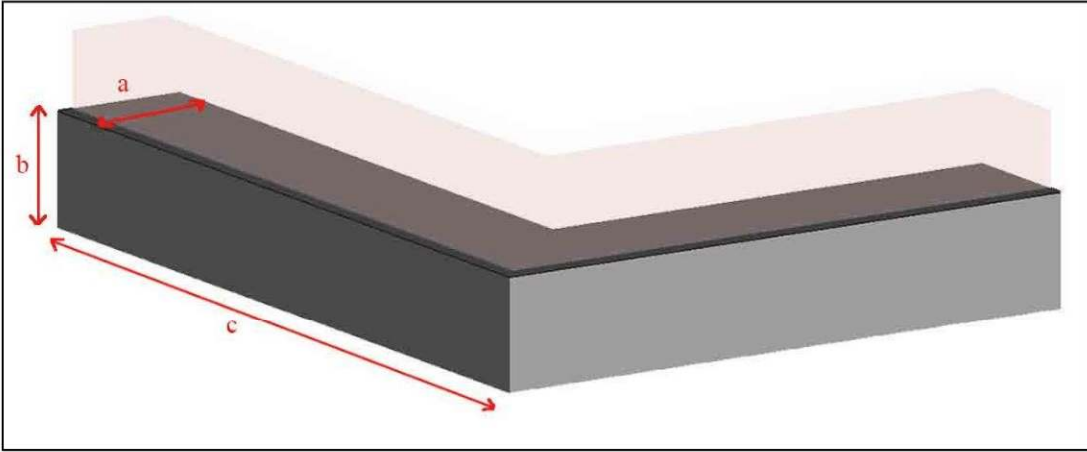

Şekil 4.3. İskender Paşa Konağı bahçesindeki kazı çalışmaları sırasında açığa çıkan temeller
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

İskender Paşa Konağı bahçesinde yapılan araştırma kazıları sonrası açığa çıkan temel kalıntılarının farklı ölçülerde olduğu ve genel olarak değerlendirildiğinde temel boyutlarının Şekil 4.4 deki ölçülerde tespit edilmiştir;

- a)Temel ayak genişlikleri 68-76 cm,
- b)Temel derinlikleri 54-58 cm,
- c)Temel uzunlukları 3.50 m – 4.81 m aralıklarında incelenmiştir.

Şekil 4.4. Temel ölçülerinin harflerle ifade edilmesi

Geleneksel evlere ait olan temel kazı çalışmaların, kısıtlı sayıda olduğundan, elde edilen ölçü verileri, genellenecek niteliğe sahip değildir. Bu konuda bir genelleme yapılabilmesi için daha çok temel kalıntısı incelenmesi, evlerin kat adedine ve büyüklüklerine göre karşılaştırmalı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

4.2. Duvarlar

Diyarbakır geleneksel kârgir yapılarında duvarlar, hem taşıyıcı hem bölme işlevleri olan yapı elemanlarıdır. Duvarlar, doğal taş (bazalt), ahşap ve kerpiç malzemeden yapılır. Bağlayıcı malzeme olarak belirli harçlar kullanılır. Evlerde en sık kullanılan duvar örme tekniği, iki yüzü ince yonu taş, arası moloz taş olarak örülen **sandık duvar tekniği ve moloz taş örgü** tekniğidir. Evlerde avlu cephelerinin görünen kısımları ince yonu, sokak cephesi kısımları ise genellikle moloz veya kaba yonu taşlardan yapılmıştır. Yaşam alanlarında avlu önemli bir yere sahip olduğundan, avlu cephelerinin işçilikleri daha özenle gerçekleştirilmiştir.

Dış duvarlar;

Duvar kalınlıkları belirlenirken, incelenen yaklaşık 20 tescilli evin ölçülerinin alınması doğrultusunda veriler oluşturulmuştur³. Yapıların nitelik ve işçiliklerine göre kalınlıklarında farklılıklar gözlenmektedir. En kalın taşıyıcı dış duvar ölçüsü 80-90 cm aralığında gözlemlenirken (nadiren), en ince dış duvar kalınlığı 35-40 cm olarak görülmektedir (pek kullanılmamaktadır). Yapıların kat yüksekliğinin fazla olduğu kısma gelen dış duvar kalınlıkları çoğunlukla 60-80 cm aralığındadır. Hem dış duvar olup hem niş boşluklarının yapıldığı duvarların 70-80 cm aralığında daha kalın olduğu gözlemlenmiştir.

Ara duvarlar;

Ara mekân duvarlarında kullanılan malzemeler bazalt, kerpiç dolgulu ahşap karkas veya sadece kerpiçten oluşur. Ara duvarların kalınlıkları taşıyıcı özelliklerde olup olmamaları ile doğrudan bağlantılıdır. Taşıyıcı nitelikte olan ara duvarlar sadece bazalt malzemeden ve kalın bir şekilde yapılır. Eğer ara mekân duvarı taşıyıcı niteliği olmayan kerpiç malzemeden yapılmış ise “Kerpiç ölçüsü 28-30 cm kare şeklindedir ve bunların yarımaları da vardır. Bu kerpiç formları analar ve kuzular diye tabir edilir. Kalınlıkları 8-10 cm dir” (Erginbaş 1952).

Ara mekânlarda, odaları birbirinden ayırmak için kullanılan duvar, bazalt taşından yapılmış ise 10-60 cm aralığında ölçülerde görülmektedir. Duvar ile ayrılan mekânlar tuvalet, kiler, depo olarak kullanılan alanlar ise ayırıcı bazalt duvarın kalınlığı daha ince olmaktadır. Odaları birbirinden ayıran bazı bazalt taş duvarlar taşıyıcı nitelikte olmadıklarından rahatlıkla ince yapılabilir. Nadiren yapıldığını gördüğümüz, bazı özenli evlerde yalnız bazalttan 10-12 cm kalınlığında ara mekân duvarlarına rastlanılmıştır.⁴ (Şekil 4.17)

³ Duvar kalınlıkları incelenen evler : Ada 192 Parsel 5, Ada 192 Parsel 6, Ada 192 Parsel 7, Ada 192 Parsel 8, Ada 190 Parsel 14, Ada 175 Parsel 2, Ada 197 Parsel 13, Ada 215 Parsel 11, Ada 216 Parsel 7, Ada 216 Parsel 12, Ada 19 Parsel 17, Ada 190 Parsel 20, Ada 214 Parsel 6, Ada 215 Parsel 2, Ada 174 Parsel 13, Ada 216 Parsel 4, Ada 197 Parsel 24-25, Ada 190 Parsel 13, Ada 197 Parsel 28, Ada 215 Parsel 4.

⁴ Ada 391 Parsel 9 da Ahmet Arif Evinde ve bazı özenli evlerin ara duvarlarında.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

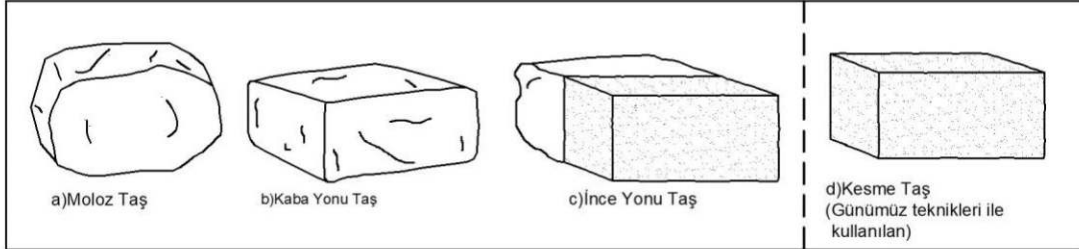
Geleneksel evlerde duvarların malzeme ve yapım tekniğine göre kullanım çeşitleri;

- Taş Duvarlar (Bazalt)
- Almaşık Duvarlar (Bazalt ve kireç taşı)
- Ahşap Karkas Duvarlar
- Tuğla Duvarlar (Harman Tuğlası)
- Kerpiç Duvarlar

4.2.1. Taş Duvarlar

Geleneksel evlerde taş duvarlar bazalttan yapılmaktadır. Karacadağ volkanının çıkarmış olduğu bazaltlar üzerine kurulan Diyarbakır'da uzun tarihsel süreci boyunca yapı malzemesi olarak en çok kullanılan taş malzemesi olmuştur.(Tayla 2007)

Geleneksel yapılarda duvar örgü tekniği, kullanılan malzemeye, duvarın fonksiyonuna ve mekânın işlevine göre değişkenlik göstermektedir. Gelir düzeyi yüksek ailelerin evlerinde ince yonu taşlar yoğunlukla kullanılmaktadır. Orta ve gelir düzeyi düşük ailelerde kaba yonu taş ve moloz taşlar yoğunlukta kullanılmaktadır.

Şekil 4.5. İşlenme derecelerine göre taş blok çeşitleri

Taşlar, işlenme derecelerine göre dört ana başlıkta toplanır: (Şekil 4.5)

a)Moloz Taş, b)Kaba Yonu taş, c)İnce Yonu Taş d)Kesme Taş

4.2.1.1. Moloz Taş Duvar

Ocaktan çıktığı haliyle kullanılan, işlenmemiş taş **moloz taş** olarak adlandırılır. Moloz taş, yalnızca çıkıntılı ve sivri uçları kabaca düzeltilerek yerine yerleştirilir. Belirli bir geometrik şekli ve düzgün yüzeyleri olmadığından; bu taşlarla yapılan duvarların örgüleri de düzenli bir görünüme sahip değildir. Moloz taş duvar yapımında, çeşitli büyüklüklerde taşlar bir arada kullanılabilir. Moloz taş duvar yapımında, çeşitli büyüklüklerde taşlar bir arada kullanılabilir.

Moloz taş duvarlar Diyarbakır geleneksel evlerinde genellikle avludan görünen bahçe duvarı, bodrum kat duvarlarında, evlerin sokak cephelerinde, temel örgüsünde ve duvar aralarında dolgu malzemesi olarak daha çok kullanılmaktadır.

Şekil 4.6. Moloz taş kullanım örnekleri

4.YAPIM SİSTEMLERİ

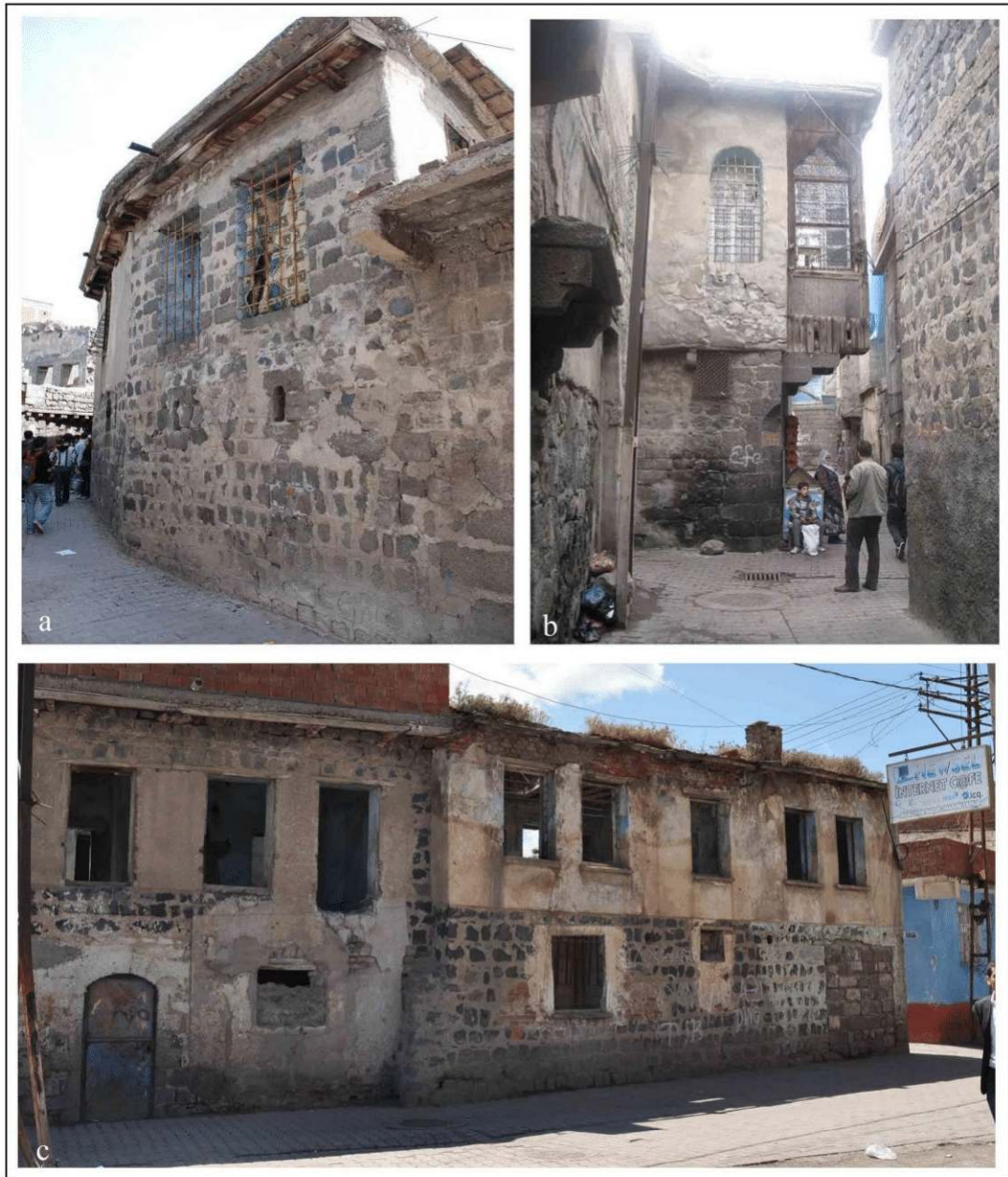
Moloz taşların dış sınır formları eğri olduğu gibi, sokağa dönük yüzeyleri de düz olmamaktadır. Kaba yonu ve ince yonu taşların duvar örgü diziliminde belirli bir sıralı düzen olurken moloz taş gruplarına bakıldığında bu teknik kullanılmamaktadır. Taş büyüklükleri birbirlerine yakın ölçülerde yapılmamaktadır. Nadiren moloz taşlardan sıralı duvar örme tekniğinde yapılmış örnekler görülebilmektedir. İşlenme tekniklerine göre tüm çeşitlerin bir arada kullanıldığı duvarlarda bulunmaktadır. (Şekil 4.7)

İç mekân veya avlu cephelerinde vaktin yoğun olarak yaşandığı alanlarda, daha çok ince yonu taş kullanılır. Söz konusu bu mekânlarda, moloz veya kaba yonu taşlar kullanılmış ise kötü görünmemeleri için üzeri sıvanmıştır.

Sadece moloz taşlardan yapılan dış cephe örneklerine az rastlanılmıştır, daha çok kaba yonu taş görülmüştür. Gelir düzeyi düşük olan ailelerin yaşadığı bölgelerde kullanılan moloz taşlarının üzerinin sıvandığı tespit edilmiştir.

Şekil 4.7. Moloz taşın kullanıldığı geleneksel ev sokak cephesi örneği (Ada 201 Parsel 29, Bıyıklı Mehmet Paşa Sk.)

Şekil 4.8. Moloz ve kaba yonu taşının geleneksel evler cephe örnekleri

Geleneksel evlerin pencere kemerleri hizasının üst kısımlarında yükü azaltmak amacı ile moloz taşlar kullanılmaktadır. Moloz taşlar işlenmemiş olduklarından ve birbirleri arası boşluklar oluşturduğundan duvar yükünü azaltmaktadır. Duvarın belirli bölümünden (sedir hizası, pencere altı veya niş, dolap alt hizaları) sonra farklı tip taştan örülen kısımların üzerine sıva yapılır.

Moloz taşlarının en yoğun kullanıldığı kısımlar, temel duvarları, bodrum duvarları ve taşıyıcı tüm duvarların iç dolgu malzemesi olan kısımlardır.

Şekil 4.9. Pencere üstlerinde moloş taş kullanım örneği

Taşıyıcı görev üstlenen duvarların yapım aşamasında her türlü detay düşünülmektedir. Çoğunluğunun ince yonu taştan yapılan cephelerde ahşap kirişlerin mesnet kısımlarında ahşap ile taşın birleşim noktasında yumuşak bir geçiş sağlamak amacı ile bu bölgelerde ince yonu taşın yerine kaba yonu veya moloş taş ve ahşap yastık kullanılmaktadır. Birçok evde bu kısımların sıvanıp boyandığı görülse de bodrum duvarlarında yalın bırakıldıkları örnekler de mevcuttur.

4.2.1.2. Kaba Yonu Taş Duvar

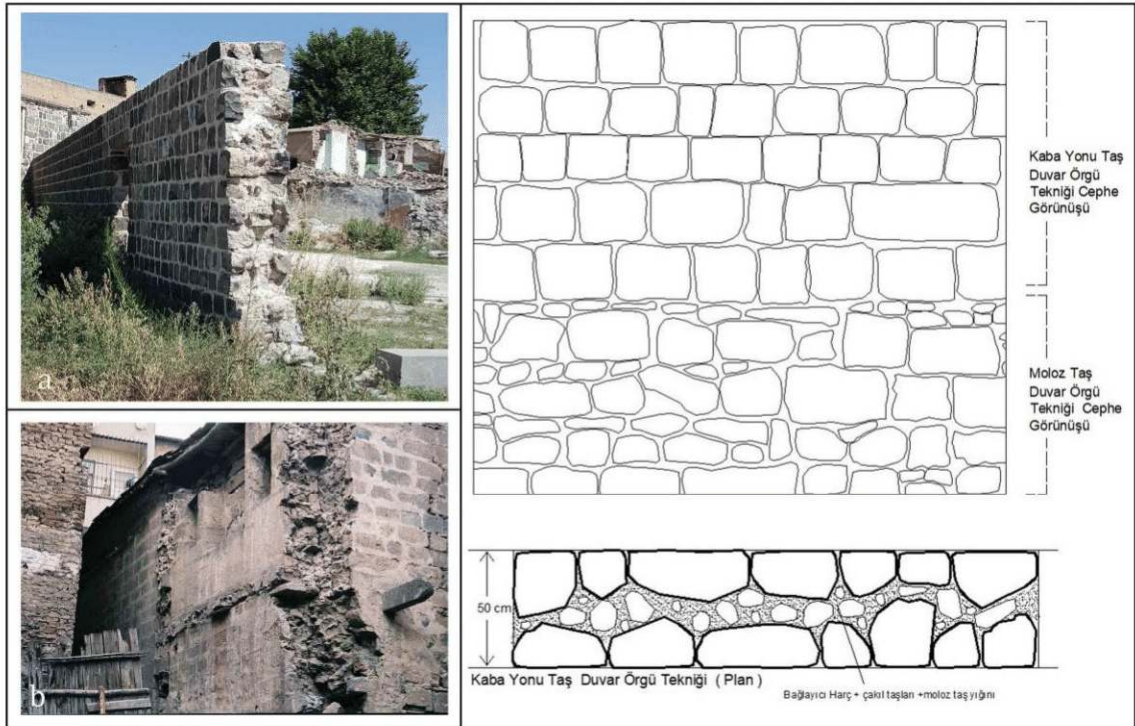
Alın ve yan yüzeyleri çekiçe düzeltilerek kabaca işlenmiş olan taş “**kaba yonu taş**” olarak adlandırılır.

Kaba yonu taş duvarlarda, yatay taş sıralarını takip edebilmek mümkün olduğu gibi düzenli bir duvar örgü tekniği ile yapılmaktadır. Taşların büyüklükleri ve derz aralıkları değişiklik gösterebilir. Şekilleri dörtgen formlarına yakın görünürler fakat alın yüzeyleri düzgün değildir. Kaba yonu taşlar genellikle bodrum duvarlarında, avluya ve sokağa bakan bahçe duvarlarında, mutfak duvarlarında ve sokak cephelerinde kullanılmaktadır. Oda duvarlarında kullanıldığı durumlarda üzerleri sıvalı olarak tamamlanır. Kaba yonu taş ve moloş taş birlikte kullanıldığı karma cepheler de mevcuttur.

Kaba yonu taş dizilimlerinde, formları sebebi ile derz boşlukları, ince yonu taş örgüsüne nispeten daha fazla olabilmektedir. Kaba yonu taşların yoğunlukları daha az olduğu için duvar yükünü azaltmak için tepe pencereleri kısımlarında veya açıklıkların üst kısımlarında sık sık gözlemlenmektedir. Yapımı kolay, üretimi hızlı sağlanabilen kaba yonu taş en sık rastlanan örgü tekniği çeşitleri arasındadır.

Şekil 4.10. Kaba yonu taşın avlu bahçe duvarında kullanılması

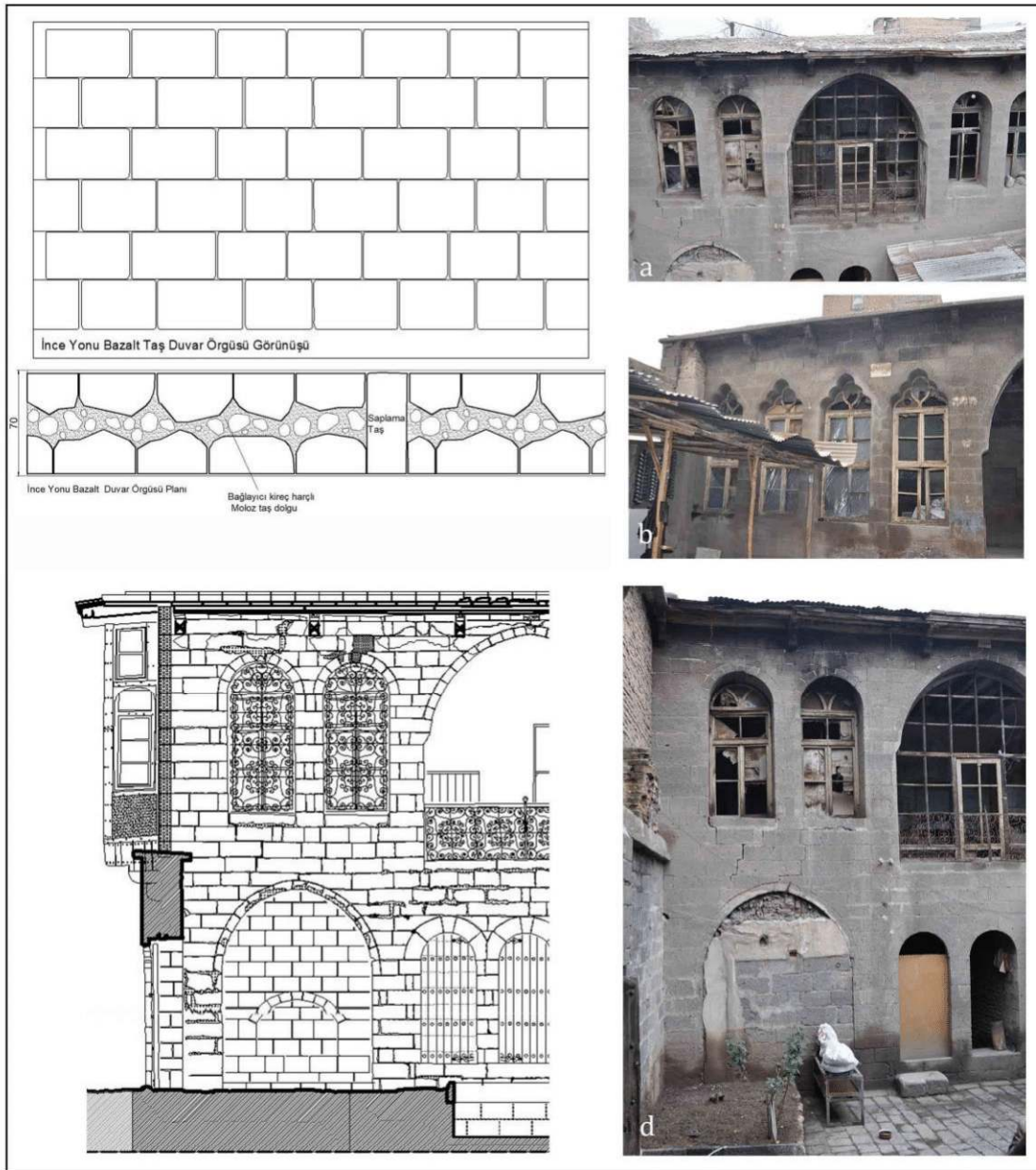

Şekil 4.11. Kaba yonu örgü tekniğinin kullanıldığı duvarlar

4.2.1.3. İnce Yonu Taş Duvar

Alın ve yan yüzleri düzeltilerek hazırlanan taşlar “**ince yonu taş**” olarak adlandırılır. Duvar örgüsünde ince yonu taş yatay sıraları açıkça görülür. İnce yonu bazaltın cephedeki yüzleri daha fazla düzeltilmiş, taşlar düzgün köşeli ve derz aralıkları daha düzenli bir görünüme sahiptir. Taşların, yere paralel yatay sıralarında boyutları eşit yapılırken enleri farklı ölçülerde olabilmektedir.

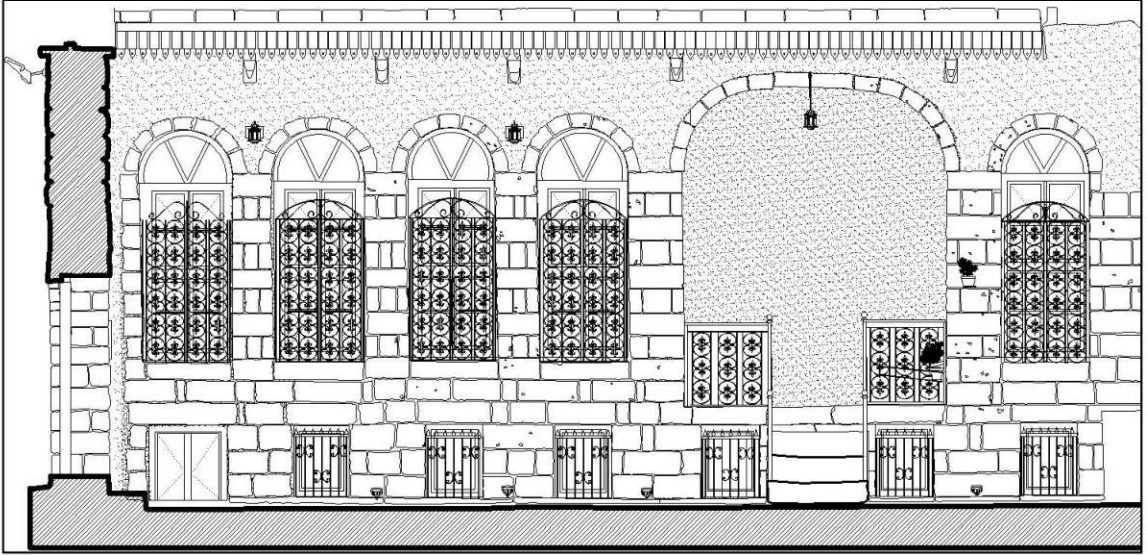
İnce yonu taşlar, avlu cepheleri, bazı sokak cepheleri, odalarda ve eyvan gibi sık kullanılan yaşam alanlarında çoğunlukta görülmektedir.

Şekil 4.12. İnce yonu örgü tekniğinin kullanıldığı duvarlar ve cephe görünüşü

Şekil 4.13. İnce yonu taşın kullanıldığı avlu cephesi görünüşü. (Diyarbakır Evi, Ada 380 Parsel 11)

Şekil 4.14. İnce yonu taşın kullanıldığı bir avlu cephesi (rölöve). (Diyarbakır Evi)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

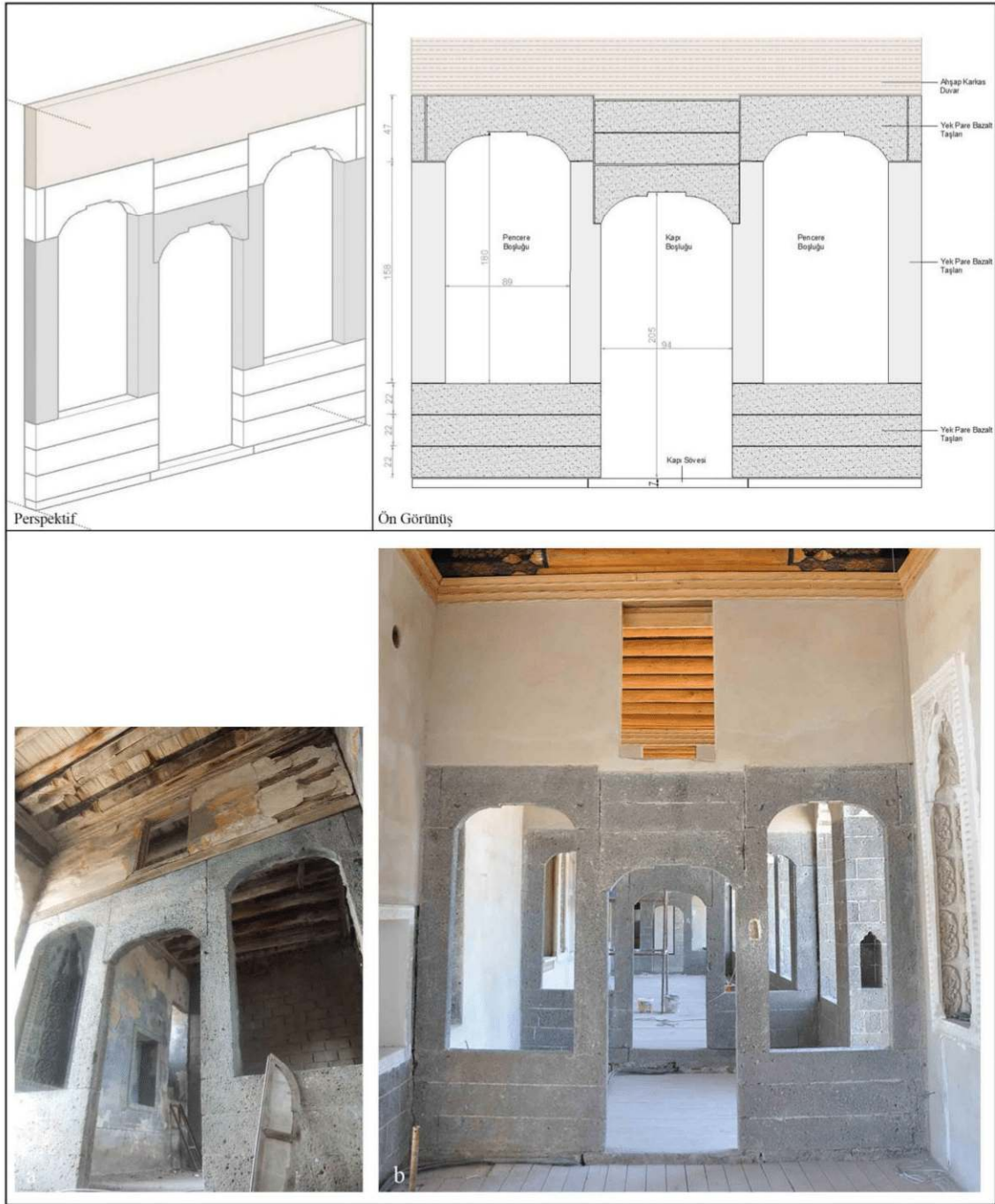
Şekil 4.15. İnce yonu taşın kullanıldığı cephe örnekleri. Ahmet Arif Evi Müzesi (a), Cahit Sıtkı Tarancı Evi kuzey cephesi (b) (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Avlu cephelerinde en sık kullanılan örgü türü ince yonu taştır. İşçiliğin fazla olduğu özenli evlerde, bodrum katın dışında hemen hemen her yer ince yonu bazalttan yapılır. Taşların özenli bir şekilde yontulup belirli formlarda yerleştirilmeleri ile oluşturulmaktadır. Bazaltın yoğunluğunu ve cephedeki gri ifadeyi azaltmak amacıyla pencere, kapı ve eyvan kemerleri cephe süslemeleri kapsamında cas desenler ile süslenmektedir. İnce yonu taşının yoğunluğu kaba yonu taşa nazaran daha fazla olmasından dolayı dam örtüsüne yakın yerlerde yükü hafifletmek amacıyla bir çok örnek de kaba yonu taş kullanılıp üzeri sıvanmaktadır.

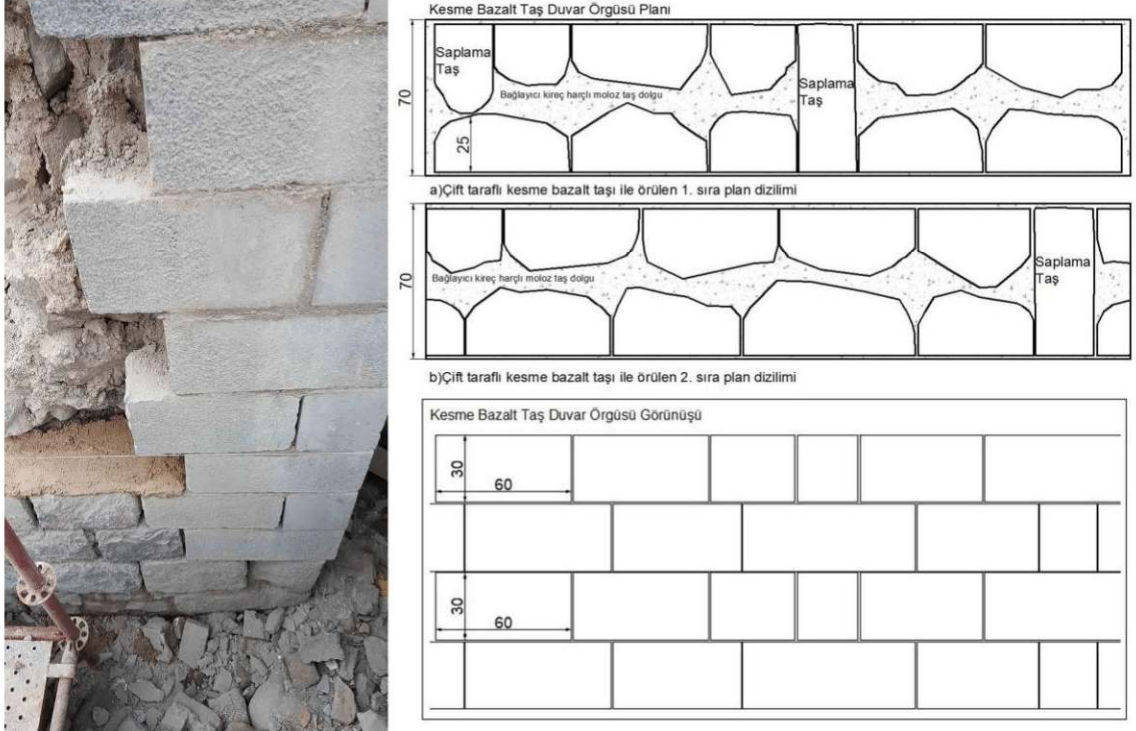
Şekil 4.16. İnce yonu bazaltının cephede detay fotoğrafı

Araştırmalar esnasında, cephe duvarından dökülen ince yonu taşları, içteki moloz taş dolguya denk gelen kısımları daha kabaca yontulmuş olup dolguyla girift ilişkisi gözlenmiştir (Şekil 4.16) (Şekil 4.28). Böylece yük aktarım esnasında sivri taş köşeleri olmadığından, yük iletimi daha sağlıklı bir şekilde temellere kadar ulaştırılmaktadır.

Şekil 4.17. İnce yonu taş ve ahşap karkastan yapılan ara mekân duvar detayı.

Tek parça bazalt taşların birbiri üzerine bindirilmesi yöntemi ile yapılan ara duvar kalınlığı 11 cm olup aralarında ince bir bağlayıcı harç ile örülmüştür. Kapı ve pencere üstünlerindeki tek parça olan taş lentoya, iç bükey ovallik verilerek kemer şekli yüklenmiştir. Belirli yüksekliğe kadar ince yonu taş örülüp sonrasında, duvar yükünü azaltmak amacıyla ahşap karkas duvar ile tamamlanmıştır (Şekil 4.17).

Şekil 4.19. Kesme taşın kullanıldığı duvar örgü tekniği

Kesme taşlar prizmatik formda kesilerek üretilmiş olsa da, ince yonu örgü tekniği gibi taşın iç kısımdaki köşeleri pahalanarak örüldüğünden, plan çizimi ince yonu tekniği ile aynı görünmektedir (Şekil 4.19).

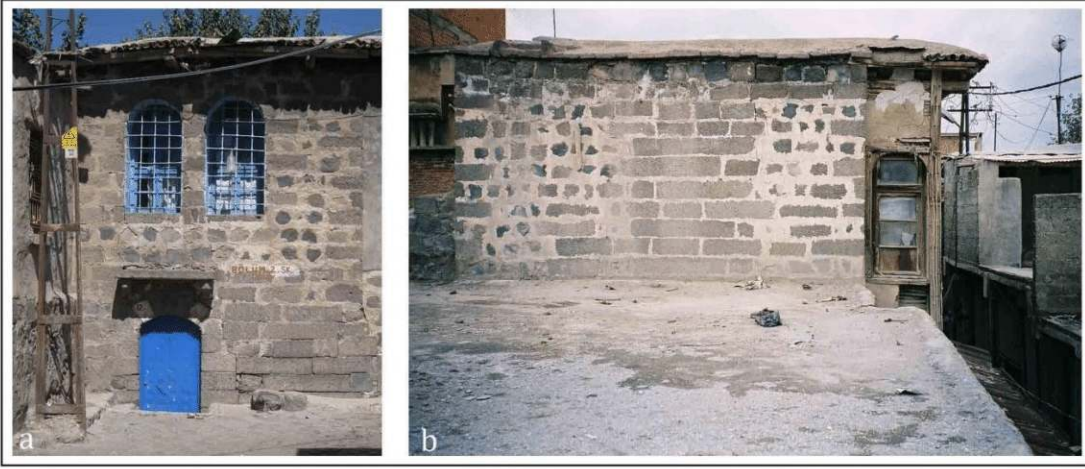
İnce yonu yöntemini, kesme taştan ayıran en belirgin özelliği, taşın dış cephede görünen yüzeyleri düzgün orantılı olup, duvarın içinde kalan yüzeyinin kaba şekilli olmasıdır. Yakın zaman da seri üretim ile kesilen taşlara kesme taş tabiri kullanılmaktadır. Kesme taşlar imalattan ilk çıkarıldıklarında tüm yüzeyleri düzgün dörtgen şeklinde olsa da uygulama aşamasında aradaki moloz taş dolgu ile girift bir ilişki oluşturmak için taşların köşe kısımları kırılarak aderans sağlanmış olur. Kesme taşlar günümüzde daha çok restorasyon projelerinde kullanılır ve ince yonu mantığından farklı değildir. İnce yonu ve kesme taşların uygulama sistemleri aynı olmakla birlikte, taşların imalat yöntemleri şekil bakımından farklıdır.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

➤ Farklı Derecelerde İşlenmiş Taşların Bir Arada Kullanılması;

Geleneksel ev duvar yüzeyinde birden fazla formda işlenmiş taş çeşidi olan duvarlar karma taş duvar olarak isimlendirilir. Duvar kalınlıkları tek tip taş çeşitleri ile benzerdir.

Diyarbakır geleneksel evlerinin sokak cephelerinde, bodrum duvarlarında, mutfak bölümlerinde veya üzeri sıvalı oda duvarlarında birden fazla tipte taşların kullanıldığı duvarlar karma taş duvarlar adı altında toparlanmıştır. Duvar yüzeyinde, az sayıda olan farklı tipteki taşların devşirme yöntemi ile eklendiği düşünülmektedir.

Şekil 4.20. İnce yonu ve moloz taşlarının kullanıldığı geleneksel ev cephe örnekleri

Kaba yonu taşların cephede görünen yüzeyleri tam olarak düz olmaz fakat geometrik şekil olarak dış sınırları kare veya dikdörtgen formlarına yakın yapılır. Kaba yonu taşının en belirgin özelliği, yüzeyinin amorf dalgalı olarak tamamlanması ve kabaca dörtgen formuna benzetilmesidir. Kaba yonu taş yoğunluğu olan bir duvar cephesine bakıldığında taşların yükseklikleri birbirine yakın olarak yapıldığı görülür. Moloz taş duvarlarda ise taşların yükseklikleri birbirlerinden farklı olsa da irili ufaklı taşlar desteği ile yatayda bir sıra oluşturulmaya çalışılmıştır. Genel hatları ile dışta kaba yonu, ara kısımlar bağlayıcı harçlar ile birlikte farklı boyutlarda çakıl taşları ve moloz taş yığınları ile doldurulmaktadır. Ev sokak cephelerine bakıldığında yoğun kullanılan belirli bir taş tipinden yapılmış olsa da aralarda farklı tipte taşlar görülmektedir.

Şekil 4.21. Moloz ve kaba yonu taşların kullanıldığı geleneksel ev cephe örnekleri

Şekil 4.22. İç mekânlarda kullanılan ince yonu taş ve yan duvarda üzeri sıvanmış kaba yonu taş örneği

Geleneksel evlerde odaların duvar yüzeyi kaba yonu ve moloz taşlardan örülmesi halinde üzeri sıva yapılmaktadır. Duvar yüzeyi tamamı kaba yonu üzeri sıva yapıldığı gibi belirli oranlarda üzeri sıvasız ince yonu taştan yapılmaktadır. Ayrıca tepe pencerelerinin bulunduğu kısımlarda sık uygulama tekniği olan moloz veya kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar duvar yükünü azalttığı gibi üzeri sıva yapılarak mekânda ki yoğun bazalt etkisini azaltmaktadır (Şekil 4.22).

Şekil 4.23. İnce yonu, kaba yonu ve moloz taşının kullanıldığı cephe örneği

➤ **Sandık Duvar (Çift Cidarlı) Örgü Tekniğinde, Taşların Tercih Edilen İşlenme Derecelerine Göre Çeşitlendirilmesi**

Geleneksel evlerde kullanılan bazaltın aynı yapım tekniğinde, taşların farklı işlenme derecelerine göre aşağıdaki duvar tipleri üretilmiştir (Şekil 4.24).

TİP 1 (Kaba yonu + Moloz + Kaba yonu): Dış kısımları kaba yonu aralarında moloz taş dolgu, irili ufaklı taşların ve bağlayıcı harcın kullanılması ile yükseltile duvarlardır. Kaba yonu taşların duvar kalınlıkları çoğunlukla 50-60 cm aralıklarında olmakla birlikte farklı kalınlıklarda da gözlenmektedir.

TİP 2 (Kaba yonu + Moloz + Moloz): İç mekân veya avlu cephelerinin kaba yonu, sokak cephesinin moloz taşından yapıldığı duvarlardır. Bazı örnek duvarlarda pencere seviyesine kadar ince yonu yapıp devamında kullanılan kaba yonu taştan ötürü tek duvar yüzeyinde birden fazla tip oluşmaktadır. Bu tarz duvarların kalınlıkları tüm çeşitlerle benzerlik göstererek 50-70 cm aralığındadır.

TİP 3 (İnce Yonu + Moloz + İnce Yonu): İşçiliğin fazla olduğu özenli yapılarda, birden fazla avluya sahip konak yapılarında, gelir düzeyi yüksek ailelerin sahip olduğu evlerde sıklıkla görülmektedir.

TİP 4 (İnce Yonu + Moloz + Moloz): Bazı evlerde iç mekânlarında ince yonu taş, sokağa bakan cephelerin veya bitişik nizamda inşa edilen yüzeyinde kaba yonu ve moloz taşların kullanıldığı gözlenmektedir. Başka şekilde ise, avlu cephesinde ince yonu taştan arası moloz taş dolgu, mekân içi yine moloz taş yapılarak üzeri sıvanmış duvar olarak tamamlanan örnekler de mevcuttur.

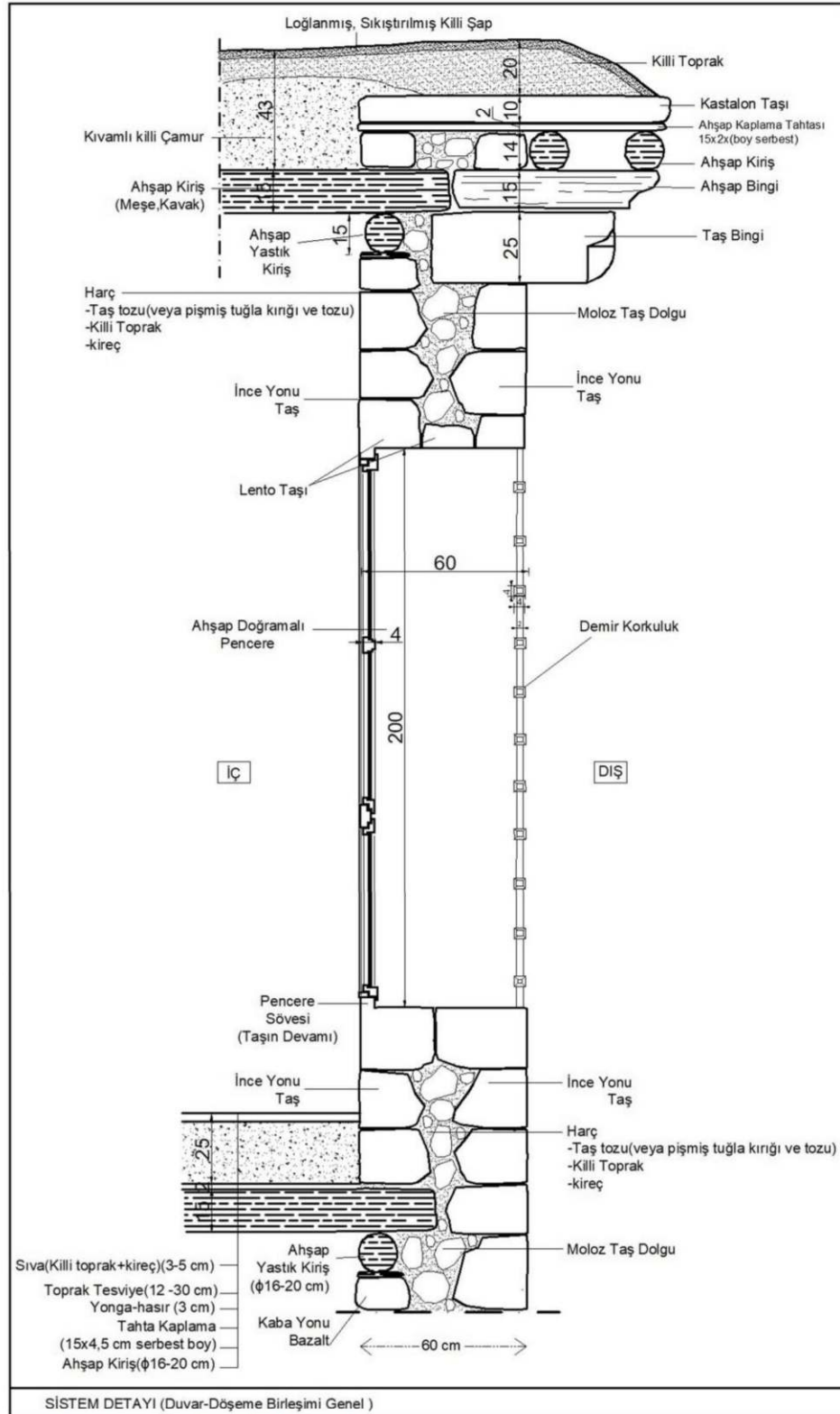
TİP 5 (Moloz + Moloz) : Kullanılan taşlar tam olarak geometrik şekillerde olmamalarına rağmen taşların dış cepheye denk gelen kısım yüzeyleri daha düzgün formlara getirilmiştir. Moloz taşının yoğun kullanıldığı cepheler genellikle sıva ile tamamlanır. Düzensiz duvar örgüsünün görünmesi istenmez. Moloz+ moloz sandık duvar tekniği daha çok işçiliği az olan gelir düzeyi düşük ailelerin kullandığı bir duvar örme tekniğidir. Özenli evlerin ise bahçe duvarlarında bu tip sandık duvar örme tekniğini görmek mümkündür.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

	Plan	İç Görünüş	Dış Görünüş	Fotoğraf
Tip 1 Kaba Yonu+Moloz+Kaba Yonu				
Tip 2 Kaba Yonu+Moloz+Moloz				
Tip 3 İnce Yonu +Moloz+ İnce Yonu				
Tip 4 İnce Yonu +Moloz+Moloz				
Tip 5 Moloz+Moloz				

Şekil 4.24. Sandık duvar tekniğinde, taşların tercih edilen işlenme derecelerine göre çeşitli örgüler

Geleneksel evler duvar döşeme birleşimlerinde, farklı detaylarda olmakla birlikte en genel hatları ile sistem detayı çizimi şekildeki gibi olmaktadır (Şekil 4.25).

Şekil 4.25. Geleneksel evlere ait sistem detayı

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Geleneksel Diyarbakır sokaklarından kabaltı (örtme) yönünden bakıldığında, yapının iç ve dış mekânlarda kullanılan duvar çeşitleri tespit edilmiştir. Sokağa bakan kısımlarda kaba yonu taş, iç mekânlarda ince yonu taşların kullanıldığı görülmektedir.

Döşeme katmanlarının, ahşap kiriş üzerinde tahta kaplama ve toprak malzemedен oluştuğu görülmektedir. Oldukça kalın döşeme uzun yıllar mukavemetini korumuş olup günümüze kadar ulaşmıştır (Şekil 4.26).

Şekil 4.26. Yıkık durumda olan evin kabaltı (örtme) bölümü, döşeme ve duvar detay resimleri

Şekil 4.27. Sandık duvar tekniğinin belirgin olarak görüldüğü detay fotoğrafları

Sandık duvar tekniği ile örülen (ince yonu + moloz taş dolgu + ince yonu) taş duvar örgüsünde görüldüğü gibi ince yonu taşların iç dolguya denk gelen kısımlarında köşeler yumuşatılmış hali ile girift uyum sağlanmış olduğu görülmektedir (Şekil 4.28).

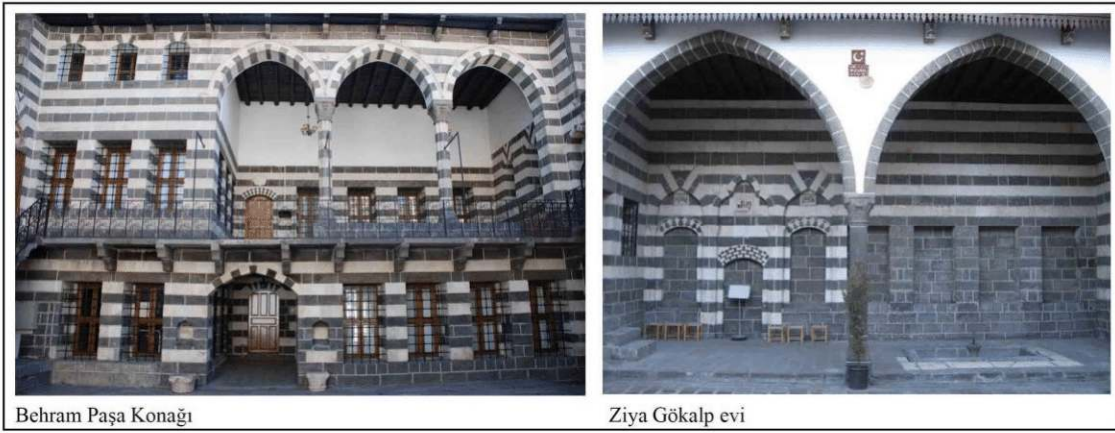
Şekil 4.28. Sandır duvar örgü tekniğinin belirgin olarak görüldüğü detay fotoğrafı

4.2.2. Almaşık Duvarlar

Diyarbakır geleneksel evlerinde kullanılan bazalt ve kireç taşlarının birlikte kullanıldığı duvar yapım tekniğidir.

Bazaltın yoğun kasvetli havasını kıran almaşık duvarlar, bir sıra bazalt bir sıra kalker taşının örülmesi ile oluşmaktadır. Kemer açıklıklarında da bir taş bazalt bir taş kalker olmak üzere şaşırtmalı dizilimler yapılır.

Yoğun olarak avlu cephelerinde kullanılan almaşık duvar örgü sistemi, odalarda, eyvanlarda bazı iç mekânlarda da yapılmaktadır.

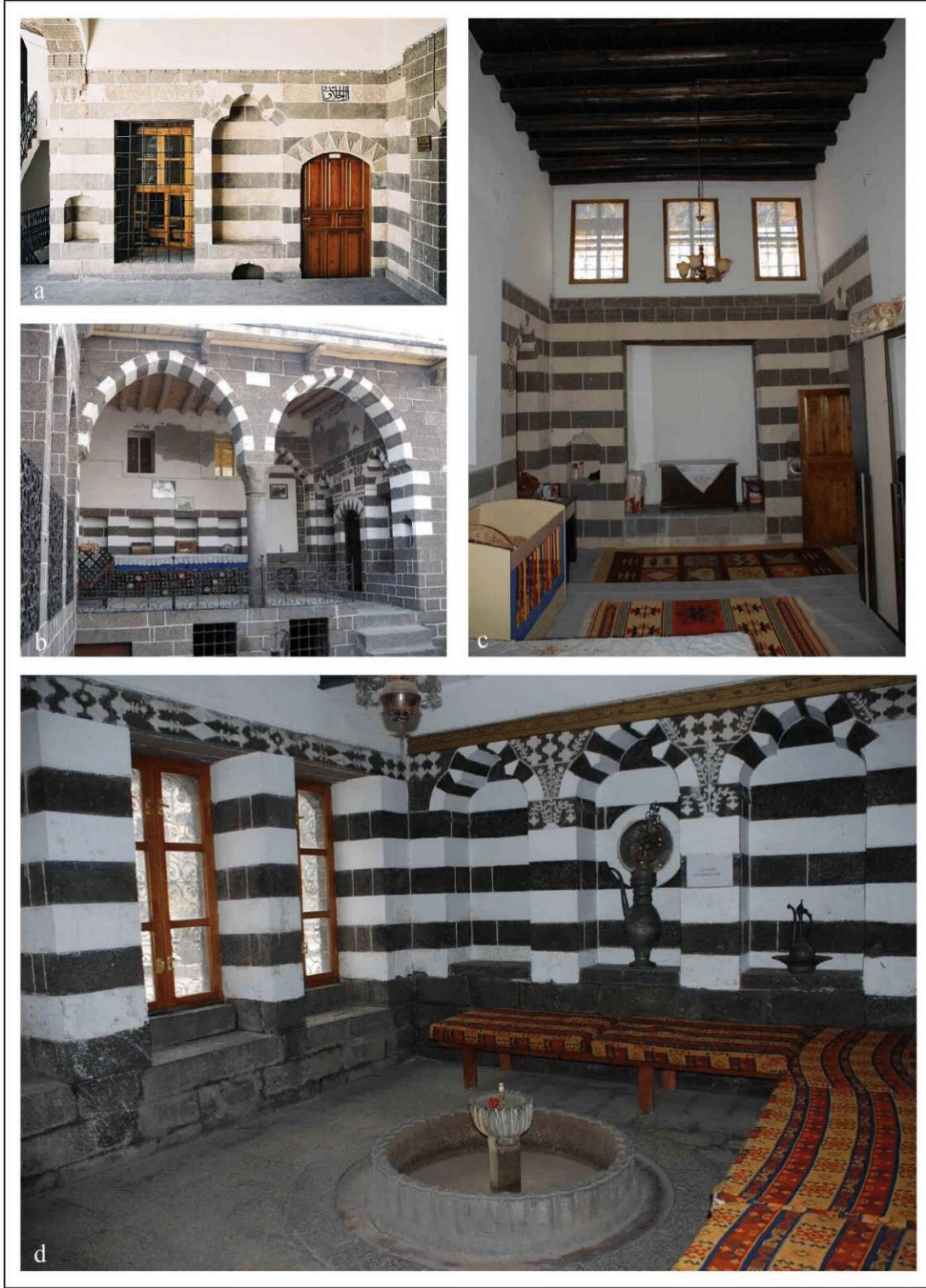
Şekil 4.29. Almaşık duvar tekniğinin kullanıldığı geleneksel ev örnekleri (avludan görünüm)
(Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Şekil 4.30. Almaşık duvar tekniğinin kullanıldığı cephe örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Almaşık duvar tekniği geleneksel evlerde olduğu gibi birçok anıtsal yapıda da kullanılmıştır. Bazaltın cephedeki yoğun havasını kırmak ve renk etkisi ile estetik değer katmak için kalker taşına ihtiyaç duyulmuştur. Bir sıra bazalt bir sıra kalker taşı ile geleneksel bir yapım sistemi oluşturulmuştur. Bazaltın işlenmesi çok zordur. Ancak kalker taşı, bazalta göre daha düşük mukavemetli olduğu için, işlenmesi daha kolaydır. (Dalkılıç 1999) Kalker işlenmesi rahat olduğundan sadece süs ögesi olarak kullanılmıştır. Kalker taşı Diyarbakır'da kolay temin edilemediğinden ve malzeme transferi maliyetli bulunduğundan genellikle gelir düzeyi yüksek ailelerin evlerinde ve anıtsal yapılarda görülmektedir.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.31. Almaşık duvar tekniğinin kullanıldığı iç mekân ve eyvan resimleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

4.2.3. Ahşap Karkas Duvarlar

Geleneksel Diyarbakır evlerinde bölme duvar olarak kullanılan, dikey veya çapraz ahşap taşıyıcılar desteğinde iki yüzü ahşap çıtalar, arası kerpiç dolgu veya harman tuğlasıyla tamamlanan yapı elemanları **ahşap karkas duvarlar** olarak tanımlanır. Ahşap karkas duvarların üzeri sıvalı (bağdadi) veya sıvasız olarak yapılmaktadır.

Geleneksel evlerde mekânları birbirinden ayırmak için ahşap karkas duvarlar kullanılır. Mekânlar arası ısı geçişini daha aza indirmek amacıyla ahşap çıtalar arası dolgu malzemeleri ile doldurulmuştur. Dolgusuz sade ahşap karkas olanları da mevcut olduğu gibi nadiren de olsa harman tuğlası dolgulu olanlar ile de karşılaşmıştır.

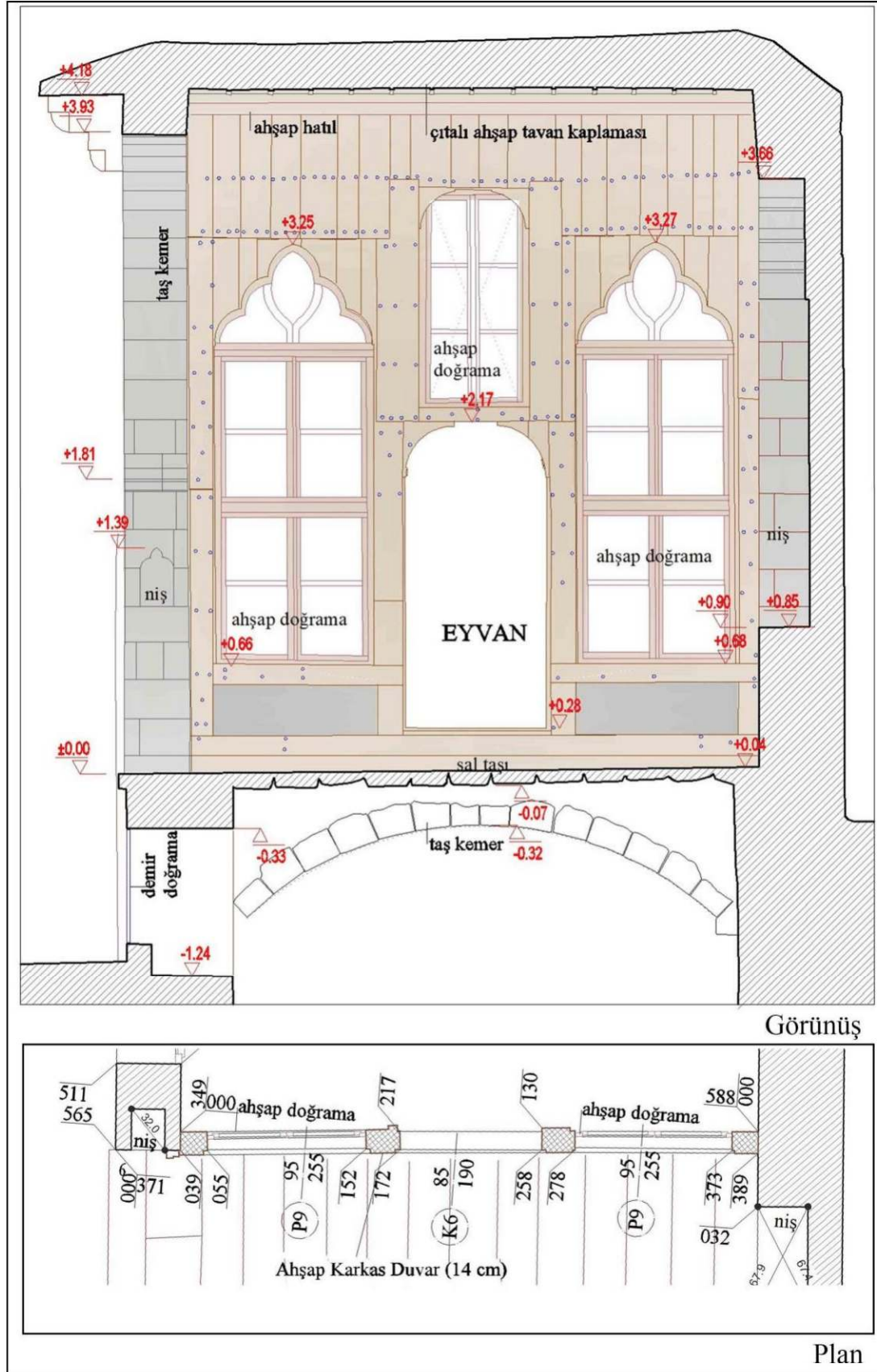
Ahşap duvarlardaki açıklıklar basık kemer veya dilimli kemer ile geçildiği gibi düz kirişlerle de geçilmiştir. (Şekil 4.33) Kapı veya pencere dörtgen formda yapıldığında köşe kısımları ovalleştirilmiş ahşap alın tahtaları ile süslenmektedir. (Şekil 4.221-223)

Ahşap karkas ara mekânların dışında geleneksel evlerin cumba kısımlarında da aynı yapım tekniği ile uygulanmıştır. Ahşap karkas duvarların kalınlıkları genellikle 12-15 cm aralıklarında olmaktadır. Odaların genişlikleri ile ilişkili, karkas duvarlarda genellikle 2 pencere bir kapı açıklığı yapılmaktadır. Kapı üstlerinde tepe pencereleri yapıldığı gibi, tepe penceresinin olmadığı örnekler de söz konusudur. Gün ışığını, mekâna alımını kolaylaştırmanın yanı sıra duvar yükünü azaltmak amacını da taşımaktadır.

Ahşap karkas duvarlar üzeri sıvalı ve üzeri sıvasız olarak iki farklı şekilde yapılır;

- Sıvalı ahşap karkas (bağdadi) duvarlarda, taşıyıcı akslar arasında, ahşap çıtalar birer sıra halinde dizilip, iki yüzü arasına dolgu yapılmaktadır. Dolgu malzemesinin yer yer değiştiği gözlemlenmektedir. Kerpiç bloklar, çamur harçlar veya harman tuğlası (ateş tuğlaları) dolgu malzemeleri olarak kullanılır.
- Sıvasız ahşap karkas duvarlarda, iç dolgu malzemesi üzeri daha geniş ahşaplar ile kapatılarak tamamlanır. Doğal ahşap görünümlü ara duvar, mekâna sıcaklık ve estetik bir görünüm vermektedir.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.32. Ahşap malzemeden yapılan ara bölme duvarı rölöve çizim detayları (Ada 409 Parsel 1)

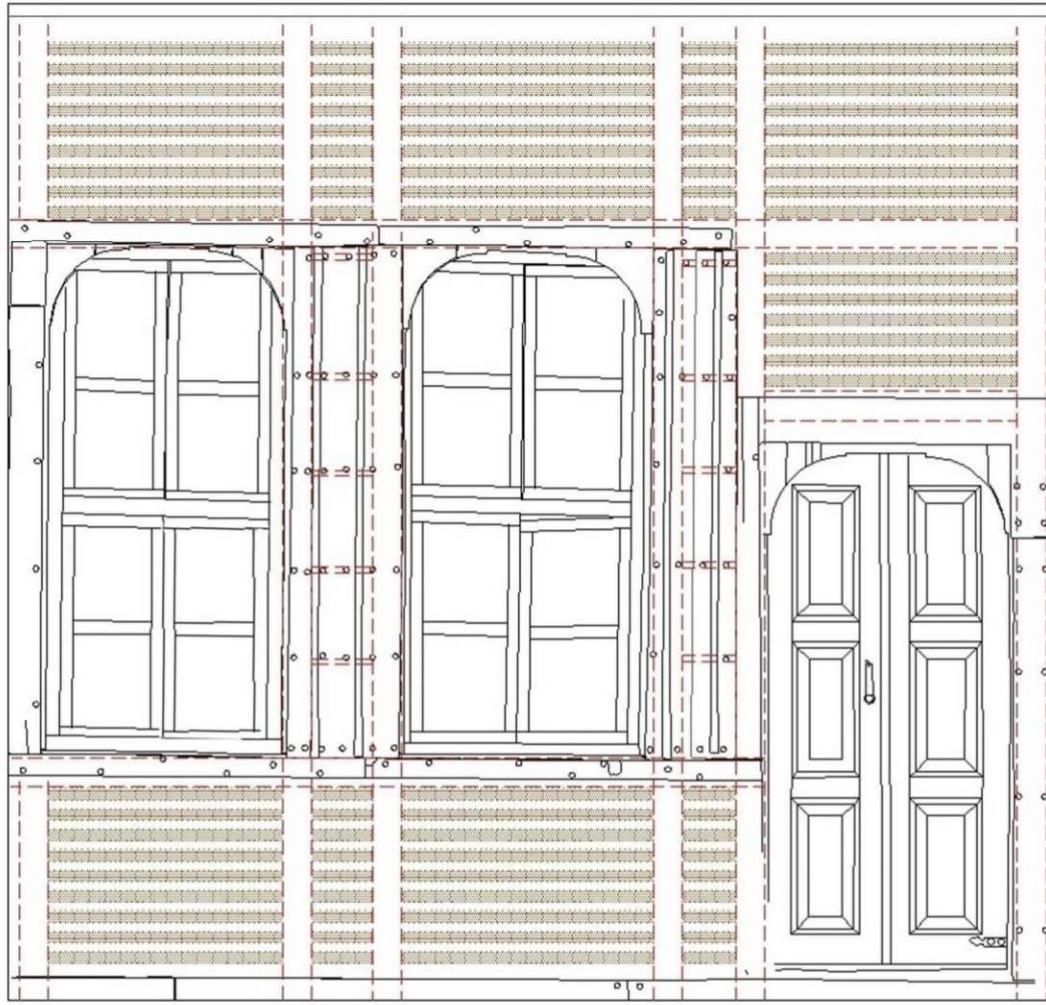

Şekil 4.33. Ahşap karkas ara bölme duvarı örnek resimleri

Rölöve çizimi yapılan ahşap karkas ara bölücü duvar kalınlığı 14 cm olup, ahşap çıta araları kerpiç ile dolgu yapılmıştır. Ahşap karkas duvarın, sağ ve sol pencere altları dolgu malzemesi üzeri sıva olarak tamamlanmıştır. Pencereler dilimli kemer yapılarak mekânda estetik görünüm oluşturulmuştur. Kapı üzerine tepe penceresi yapılarak, yaşam alanı daha fazla aydınlatılmıştır (Şekil 4.33).

Şekil 4.34. Bağdadi tekniğinde, çıta üstü sıvalı ara bölme duvarı

Ahşap Karkas Duvar Taşıyıcı Elemanları

Şekil 4.35. Ahşap karkas (bağdadi) duvar taşıyıcı elemanların belirtilmesi

Şekil 4.36. Ahşap karkas (bağdadi) ara bölme duvar örnekleri (Ada 409 Parsel 11, 2015)

4.2.4. Tuğla Duvarlar (Harman Tuğlası)

Harman tuğlası, killi toprak ve sudan oluşan bir tuğla hamurunun pişirilmesiyle üretilen geleneksel yapım malzemesidir (Dalkılıç ve Nabikoğlu, 2017).

Diyarbakır'da harman tuğlasının üretim aşamaları: hammadde hazırlanması, şekillendirme, kurutma, pişirme, paketleme ve sevk durumuna hazır hale getirme olarak sıralanır. Harman alanında toprağın istiflenmesi, çamurun hazırlanması, kalıp tezgâhlarına getirilmesi, kalıba konulması, tuğlaların kurutmak için dizilmesi ve kuruduktan sonra kafes şeklinde dizilmesi, en sonda da tuğlaların pişirilmesi olarak, farklı işlemlerin gerçekleştirilmesi sonucu meydana gelmektedir (Dalkılıç 2017).

Harman tuğlası, Diyarbakır tarihi dokusunda özellikle anıtsal yapılarında, eğrisel örtülerin yapımında önemli bir yapı malzemesidir. Geleneksel evlerde çok rastlanılan bir malzeme türü olmamakla birlikte, mekânları ayırma, kapatma, eksiklikleri tamamlama işlemlerinde ve avlu duvarı yükseltilmesi gibi benzeri ihtiyaç durumlarında kullanılmıştır.

Geleneksel evlerde tuğla, duvarların dışında, Şehzadeler Konağı, İskender Paşa Konağı harem bölümlerinde kullanılmıştır. Geleneksel evlerde duvar kategorisinde büyük bir yere sahip olmayan harman tuğlası, farklı alanlarda az miktarlardaki varlığı göz ardı edilmeyecek sıklıkta karşılaşılmıştır.

Şekil 4.37. Harman tuğlası hazırlanması, şekillenmesi ve kurutulması

(Dalkılıç, Nabikoğlu 2017)

Şekil 4.38. Harman tuğlası fırınının kurulması ve yakılması (Dalkılıç ve Nabikoğlu 2017)

Diyarbakır geleneksel evlerinde sadece tuğla yapı malzemesinden yapılan yapı gurubu bulunmamaktadır. Gelir düzeyi düşük ailelerin çoğunlukta olduğu mahallelerde 1.katlarda harman tuğlasının kullanıldığı örnekler görülmüş ise de bunlar geleneksel ev mimari özelliklerinden uzak yapım tekniği ile inşa edilmiştir. Söz konusu evlerin inşa tarihinin çok eski olmadığı düşünülmektedir (Şekil 4.39).

Şekil 4.39. Harman tuğlasının kullanıldığı ev örneği

4.2.5. Kerpiç Duvarlar

Eski zamanlarda kerpiç, bina yapımına, yaşam alanlarının daha korunaklı hale getirilmesi için sazdan ve ince dallardan kulübelerin üzerine çamurdan yapılmış harç sıvanarak başlanmıştır. Daha sonra çamur içine bitkisel liflerinde katılması ile şekiller verilip kurutularak ilk kerpiç yapımına başlanılmıştır. Kerpiç, yapısı itibariyle çevreye zararsız, doğaya dost bir malzemedir (Tayla 2007). Balçıktan yapılan ve kalıplanarak güneşte kurutulan toprak bloklara **kerpiç** denir. Kerpiç, içinde bitki artıkları olmayan çok killi toprağın, içine katılan saman ve başka gereçlerle stabilize edilip suyla karıldıktan sonra kalıplara dökülüp önce gölgede sonra güneşte kurutulmasıyla elde edilir (Hasol 1998).

Diyarbakır çevre ve ilçe köylerinde kerpiç sıklıkla kullanılmakta iken merkez Sur ilçesinde daha az gözlemlenmektedir. Suriçi bölgesindeki yapılarda tamamının kerpiç malzemeden yapılan ev görülmemiştir. Kerpicin yoğun kullanıldığı evler görülmüş, ancak bodrum katında veya evin başka bölümlerinde taş malzemeye rastlanılmıştır. Kerpiç, geleneksel evin ayırıcı bir duvarında veya gelir düzeyi düşük ailelerin evlerinin bazı bölümlerinde ara ara kullanılmıştır.

Diyarbakır geleneksel evlerinde kerpiç daha çok ahşap karkas duvarlarda dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bazı yapılarda, taş ve çeşitli malzemelerin aralarında farklı sebeplerle az miktarlarda kullanıldığı gözlemlenmiştir. İşçiliği fazla olan evlerde kerpiç görülmez. Nadiren tepe pencereleri hizalarında yükü azaltmak amacı ile üzeri sıvalı şekilde yapılmaktadır.

Kerpiç malzemenin hazırlanması;

Araştırma çalışmaları esnasında Diyarbakır'da kerpiç duvarların yapım aşamalarına denk gelinmemiş fakat yakın çevreden olan Mardin yöresinde yapılan kerpiç blokların belgelendiği bilimsel bir çalışmadan faydalanılmıştır. Söz konusu araştırmada, toprak, saman ve suyun karışımından oluşan kerpiç bloklar, iki yüzü açık olan dikdörtgen şeklindeki tahta kalıplar kullanılarak, genellikle 46x26x15 cm ebadında üretilmektedir (Dinç 2015). Kalıp ebatları bölgelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin Diyarbakır'da, kerpicin taş bir yapının sadece belirli bölümlerinde kullanılacak ise daha küçük boyutlarda veya şekilsiz olduğu örnekler de görülmüştür.

Mardin yöresinde geleneksel yöntemlerle yapılan kerpiç harcı hazırlanırken; 5 ve 6 el araba kara toprağa bir çuval (10 kg) saman kürek yardımıyla iyice karıştırıldıktan sonra düz bir yerde karışım toplanır ve ortasına çukur açılarak içerisine yeterli miktarda su ilave edilir. Kürekle karıştırıldıktan sonra ayak ile ezilerek kerpiç harcı elde edilir. Harç elde edildikten

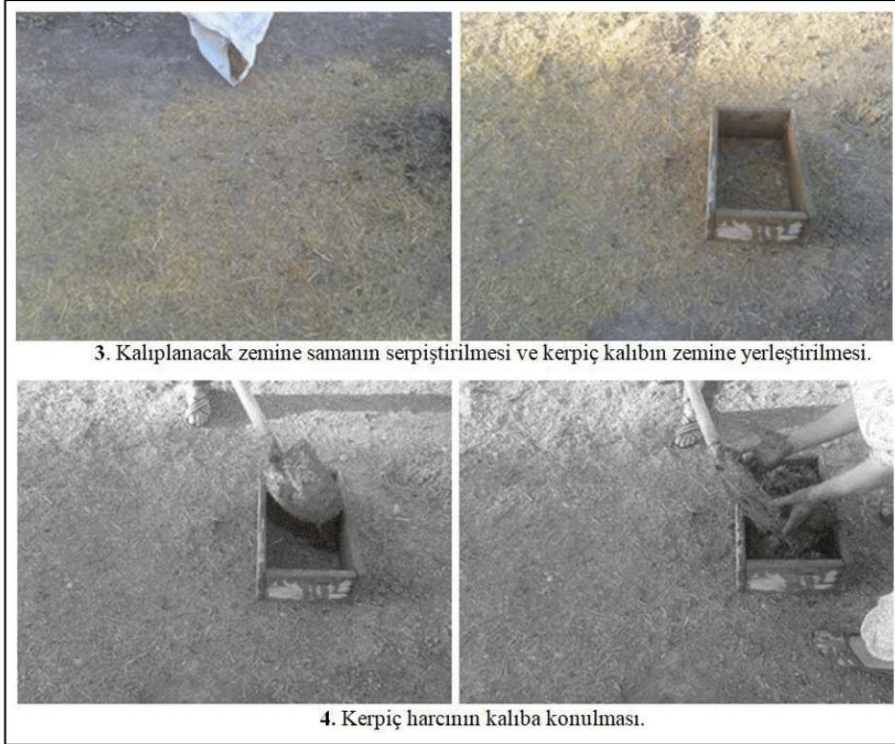
4.YAPIM SİSTEMLERİ

sonra istenilen boyutlarda üretim yapmak için kalıplama işlemine geçilir. Kalıplanacak alana, harcın yere yapışmaması için saman serpiştirilir. Kalıbın rahatça çıkması için önceden ıslatılmış tahta kalıplara bu karışım küreklerle yerleştirilir, üzeri elle veya mala ile sıvazlanarak düzeltilir, düzeltme işlemi bittikten sonra kalıp çıkarılır. Çıkarılan kalıp, tekrar harç ile doldurularak başka bir kerpiç tuğla oluşturulur ve istenilen kerpiç tuğla sayısı elde edilene kadar aynı işleme devam edilir. Kalıplanmış ıslak haldeki kerpiçler mukavemetini kazanması için kurutulmaya bırakılır. Hava koşullarına bağlı olarak, yaklaşık olarak yazın bir gün, baharda ise iki gün sonra kurutulmak amacıyla kerpiç kaldırılıp dikey olarak yere dizilir. Kerpiçler güneş ve rüzgâr etkisiyle kurutulur. Kurutmak amacıyla dizilen kerpiçleri gün içerisinde, her tarafının aynı kuruması için en az bir kez çevirmek gerekir. Aksi takdirde kerpişte çatlaklar oluşur ve bu durum kerpicin dayanıklılığını azaltır. Ayrıca, kerpiç harcında kullanılan samanın çapı, ne kadar büyükse harcın bağlayıcılığı, dolayısıyla kerpiç tuğlanın sağlamlığı o derece artar (Dinç 2015).

Şekil 4.40. Kerpicin hazırlanması (1. ve 2. Aşamaları) (Dinç 2015)

Kerpiç duvar örüldükten sonra iki yüzü de çamur sıva veya kireç yahut alçı ile sıvanır (Erginbaş 1952).

Şekil 4.41. Kerpicingin hazırlanması (3. ve 4. Aşamaları) (Dinç 2015)

Şekil 4.42. Kerpicingin hazırlanması (5. ve 6. Aşamaları) (Dinç 2015)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

“Diyarbakır geleneksel evlerinde kerpiçler 28, 30 cm kare şeklinde bloklar halindedir. Bunların yarımaları da mevcuttur. Analar, kuzular olarak tabir edilir. Kalınlıkları 8, 10 cm’dir. İncelemeler esnasında bir kişi toprak kazar, eler ve saman da karıştırarak çamur yaparak götürüp analı kuzulu kalıplara döker. Kalıpçı da çamuru kalıba göre şekillendirir ve kalıbı kaldırır. Kalıplanan çamur ağırlığı ile yerde kalır ve kurumaya terkedilir. Duvar örülürken yine çamur harç kullanılır: Kerpiç duvar örüldükten sonra iki yüzü de çamur sıva veya kireç yahut alçı ile sıvanır. Odalarda veya şahnişlerde ahşap iskelet kerpiç dolgu ve üzeri sıvalı olarak yapılır. Şahnişlerde pencere tabanından aşağıda kalan kısımlar veya bazı bölme duvarlarında ahşap iskelet arası taş plaklarla kaplanır ve bu taşlar ahşap dikme ve alt üst kirişlere tespit edilen pervazlar arasında kalır” (Erginbaş 1952).

Geleneksel niteliklerden uzak ama benzer yapım tekniklerinde yapılan bazı evlerde yoğun olarak kerpiç malzemenin kullanıldığı, farklı bölümlerinde taş, ahşap ve harman tuğlası gibi farklı geleneksel malzemelerin de bulunduğu gözlemlenmiştir. Kerpiç, söz konusu bu evlerde iki farklı teknikte uygulanmıştır. Tuğla formlarında blok halde ve ahşap karkas duvar arası dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır (Şekil 4.43).

Şekil 4.43. Kerpiç malzemenin kullanıldığı yapı örneği

Şekil 4.44. Kerpici, yapıların sadece belirli kısımlarında kullanıldığı ev örnekleri

Geleneksel evlerin bazılarında bazalt duvarlar belirli kısımlara kadar örülüp, dam örtüsüne yaklaştıkça kerpiç malzemenin kullanıldığı görülmüştür. Duvar yükünü hafifletmek ve yapım masraflarını azaltmak ve iklimsel faktörlere uyumluluğu söz konusu olduğundan kerpiç malzeme kullanıldığı düşünülmektedir (Şekil 4.45).

Şekil 4.45. Kerpiç malzemenin kullanıldığı pencere üst kısımları

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Duvarlara İlişkin Bulgular;

Dış yüzeylerde kaba yonu ve ince yonu taşların karma halde kullanıldığı yapılar sık sık görülmektedir. Araştırmalar esnasında farklı ölçülerde karşılaşılan duvar kalınlıkları ölçülüp belgelenmiştir.

Şekil 4.46. Geleneksel evlerdeki duvar kalınlık ölçümleri (2018)

Zemin kat odası ile avlu cephesi arasındaki duvarın kalınlığı 64 cm (Şekil 4.46-a), dış duvar kalınlığı 66 cm olarak ölçülmüş olup aynı eve ait olan a, b, c resimlerinin olduğu ev dış duvar kalınlığı ortalaması 65 cm (Şekil 4.46-b). Başka bir evde büyük bir oranda hasarlı olan duvar kalınlığı 50-55 cm aralığında gözlemlenmiş olup, üzeri ahşap kiriş taşıyıcılı toprak dam ile örtülmüştür (Şekil 4.46-d).

Şekil 4.47. Ara mekân duvar kalınlıkları ölçüleriyle belgelendirilmesi

İncelenen geleneksel bir evde iki oda arası bazalt taş duvar kalınlığı 50 cm (Şekil 4.47-a), banyo ile eyvan arasındaki ayırıcı bazalt duvar kalınlığı 12 cm (Şekil 4.47-b), bir başka iki büyük mekân arasındaki duvar kalınlığı ise 56 cm olarak ölçülmüştür. (Şekil 4.47-c). Araştırmalar esnasında, işçiliğin fazla olduğu bazı geleneksel evlerde ara mekân duvarlarında ince bazalt taştan 10-15 cm aralıklarında duvar yapıldığı gözlemlenmiştir (Ada 190, Parsel 15-16).

Çalışmalar sırasında incelenen evlerde, kaba yonu ve moloz taşının yoğun olarak kullanıldığı bir duvarında ara ara eklenen ince yonu taşlarının, yakınlarında daha önce yıkılmış veya hasarlı geleneksel yapılardan elde edilen taşlar olduğu düşünülmektedir. Birçok evden veya anıtsal yapılardan alındığı düşünülen süslemeli veya büyük boyutlu taşların farklı tip yoğunluktaki cephelerde az miktarda olması bu düşünceye sebebiyet vermektedir.

Araştırmalar esnasında duvar birleşim detaylarının açık bir şekilde olduğu ev örneklerinde yer yer harman tuğlası kalıntılarının olduğu görülmüştür. Ucuz ve kolay temin edilen harman tuğlası, eski zamanlarda evlerin hasar görmüş kısımlarında tamamlayıcı malzeme olarak, veya dolgu malzemesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Geleneksel evlerde, ana yapı elemanı olan taşıyıcı duvarlarda tespit edilen önemli hususlardan biri, yapı ihtiyacına karşılık veya dekoratif amaçlı yapılan **niş** boşluklarıdır. Duvar yapımında, işçilikli ev veya işçiliği az olan ev fark etmeksizin tüm evlerde karşılaşılan detay niş boşluklarıdır. Niş yapımı, dolap veya dekoratif amaçların dışında, en önemli sebebi yığma sistemde taşıyıcı duvar yükünü azaltan önemli bir yapım tekniğidir.

4.3. Döşemeler

Geleneksel evlerin, zemine paralel yatay aksta, yük aktarımını dikey taşıyıcılara ileten, üzerinde gezilebilen yapı elemanlarını **döşemeler** oluşturmaktadır.

Diyarbakır geleneksel evlerin döşemeleri, toprak döşeme ve taş döşeme olmak üzere iki çeşitten oluşmaktadır.

Oda döşemeleri, genellikle ahşap kirişler üzerine ahşap kaplama tahtası ve sonrasında toprak konulup bununda üzeri horasan tesviye harcı yapılmaktadır. Detaylı olarak incelendiğinde, tahta kaplama üzerine yonga, hasır ve toprak konularak sonrasında horasan harcı ile sıvanır. Toprak olmayan döşemeler, bazalt malzeme ile yapılmaktadır.

4.3.1. Bodrum Kat Döşemeleri

Geleneksel evlerde, temel tabakası üzerinde, ayak basılan yüzey **bodrum döşemeleri** kapsamında incelenmiştir. Bodrum döşemeleri çoğunlukla sıkıştırılmış toprak-kil karışımından yapılmaktadır. Kil karışımı döşeme kaplaması sert ve düzgün bir zeminin oluşmasına olanak sağlamaktadır. Nadiren kil karışımı olmayan sade toprak olan bodrum döşemelerine de rastlanılmış ve bu mekânlarda nem oranının fazla olduğu tespit edilmiştir. İncelenen evler arasında, bodrumlarda sıkıştırılmış toprak üzeri taş kaplama yapılanları da bulunmaktadır. Söz konusu bu taş kalınlıkları 10-12 cm aralığında değişkenlik göstermektedir.

Bodrum döşemesi kaplama malzeme çeşidine göre;

- Toprak döşeme,
- Taş kaplamalı döşeme
- Killi sıkıştırılmış toprak döşeme (Şekil 4.48)

olmak üzere 3 çeşittir.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Bodrumlarda, kullanım amaçlarından ötürü nem miktarının ayarlanmasına özen gösterilmiştir. Bodrum üst döşemesi yapılırken, pencere açılmasına olanak sağlayacak kadar zemin kat döşemesi avlu toprak seviyesinden üstte yapılmıştır. (Şekil 4.49)

Şekil 4.48. Kil-toprak karışımlı bodrum döşemesi örnekleri

4.3.2. Zemin Kat Döşemeleri

Geleneksel evlerde, bodrum katların üst kısmı ve bodrumu olmayanlarda, avlu kotuna en yakın mekânlar zemin kat olarak isimlendirilir ve söz konusu alanlarda ayak basılan yüzey kısımları **zemin kat döşemesi** kapsamında incelenmektedir. Zemin kat döşemelerinde kullanılan yapım teknikleri mekânın fonksiyon amacına ve ev sahiplerinin maddi durumlarına göre değişkenlik göstermektedir. Zemin katlarında, altı boş olmayan mekânlarda, sıkıştırılmış toprak üzerine taş döşeme yapılmaktadır.

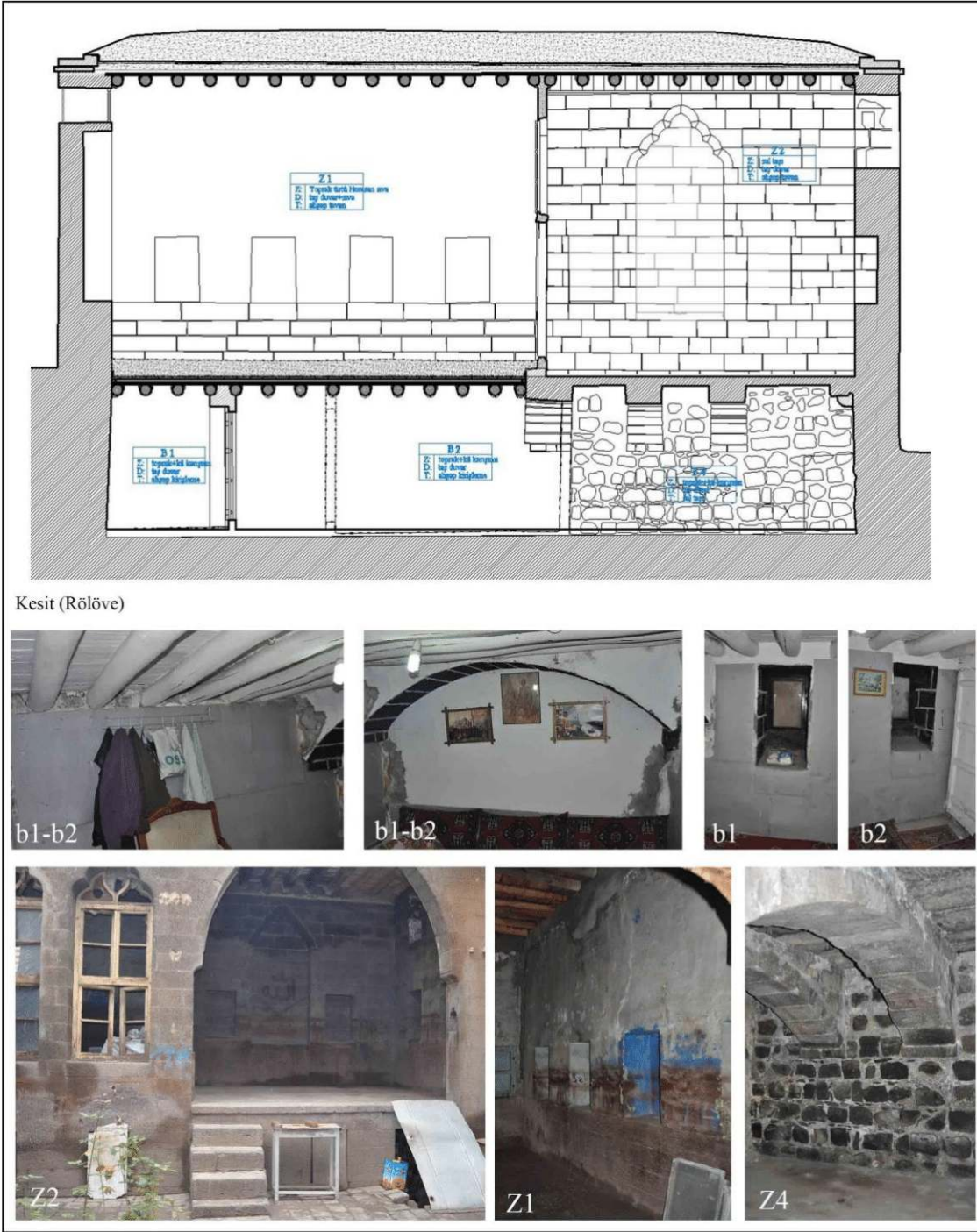
Zemin katlarda yapılan döşeme çeşitleri;

- Ahşap kiriş üzeri toprak döşeme (Şekil 4.65)
- Taş kemer üzeri sal taşlı döşeme (Şekil 4.49-50)
- Sal taş kirişli düz döşeme (Taş kemer desteksiz) (Ziya Gökalp müzesi bir odası)
- Toprak üzeri bazalt döşeme (bodrum olmayan zemin katlarda) (Şekil4.61)

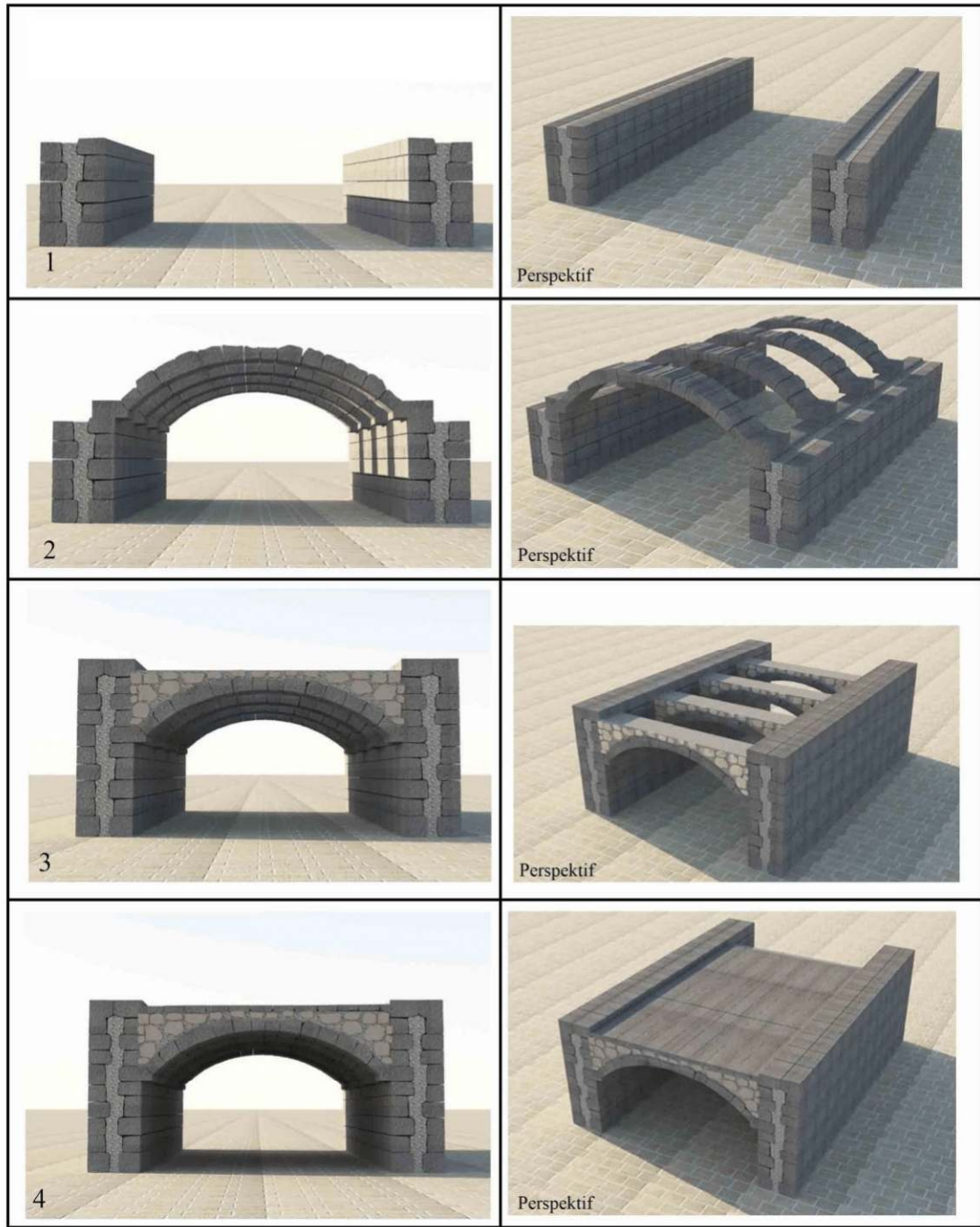
İşçiliği fazla olan evlerin sık kullanılan mekânlarında oda, hol ve eyvanlarında döşeme kaplaması 10-15 cm kalınlığında ince yonu taş veya sal taşlarından yapılmıştır. İşçiliği az olan geleneksel evlerde bazı mekânlarda bazalt kaplama görülse de çoğunluk ahşap kaplama tahtası üzeri toprak ve horasan tesviye harcı olarak kullanılmıştır. Toprak döşeme denildiği zaman, doğadaki saf hali ile kullanıldığı düşünülmemelidir. Toprak döşeme üzeri sıvanan malzemenin etkisiyle yer dokusunda parlaklık ve pürüzsüzlük oluşturularak, su ile temizlenme olanağı sağlanmıştır. Toprak döşeme hem sağlık açısından doğaya uyumu ve yüksek sıcaklıkların olduğu bölgelerin iklimine en elverişli malzemeleridir. Geleneksel evlerin döşeme yapımı başka bir kaynakta, “Dam altında olduğu gibi kavak direkleri aynen tertiplenir. Üzerine ahşap kaplama yapılır. Tahta kaplamanın üzerine yonga, hasır ve onun da üzerine toprak konur ve üzeri sıvanır” (Erginbaş 1952) denilmektedir.

Ahşap kiriş üzeri toprak döşemesi üzerine yapılan horasan harcı bir kaç hafta bekletildikten sonra, kireci bol kumu az, keçi kılı karışık olarak 2-3 cm kalınlığında yapılır. Tamamen kurumadan üzerine geniş tahtalar konarak bu tahtalar üzerine çıkılır ve tamamen kuruyuncaya kadar çıplak ayakla melenelir (zıkıl) yaptırılır. Yukarıdaki şekilde hazırlanan döşeme dışında, horasan yerine kireç harcı döşenerek de yapılabilir (Erginbaş 1952).

4.YAPIM SİSTEMLERİ

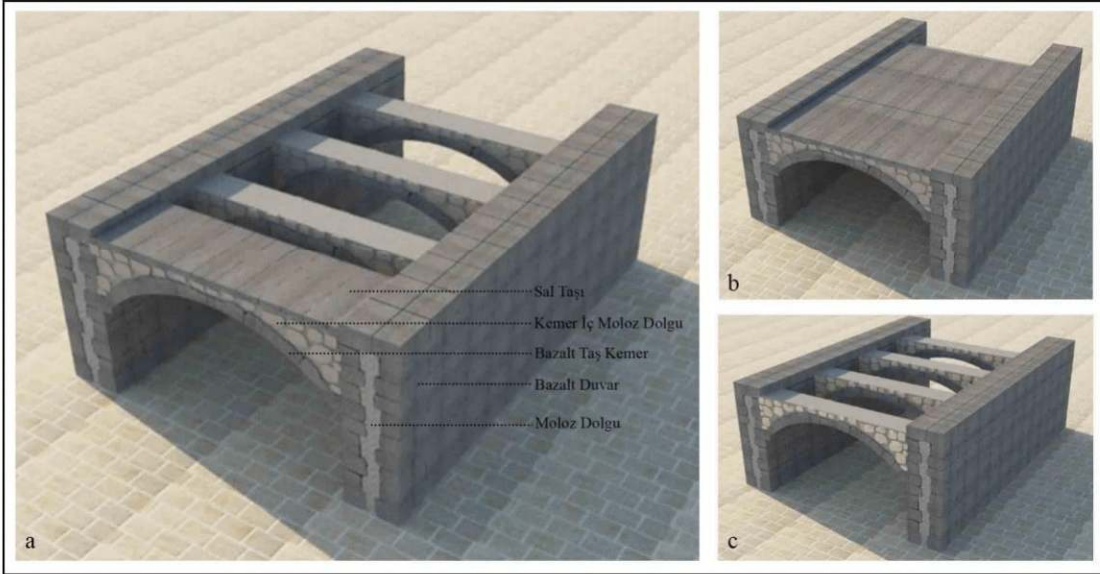

Şekil 4.49. Zemin kat döşemesinin, farklı iki yöntemde yapılması (Ada 409 Parsel 1 Restorasyon çizimi)

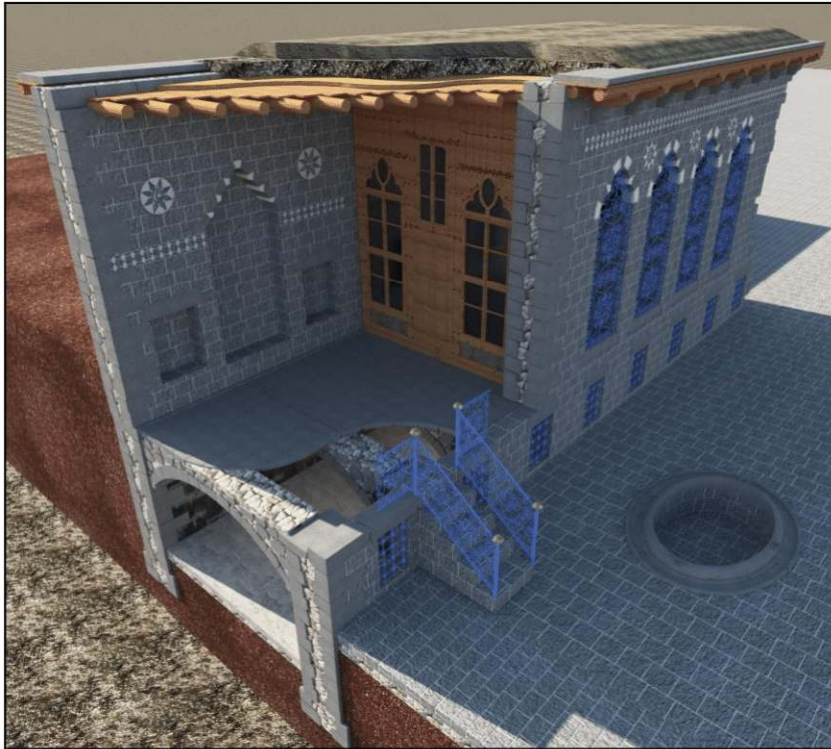
Şekil 4.50. Taş kemer destekli sal taşı döşemesi yapım aşamaları

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.51. Sal taşı döşemesini oluşturan yapı elemanları

Sal taşları genellikle 20-30 cm eninde olmakla birlikte uzunluklarında farklılıklar görülmektedir. Kalınlıkları 10-12 cm aralıklarında gözlemlenmiştir. Bağlantı harçları taşların birbirlerine tutunmasından ziyade, su kaçırmaması ve soğuk havanın içeri girmesini engellemek için yapılmaktadır.

Şekil 4.52. Model üzerinde sal taşı döşemenin gösterimi

Şekil 4.53. Sal taşından yapılmış eyvan döşemeleri

Döşeme yapım sistemleri araştırmaları esnasında, sal taş kullanılarak yapılan döşeme altında farklı formlarda taşıyıcı kemerlere rastlanılmıştır. Kilit taşları yerçekimine karşı gösterdikleri direnç teknik anlamda ifade edilmesi zor, zemine neredeyse paralel konumda sağlam halde durabilen kemerlere rastlanılmıştır.(Şekil 4.54) Yapım esnasında demir **kenetler** ile birbirlerine bağlandıkları düşünülen basık kemerler günümüze kadar sağlamlıklarını korumuşlardır.

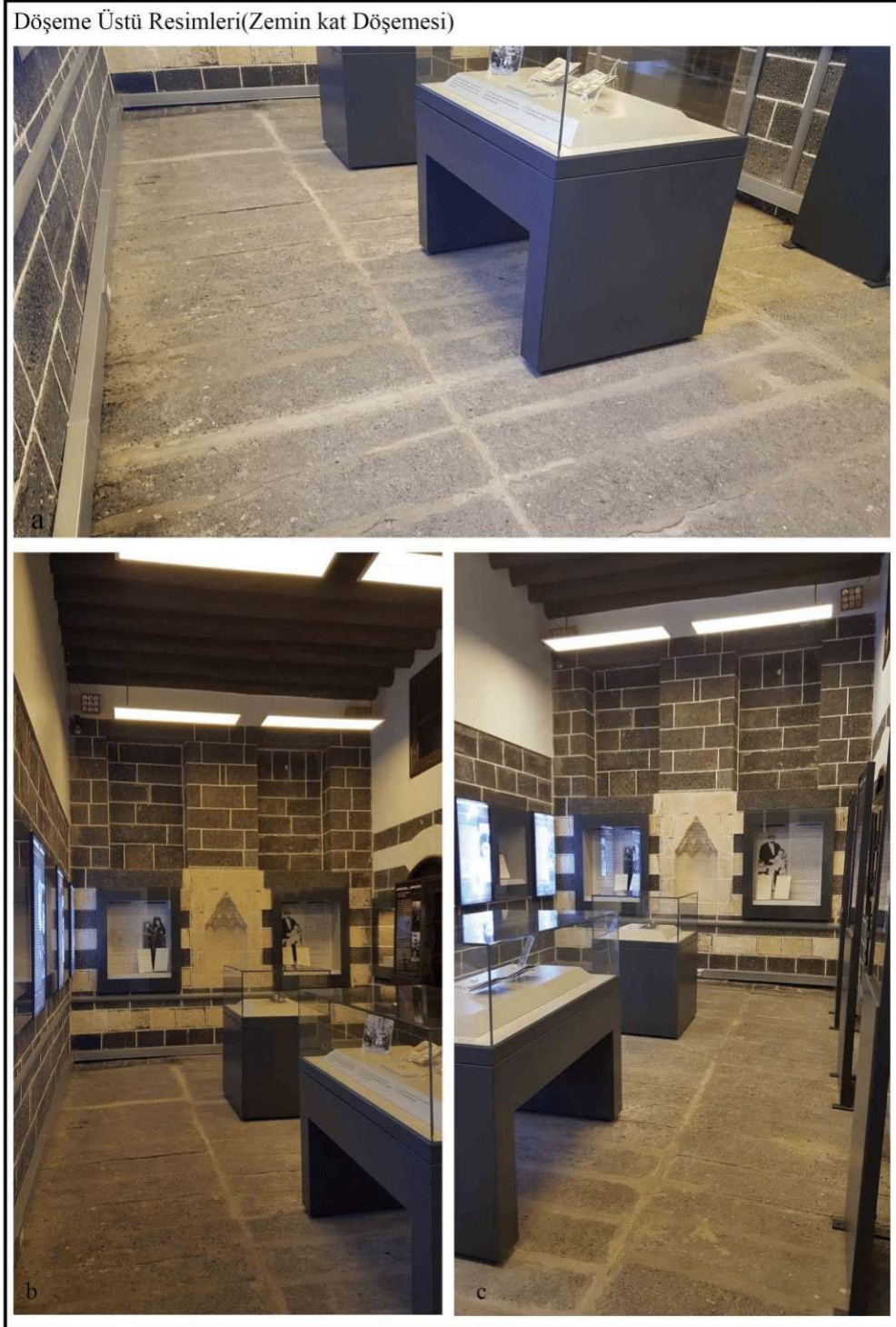

Şekil 4.54. Sal taşlı döşeme ve taş kemer örnek resimler

4.YAPIM SİSTEMLERİ

- Sal taşlı düz döşeme (Taş kemer desteksiz) (Ziya Gökalp Müzesi'nin bir odası)

Detaylı incelendiğinde;

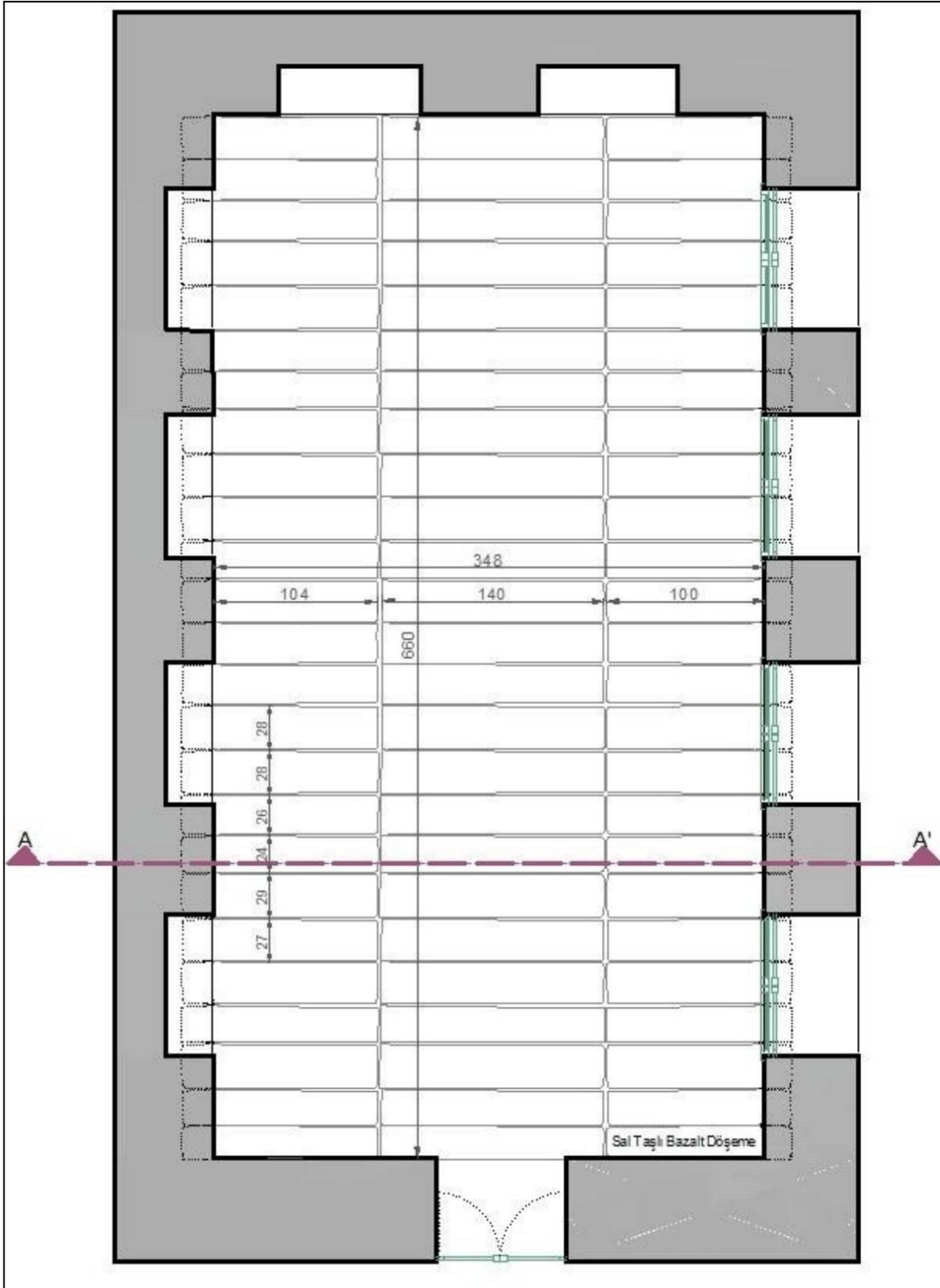

Şekil 4.55. Ziya Gökalp Müzesi bazalt döşemeli zemin kat oda resimleri

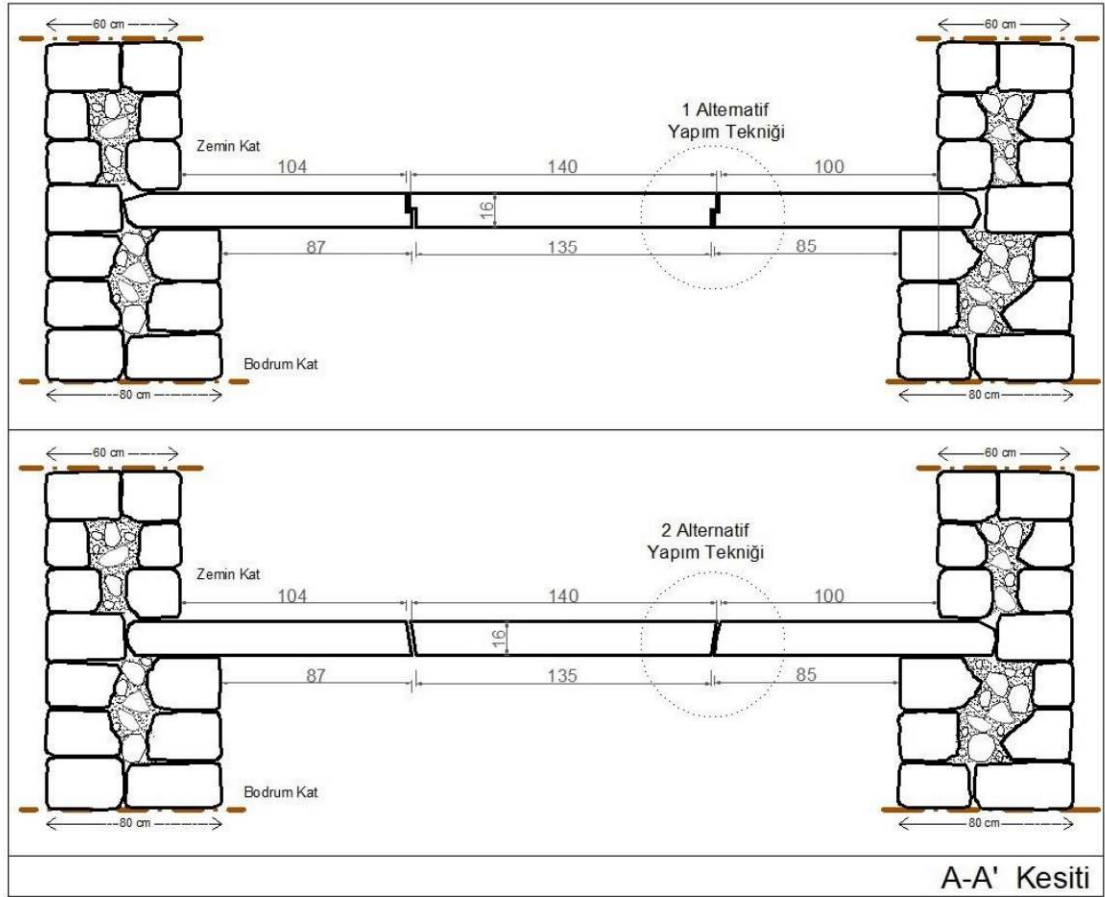
Restorasyon çalışmaları sonrasında, sal taşlı döşeme, bodrum kattan çelik konstrüksiyon ile desteklenmiştir. Çelik konstrüksiyon yapılmadan önce başka destek elemanlarının da olma ihtimali düşünülmektedir.

Şekil 4.56. Ziya Gökalp Müzesi bazalt döşemesinin alt bodrum kattan görünümü

Şekil 4.57. Sal taşlı düz döşeme plan çizimi (Ziya Gökalp Müzesi)

Şekil 4.58. Sal taşı düz döşeme kesit çizimi (Ziya Gökalp Müzesi)

Ziya Gökalp Müzesi, koruma çalışmaları esnasında sal taşları birleşim noktalarında çelik taşıyıcılar ile desteklendiği görülmektedir (Şekil 4.56). Yapım tekniği olarak benzerine rastlanılmamıştır. Çelik konstrüksiyon varlığı nedeniyle sal taşlarının birbiri üzerine binme nokta detayları tez kapsamında iki alternatif olarak değerlendirilmiştir (Şekil 4.58). Taşların birleşim noktalarında dökme demir kenetlerle birbirlerine bağlandıkları düşünülmektedir.

Sal taşları boyları döşeme üstünden ölçüldüğünde sırası ile 104 cm-140 cm-100 cm, döşemenin altından ölçüldüğünde 87 cm, 135 cm, 85 cm olduğu tespit edilmiştir. Belirlenen ölçüler ışığında döşeme yapımı yöntem çeşitleri oluşturulmuştur (Şekil 4.58).

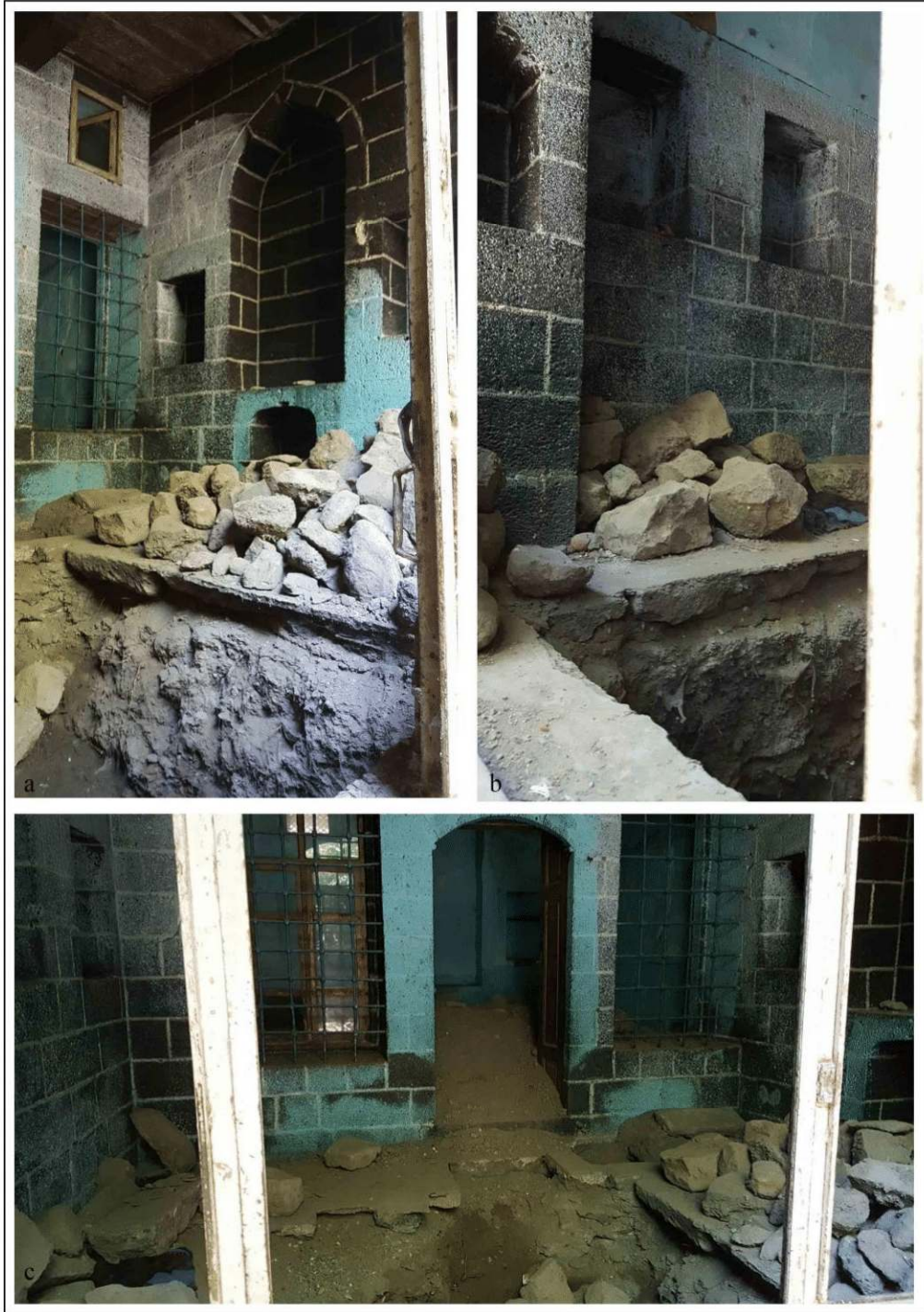
Şekil 4.59. Kemer kilit taşı oturum detay resmi

Ziya Gökalp Müzesi'nin sal taş kirişli düz döşemedeki taşların birleşim noktalarının görülme imkânı bulunamadığından Şekil 4.58 deki kemer kilit taşının yapım tekniğinin düz taş döşemeli evde de kullanıldığı düşünülerek kesit çizimleri farklı yapım alternatifleri ile hazırlanmıştır (Şekil 4.58).

Şekil 4.60. Zemin kat döşemesi bazalt taşından yapılmış ev örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Geleneksel evler zemin kat döşemesi kalınlıkları, bazalt döşeme (sal taşları) : 11 cm -15 cm aralığında olurken, ahşap kirişli toprak döşeme kalınlığı: 12 cm-45 cm (ahşap kiriş kalınlığı dışında) aralığında olmaktadır.

Şekil 4.61. Zemine oturan bazalt kaplamalı döşeme örneği

Döşemenin yıkım sonrasında ortaya çıkan, belirginleşmiş döşeme katmanları incelenmiştir. Aykırı eklentiler ile kapatılan mekân, özünde eyvan olarak yapılmış ve zemininde 12 cm lik bazalttan oluşturulan döşeme, sıkıştırılmış temel toprağı üzerine oturtulmuştur (Şekil 4.61).

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Eyvanlar sık kullanılan, açık hava ile temasta bulunan ve sürekli yıkanan mekânlardan olduğundan, döşemelerinde en dayanıklı malzeme olan bazalt malzeme tercih edilirken, odalarda az maliyetli, ısı yalıtımı kuvvetli, hafif malzeme olan toprak üzeri horasan tesviye harcı kullanılmıştır. Günümüze orijinal horasan tesviye harçlı döşeme örneği çok az sayıda kalmıştır. Horasan tesviye harcı içerisine katılan maddeler sayesinde pürüzsüz, su ile yıkanabilir, parlak ve düz kalması sağlanmıştır. Döşemelerin taşıyıcıları en sık tercih edilen tip olarak ahşap kirişlerle sağlanmıştır (Şekil 4.88).

İncelenen evlerde, döşemelerin bazı dar alanları farklı yapım sisteminde yapıldığı görülmüştür. Odanın dar kenarına boyluca yerleştirilen uzun sal taşı kiriş görevinde kullanılarak, diğer dik yönlerden üzerine bindirilen sal taşlarının yükünü duvarlara aktarmaktadır. Taş aralarından su sızıntısını engellemek amacıyla harç kullanılmıştır (Şekil 4.62).

Şekil 4.62. Sal taşı ile düz kiriş tekniğiyle yapılan zemin kat döşeme örneği

Şekil 4.63. Sal taş ile yapılan zemin kat döşeme örnekleri

4.3.3. Ara Kat Döşemeleri

Evlerin zemin katlarının üst kısmını oluşturan, üzerinde gezilebilen, oda döşemeleri **ara kat döşemesi** olarak tanımlanmaktadır.

Ara kat döşemeleri büyük oranda ahşap kiriş üzeri horasan tesviyeli toprak tabakadan yapılmaktadır. İncelenen birçok evde en sık rastlanan ara kat döşeme tipi ahşap kiriş üzeri toprak olarak yapılanlarıdır. Toprak katmanı üzerine sıvanan malzeme cinsinin etkisi ile yüzey pürüzsüz, temizlenebilir olanakları sağlayacak şekilde üretilmiştir. Ara kat döşemeleri farklı birleşimlerde de yapılabilmektedir.

Ara katlarda yapılan döşeme çeşitleri;

- Ahşap kiriş üzeri toprak döşeme (Şekil 4.88)
- Ahşap kiriş üzeri bazalt döşeme (Şekil 4.66)
- Taş bingi üzeri bazalt döşeme (nadir örneklerden) (Şekil 4.68-69)

“Odalarda yine ahşap kirişlere oturan tahta kaplamalar üzerine toprak konularak ve bu toprağın üzeri, kara sıva diye tabir edilen çamur tabakasıyla sıvanmıştır. Son olarak döşeme tabakasını teşkil eden cas denilen ‘sönmemiş kireç’ külhan külü, kum ve keçi kılı karışımından biçimlenmiş tabaka ile muntazam bir şekilde tesviye edilmiştir. Bu cas tabakasına parlak bir şekil verilerek oluşturur.”(Erginbaş, 1952) Sözü edilen tabakanın oluşturduğu parlaklık mekânın su ile temizlenmesinde kolaylık sağlanmıştır (Şekil 4.64).

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.64. Horasan tesviye harçlı toprak döşeme (Parlak dokulu)

Şekil 4.65. Döşeme katmanlarının incelenmesi

Toprak döşemeleri taşıyan ahşap kirişlerin çapları genellikle 15-17 cm aralığında olurken, araştırmalar esnasında rastlanılan geleneksel bir evde, sal taşlarını 25 cm çapında ahşap kirişlerin taşıdığı tespit edilmiştir (Şekil 4.66). Ahşap kirişler sal taşlarının üstte birleşim kısımlarına yerleştirilmiş olup, odada sadece 2 adet bulunmaktadır. Ahşap kirişler, döşeme üzerindeki yüklerini altlarında kalın örülen yığma duvarlara oturarak tamamlamıştır. Duvar kalınlığı zeminde 83 cm iken üst katındaki mekânın taşıyıcı dış duvarları 73 cm olarak yapılmıştır. Aradaki bu farktan oluşan 10 cm lik çıkıntı kısmına ahşap kirişler oturtulmuştur.

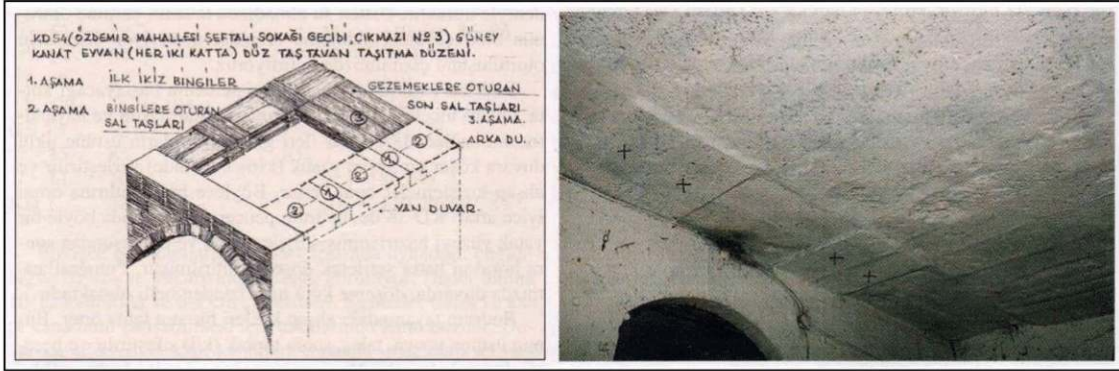
Şekil 4.66. Ahşap kiriş destekli üzeri bazalt döşeme

Taşıyıcı niteliklerde hazırlanan ahşap direkler üzerlerine konulan malzeme cinsleri ve oda genişliklerine bağlı olarak çapları değişkenlik göstermektedir. En genel ahşap direk çapları 12-20 cm aralığında hazırlanmaktadır. Doğadan alınıp şekillendirilen ahşap kirişler oda genişliklerini etkilemektedir. Aynı mekânların yükseklikleri de iklim özelliklerine doğrudan hizmet vermektedir. Evlerin tavan yüksekliklerinin fazla yapılması yaz mevsimi sıcaklarından daha az etkilenmesini sağlar. Geleneksel evlerin tüm yapım detaylarında, bilimsel bir veriye bağlı olarak üretildiği görülmüştür. Teknik ölçüm değerleri belirlenirken sebepler ve sonuç ilişkili planlanarak tasarlanmıştır.

Geleneksel yapım tekniklerinde sık sık görülen, ortalama boyutları 11x25x130 cm olan sal taşları geleneksel evlerin eyvanlarında, merdiven sahanlıklarında, gezemeklerde, çatı saçak kısımlarında, odalarda, bazı pencere ve kapı açıklıkları geçmede kullanıldığı görülmüştür.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Sal taşları yapım tekniği olarak en çok taş kemerler üzerine oturtulmuş şekli ile kullanılmıştır. Bu tekniğin dışında geleneksel evlerde farklı teknikler de vardır. Benzeri sadece bir evde olan ve zemin üstünde duvara geçen taş bingiler üzerine oturtulan sal taşları ile yapılan oda döşemesi yapım tekniği ile karşılaşılmıştır (Şekil 4.67-68-69). Farklı diğer bir yöntemde ahşap kiriş destekleri ile yapılan uygulamalardır (Şekil 4.66).

Şekil 4.67. Sal taşlarının kullanılarak oluşturulan ara kat döşemesi (Tuncer 1999)

Şekil 4.68. Taş bingi destekli sal taşlı ara kat döşeme örneği (Ada 200 parsel 16)

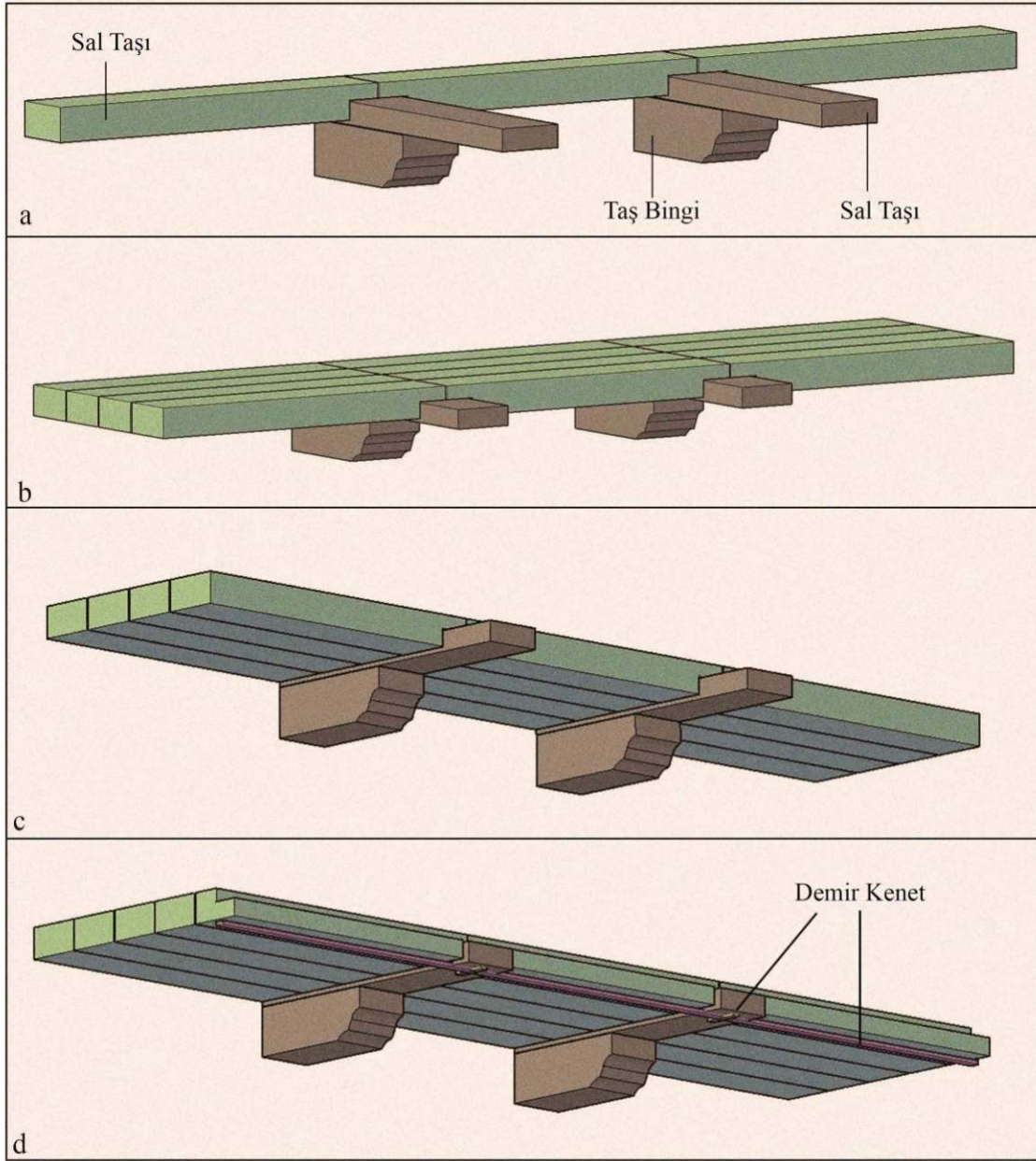
Geleneksel bir evin (Şekil 4.69) eyvanının kâgir bazalt üst döşemesi incelendiğinde, taşıyıcı duvarlardan çıkarılan bingi mantığındaki bitişik ikili sal taşları üzerine lamba zıvana bindirme yöntemi ile aralarına ve orta kısımlara sal taşları yapılmıştır. İskele kurulmadan yapılması mümkün olmayan taş döşemeler, birbirleri üzerine yaptıkları ilk yük aktarımı sırasında meydana gelen oturma sonucu sağlamlığı denenerek onaylanır ve bu aşamadan sonra iskele sökülür.

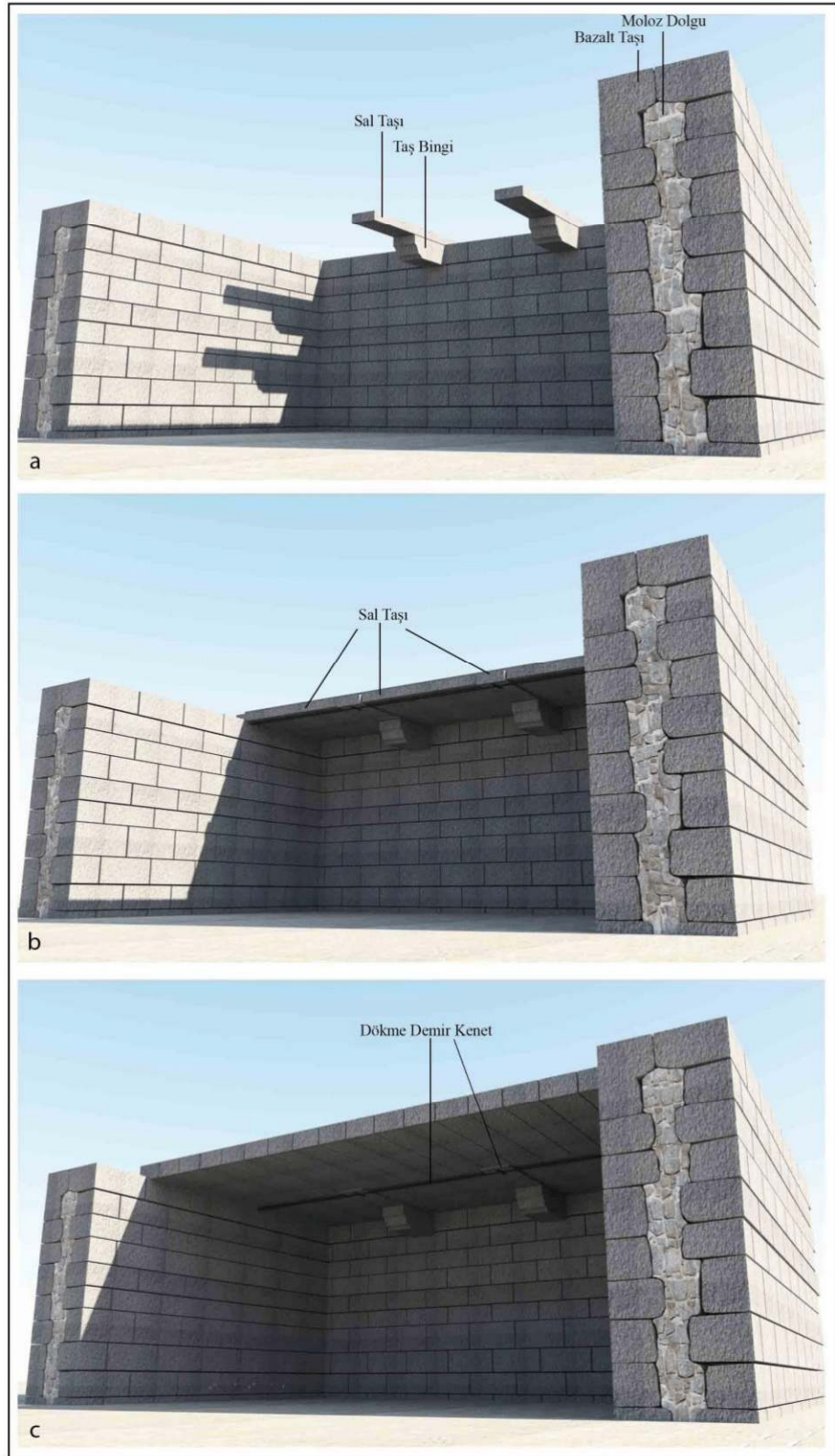
Şekil 4.69. Taş bingi destekli sal taşından yapılmış ara kat döşeme detayı (ada 423, parsel 70)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Ziya Gökalp Mahallesi Dörtler Sokak 66 numaralı konutun (ada 423, parsel 70) güney kanat eyvanında, duvardan çıkan 2 taş bingiye sal taşları gezemek gibi oturtularak, bir örtü sağlanır. Daha sonra bunlar ile eyvan kemerine avluya dik gelecek şekilde ve boyları 1.70 metreyi bulan sal taşları oturtularak döşeme bitirilir. Demir lama ile taşların bağlantısı tam olarak sağlanır. (Şekil 4.70)

Şekil 4.70. Sal taşı kullanılarak yapılan bir yapım tekniği detayı (ada 423, parsel 70 evinden)

Şekil 4.71. Sal taşlı döşeme yapım tekniği anlatımı (ada 423, parsel 70 evinden detay)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Ara kat döşemeleri bulunduğu katın genişliğini arttırmak amacı ile sokak yönünde belirli ölçülerde çıkmalar yapabilmektedir (Şekil 4.72).

Şekil 4.72. Zemin üstü odaların genişletilmesi yöntemi

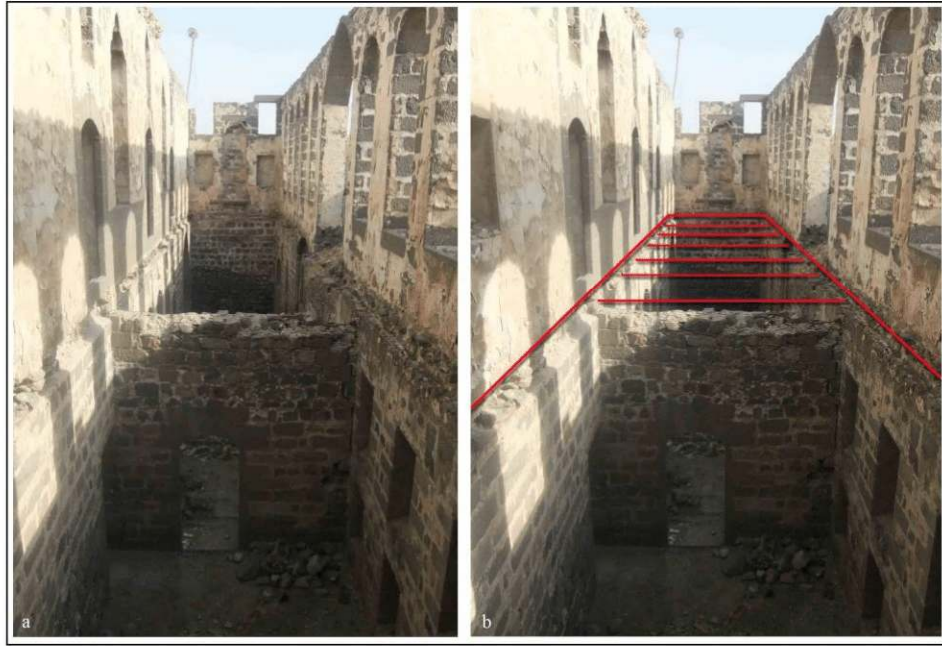
Diyarbakır geleneksel dokusunun en belirgin özelliklerinden biri üst kattaki odaları, sokağa bakan cephelerinde cumba ile genişletmektir. Bazı ev örneklerinde, aynı amaç doğrultusunda cumba çıkıntılarından daha az çıkmalı yapıldığı gözlemlenmiştir (Şekil 4.72). Cumbalardan farkı, daha az çıkıntılı olduklarından sokak cephelerine rahatlıkla pencere açılabilmesidir.

Şekil 4.73. Taş bingi üzerine, ahşap kiriş detayı

Döşemeleri taşıyan ahşap kirişler duvar veya taş bingi üzerine oturtulurken, **noktasal yükleri yaymak amacıyla** ahşap yastıklar kullanılmıştır (Şekil 4.88- Şekil 4.89) (Tip 2- Tip 3).

Yığma sistemde yapılan evlerde sıklıkla uygulanan, zemin kat duvarlarının üst katlardaki duvarlardan daha kalın yapılarak, döşemeleri taşıyan ahşap kirişlerin oturacağı yerlerin hesaplanarak yapılmasıdır (Şekil 4.74). Ahşap kirişler üzeri tahta konulur, sonrasında ise mekânların niteliğine göre kaplama malzemesi değişerek, bazı yerlerde bazalt taş bazı yerlerde de toprak üzeri horasan tesviye harcı olarak tamamlanır.

Şekil 4.74. Ara kat döşeme taşıyıcılarının (ahşap kirişlerin) konumlandırılması

Dikdörtgen formlu odaların genişlikleri ahşap kirişlerin en rijit hallerinin boylarına göre belirlenmiş olup, dar ölçü 350-300 cm aralıklarında olmaktadır. Oda uzunlukları, alan incelemeleri doğrultusunda çoğunlukla 400-750 cm aralığında olduğu belirlenmiştir.

4.3.4. Eyvan Döşemeleri

Eyvan döşemeleri taş malzemeden yapılır. Döşemenin açık alanda bulunması ve suya temasından dolayı taşıyıcıları çoğunlukla taş kemerden olmaktadır. Döşemelerde kullanılan sal taşlarının kalınlıkları 13-10 cm aralıklarındadır.

Şekil 4.75. Geleneksel evler eyvan döşeme kalınlıkları

Resimdeki eyvan döşemesi kalınlığı, (4 cm bazalt kapı sövesi haricinde) 11 cm olarak ölçülmüştür (Şekil 4.75). Uzunlukları yaklaşık 1 metre, enleri 30 cm'den oluşan sal taşları taşıyıcı kemerler üzerine, uçları kemere ortalanarak yerleştirilir.

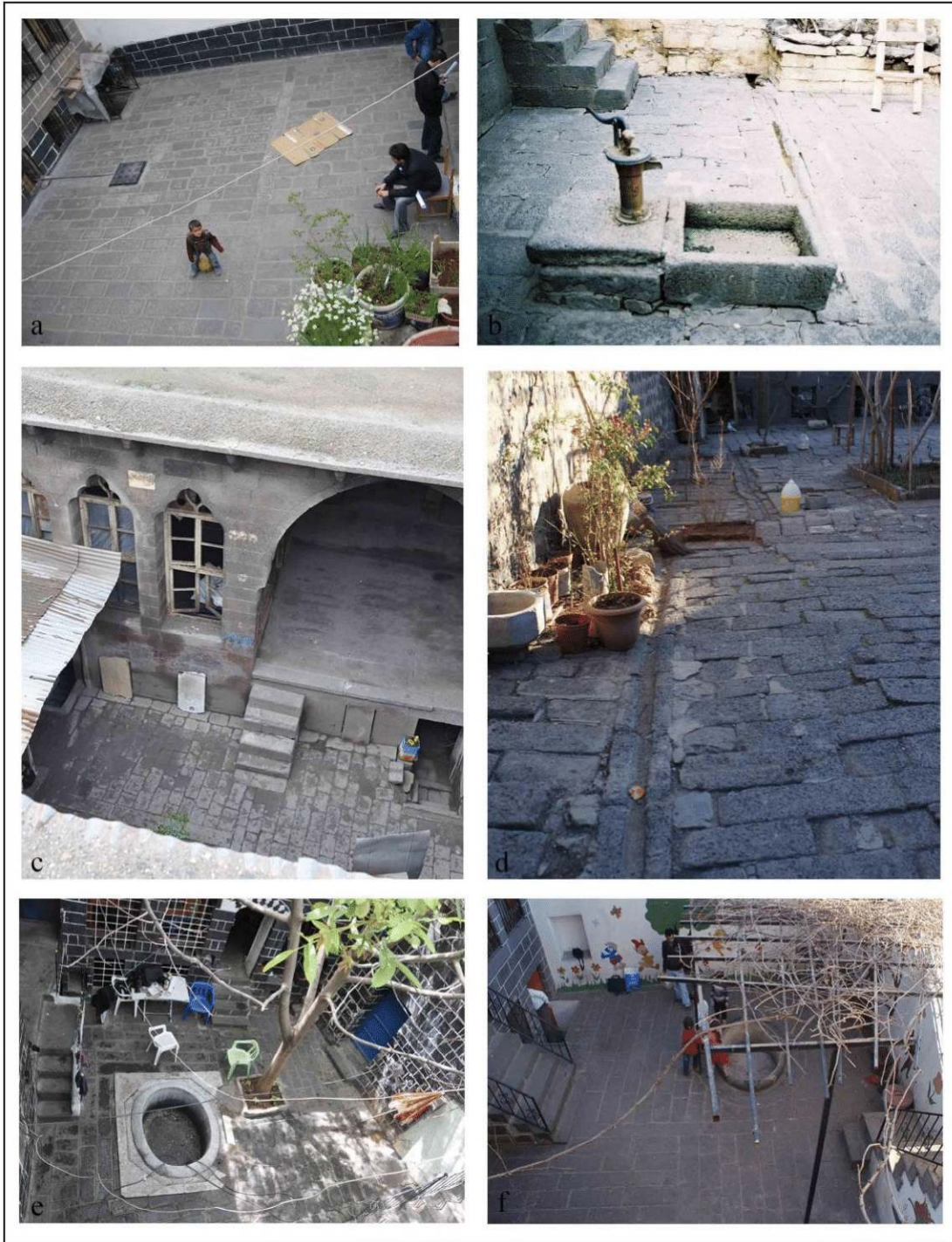
Şekil 4.76. Eyvan döşemesi görsel modeli

4.3.5. Avlu Döşemeleri

Avlularda, sıkıştırılmış toprak ve moloz taşlar üzerine ince yonu dişi bazalt malzeme kullanılarak **avlu döşemeleri** oluşturulmuştur. Taş kalınlıkları 12-16 cm aralığında değişkenlik göstermektedir. En boy ölçüleri standart bir aralıkta olmayıp, farklı ölçülerde yapılmaktadır. Parsel geometrisi hangi formda olursa olsun, avluyu çevreleyen kanatlar birbirine dik veya az sapmalar yapabilir. Böylece avlular dörtgen ve benzeri formlarda olmaktadır. Bazı sokak kıvrımlarının zorunlu olarak avlu plan şeklinde kırılmalara sebep olabilmektedir. Avlu döşemeleri düzeltilmiş ve sıkıştırılmış toprak üzerine kireç harcı döşenir ve kireç harcı ile (3-5) cm. kalınlığında beyaz renkte derzlenir. Bu döşemelerin tanziminde genellikle uygun yerlerde uzun taşlardan şerit halinde analar yapılır bunların arası bu şeritlere dik gelecek şekilde (20-25) cm genişliğindeki uzunca taşlardan yine şeritler halinde dizilir ve derzler muntazam yapılır (Erginbaş 1952).

Şekil 4.77. Avlu döşemesi örneği

Şekil 4.78. Avlu döşemesi örnek resimleri

Şekil 4.79. Avlu döşemesi yapımı örnek resimleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Avlu döşemesi yapımında kullanılan taşların basılan yüzeyi ince yonu taş yapılırken yer altında kalan kısımları kaba yonu taş olarak yapılmaktadır.

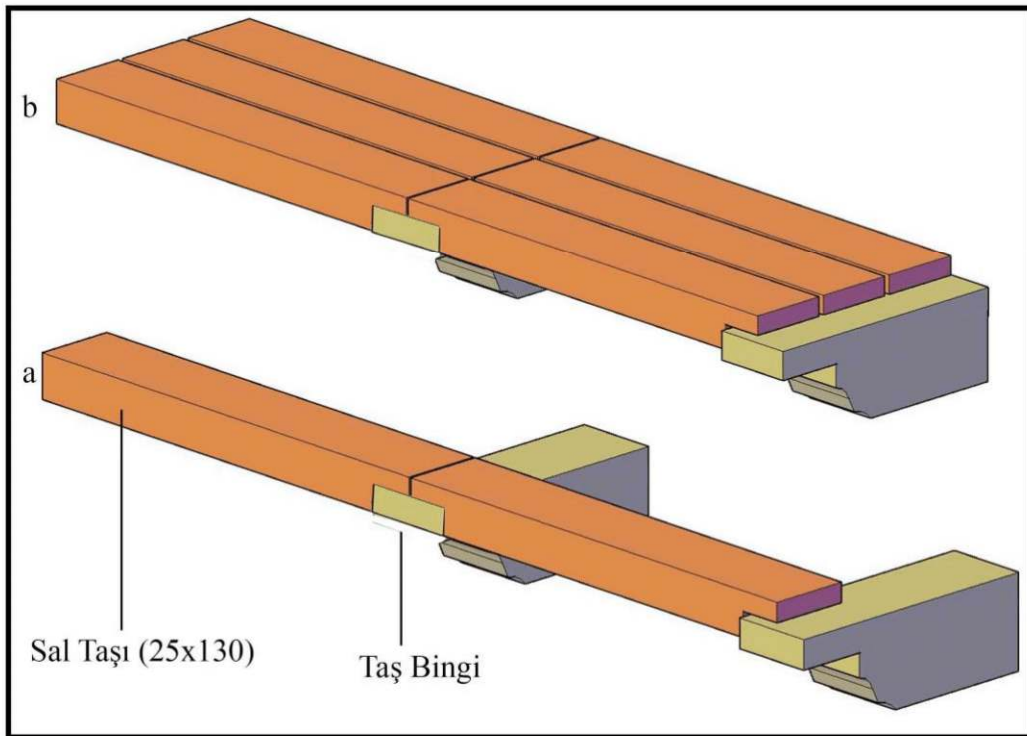
Geleneksel bir evin restorasyon çalışmaları esnasında incelenen avlu döşemesi yapımında, alt yapım çalışmaları sebebiyle sökülen ve yeniden örülen avlu taşları görülmektedir (Şekil 4.79).

Avlu döşemesi yapımı aşamasında, yağmur suyu giderleri alt yapı çalışmalarına eklenmektedir. Moloz taşlar ile su giderine verilen yön ile şehir atık su bağlantı şebekesine ulaştırılır.

4.3.6. Sahanlık, Gezemek ve Balkon Döşemeleri

Evlerde merdivenlerin son bulunduğu kısım **sahanlık** olarak tanımlanır. Sahanlıklar uzadıkça oluşan alan, yöresel halk tarafından **gezemek** olarak isimlendirilir. Evlerin cephelerini hareketlendiren estetik dokusuna farklı tasarım imkânı sağlayan gezemek ve balkonlar sal taşlarının taş bingiler üzerine oturması ile oluşmaktadır. Her sahanlık, gezemek ile devam ettirilmek zorunda değildir. Sahanlıklar ve gezemekler aynı ölçülerde olduğu gibi bazı evlerde tasarım çeşitliliğinden dolayı farklılaştığı da olabilmektedir. Büyük çoğunlukta sahanlık ile gezemek birbirlerinin devamı olup aynı ölçülerde olmaktadır. Karşılaşılan farklı örneklerde ise sahanlığın dairesel veya üçgen formlarında tasarlanıp sonrasında düz devam eden gezemek örnekleri de görülmüştür. Gezemeklerdeki amaç üst katlara ulaşımı sağlamak olduğu gibi farklı kotlardaki dam örtüsüne de ulaşımı sağlamaktır.

Yığma yapı sistemde sahanlık ve gezemek yapımı da konsol merdiven yapımına benzemektedir. Sahanlık ve gezemek sal taşları, duvarın içine girmiş taş bingiler üzerine oturtularak oluşturulmaktadır. Yapımı basit sistemde olan sahanlıkların ince detayları da bulunmaktadır. Bingiler üzerindeki sal taşlarının birleşim noktalarında bingi için yuva oluşturulur. Sal taşları kalınlıkları 10-13 cm, enleri 23-30 cm aralığında olurken, uzunlukları 60 - 140 cm aralığında değişmektedir (Şekil 4.80).

Şekil 4.80. Diyarbakır geleneksel evleri gezemek yapım aşamaları

Gezemeğin genişlikleri avludan başlayan merdiven kol genişliği takibinde aynı ölçülerde yapılmaktadır. Balkon konsol çıkıntıları kendi içlerinde bağımsız birçok ölçü aralığında görülmüştür.

Gezemeğin ve balkonlar sal taşlarının sıralı bir şekilde diziliminden oluşmaktadır. Sal taşları bazalt bingiler üzerine hassas bir detay düşünülerek yerleştirilmiştir. Sal taşlarının birleşim noktalarına, daha sağlam oturması için, bingilerin konulacağı yerde iç bükey oyuntu ile yuva oluşturulur. Gezemeğin oluşturulan sal taşları belirli kısımları bu şekilde yapılarak taşıyıcısıyla uyumu sağlanmıştır. Sal taşları üzerindeki yükler, taş bingiler aracılığı ile duvara iletilmektedir.

Şekil 4.81. Diyarbakır geleneksel evleri sahanlık örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Avludan başlayan merdiven basamaklarının, gezemeklerden sonra oluşan üçgensel formdaki sahanlık bitimi ile üst kat eyvanına ulaşım sağlanmıştır. Söz konusu sahanlığı taşıyan taş binginin alt kattaki eyvan kemerinin kilit taşı olması nadir bir teknik detay örneği olmaktadır (Şekil 4.83).

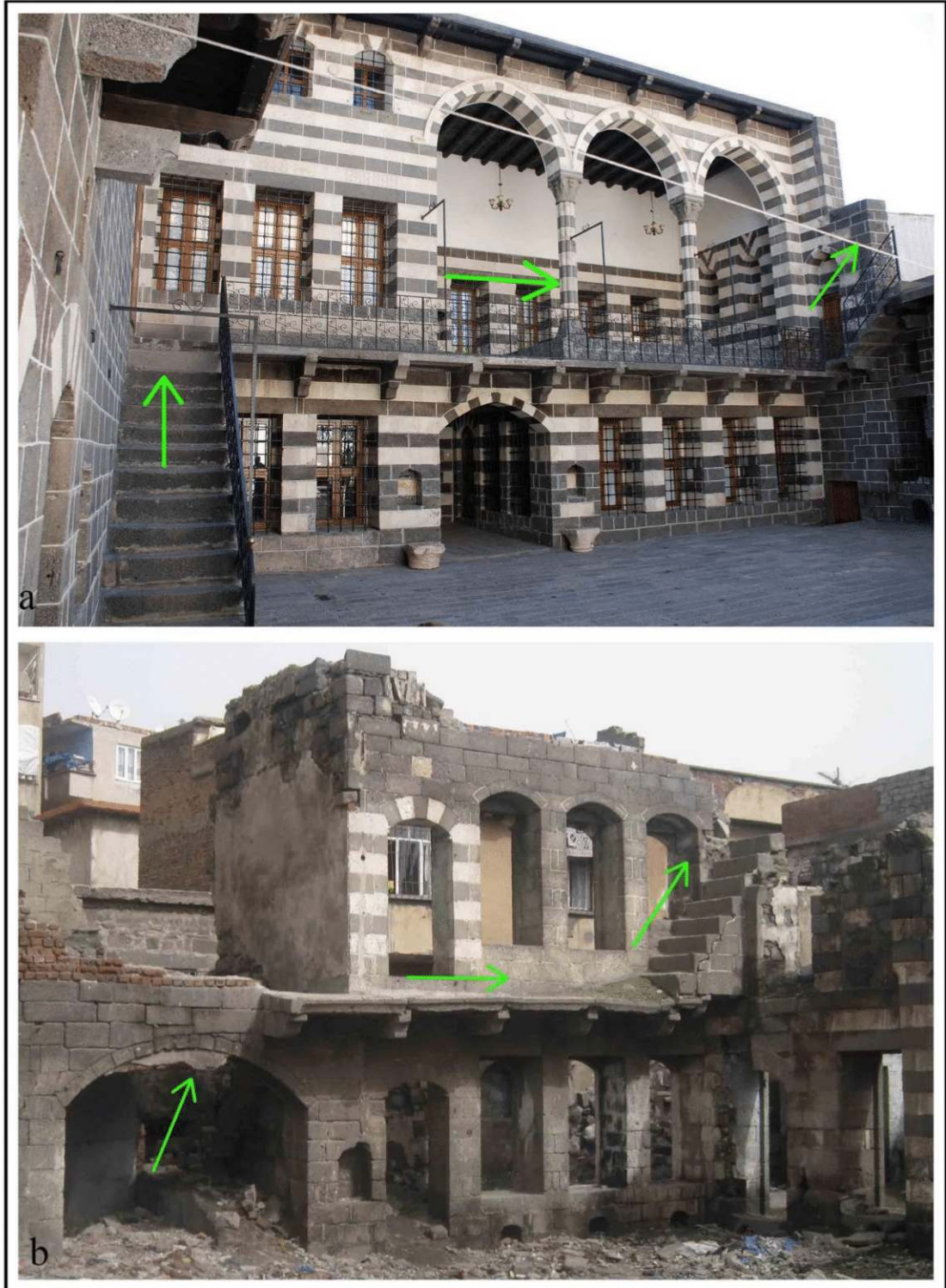
Şekil 4.82. Gezemek örnekleri

Şekil 4.83. Diyarbakır geleneksel evleri sahanlık örnekleri

(Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Avludan ve eyvandan başlayan merdivenler, sahanlık ve gezemekler birçok odaya ulaşım sağladığı gibi dam üst örtüsüne varıncaya kadar sürekli devam etmektedir (Şekil 4.84).

Şekil 4.84. Diyarbakir geleneksel evlerinde merdivenlerle bağlantılı gezemek

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Tez kapsamında incelediğimiz evler arasında balkonlu ev sayısı oldukça azdır. Yaşam biçimleri avlulu düzende olduğundan, balkonlarda oturma durumu pek tercih edilmez. Balkonların cephede estetik kaygılarla da yapıldığı tahmin edilmektedir. Balkonların, birçok tescilli eve nazaran daha yakın tarihlerde yapılarak batılılaşma özentisinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Şekil 4.85) (Tuncer 1999).

Şekil 4.85. Gezemek ve balkonlarda sal taşlarının kullanılması

4.3.7. Seki

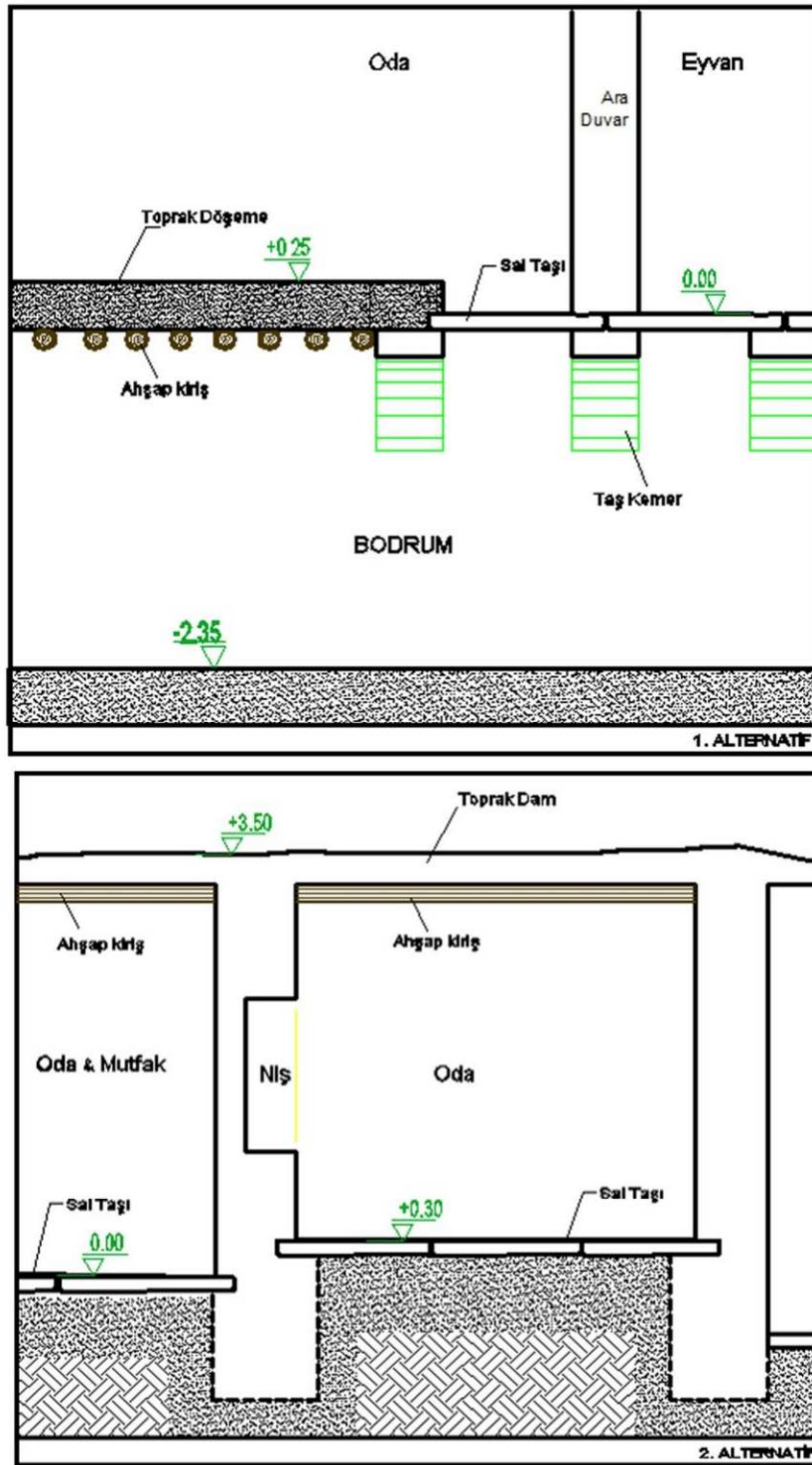
Seki, geleneksel evlerde “düz ve yüksekçe yer parçası (Hasol, 1975).” olarak tanımlanmaktadır. Tüm geleneksel evlerde bulunmasa da özenli evlerin birçoğunda karşımıza çıkmaktadır.

Evlerde bulunan sekilerin yapılma amaçları; avludan mekâna girişte kademe oluşturularak soğuk havayı belirli miktarda kesmek, bodrum kat veya topraktan gelen soğuk havanın ve nemin ulaşımını azaltmak, mekânı dışardan gelen toz ve topraktan koruyarak temiz zemin oluşturmaktır.

Sekilerin, zemininden yüksekliklerinde farklılık olmakla birlikte 20-45 cm aralığında değişmektedir. Seki kademeleri toprak dolgu veya alt kat yükseklik farkı ile oluşturulmaktadır. Genellikle büyük odaların çoğunda sekinin kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 4.86. Oda girişlerinde bulunan seki ve yükseklikleri

Şekil 4.87. Seki yapım detayları

Geleneksel evlerde seki yapımının farklı iki yöntemle yapıldığı gözlemlenmiştir. Birinci alternatifte kademe toprak döşemenin kalınlığından yararlanılarak yapılmıştır. İkinci yöntemde temeldeki sıkıştırılmış toprak dolgusu yüksek tutularak, seki üst kotunun istenilen kademedede oluşturulması sağlanmıştır (Şekil 4.87).

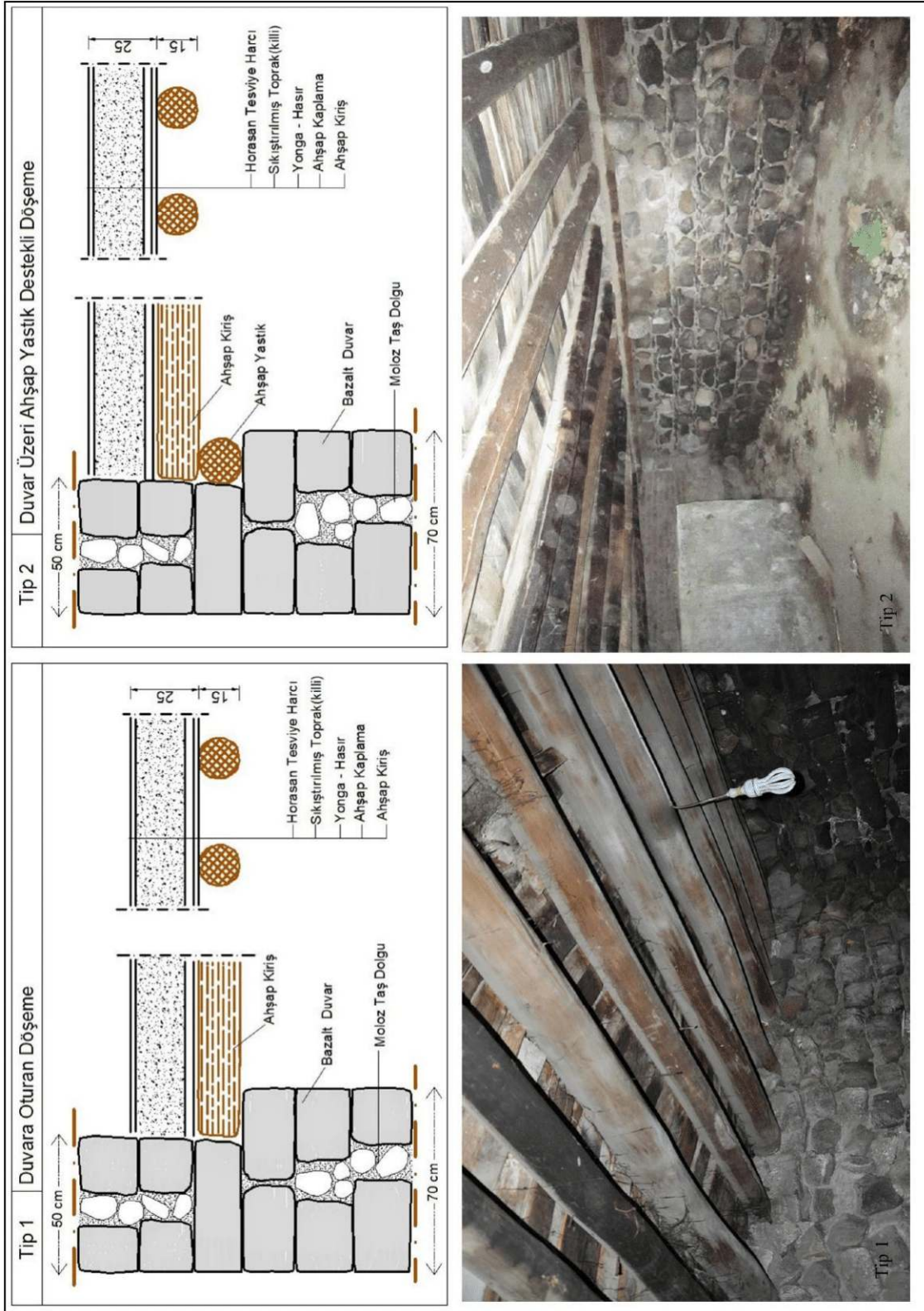
4.3.8. Döşemelerin Yapım Tekniği Bakımından Çeşitleri

Geleneksel Diyarbakır evlerinde döşemelerin yapım tekniğinde, malzeme çeşitliliği ve uygulama yöntemi bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bazalt döşeme yapım tekniği farklılıkları ve ahşap kirişli toprak döşemesinin taşıyıcı duvarlarla farklı birleşim detayları, incelenmiş tüm döşeme tipleri bu bölümde toparlanmıştır.

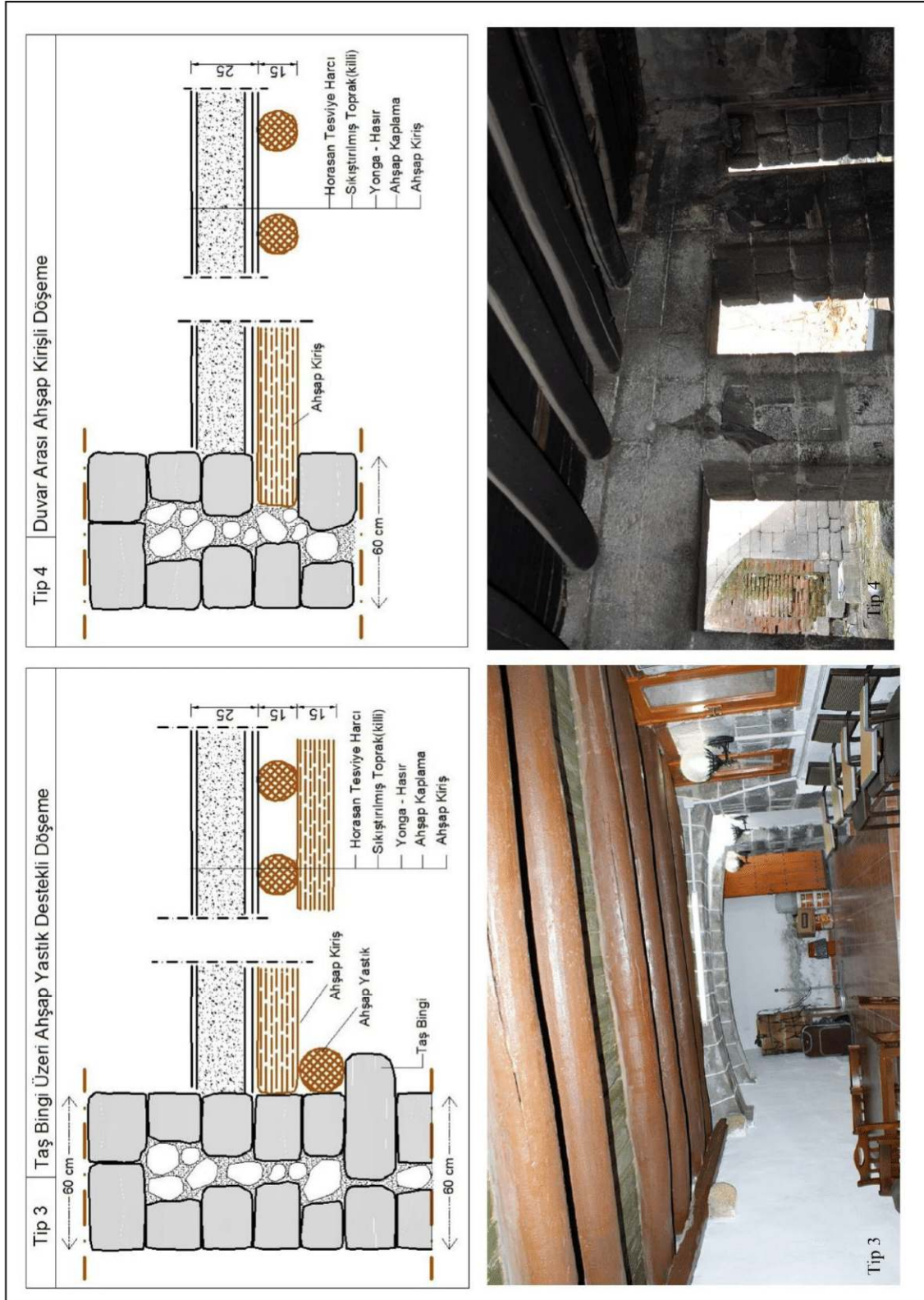
- **Ahşap kirişlerin duvar ile mesnetlenme biçimleri**
 - Tip 1** Duvara oturan döşeme
 - Tip 2** Duvar üzeri ahşap yastık destekli döşeme
 - Tip 3** Taş bingi üzeri ahşap yastık destekli döşeme
 - Tip 4** Duvar arası ahşap kirişli döşeme
- **Bazalt döşeme tipleri;**
 - Tip 5** Taş kemer üzeri sal taşı döşeme
 - Tip 6** Duvara oturan ahşap kiriş destekli bazalt döşeme
 - Tip 7** Taş bingi üzeri sal taşı döşeme
 - Tip 8** Düz sal taşı döşeme

Döşemelerin yapım teknikleri kapsamında belirlenen çeşitler, uygulanmış örnekleri bakımından sayıları aynı oranda değildirler. En sık kullanılan döşeme tipleri ahşap kiriş üzeri toprak döşeme (Tip 1, 2, 3, 4) ve kemerler üzeri sal taşı döşeme (Tip 5) olmaktadır. Diğer döşeme tipleri nadiren görülmüştür.

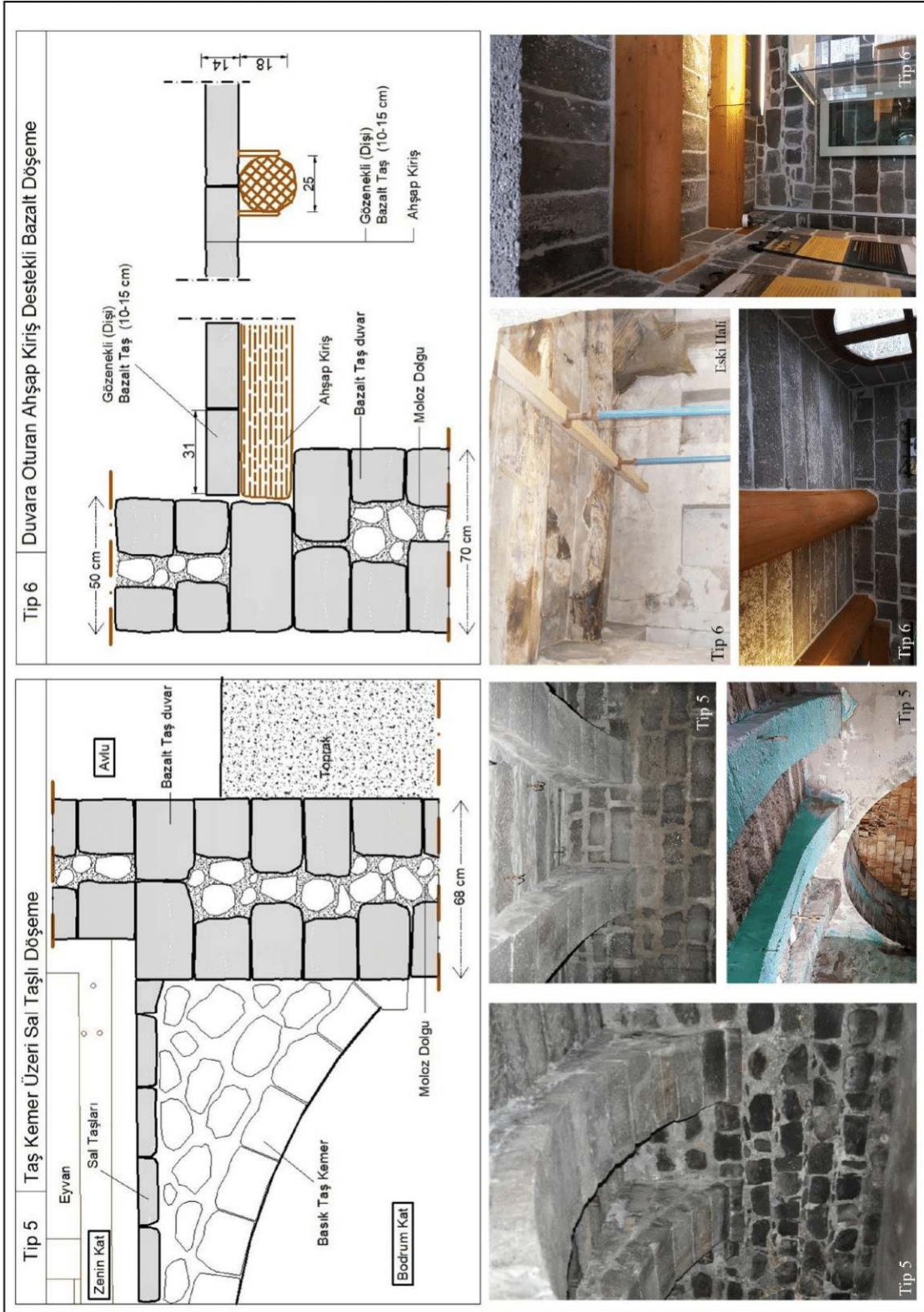
Araştırmalar esnasında, bazı evlerde geniş bir mekânı taşıyan döşemenin birden fazla tekniğin bir arada kullanılmasıyla yapıldığı örnekler görülmüştür.

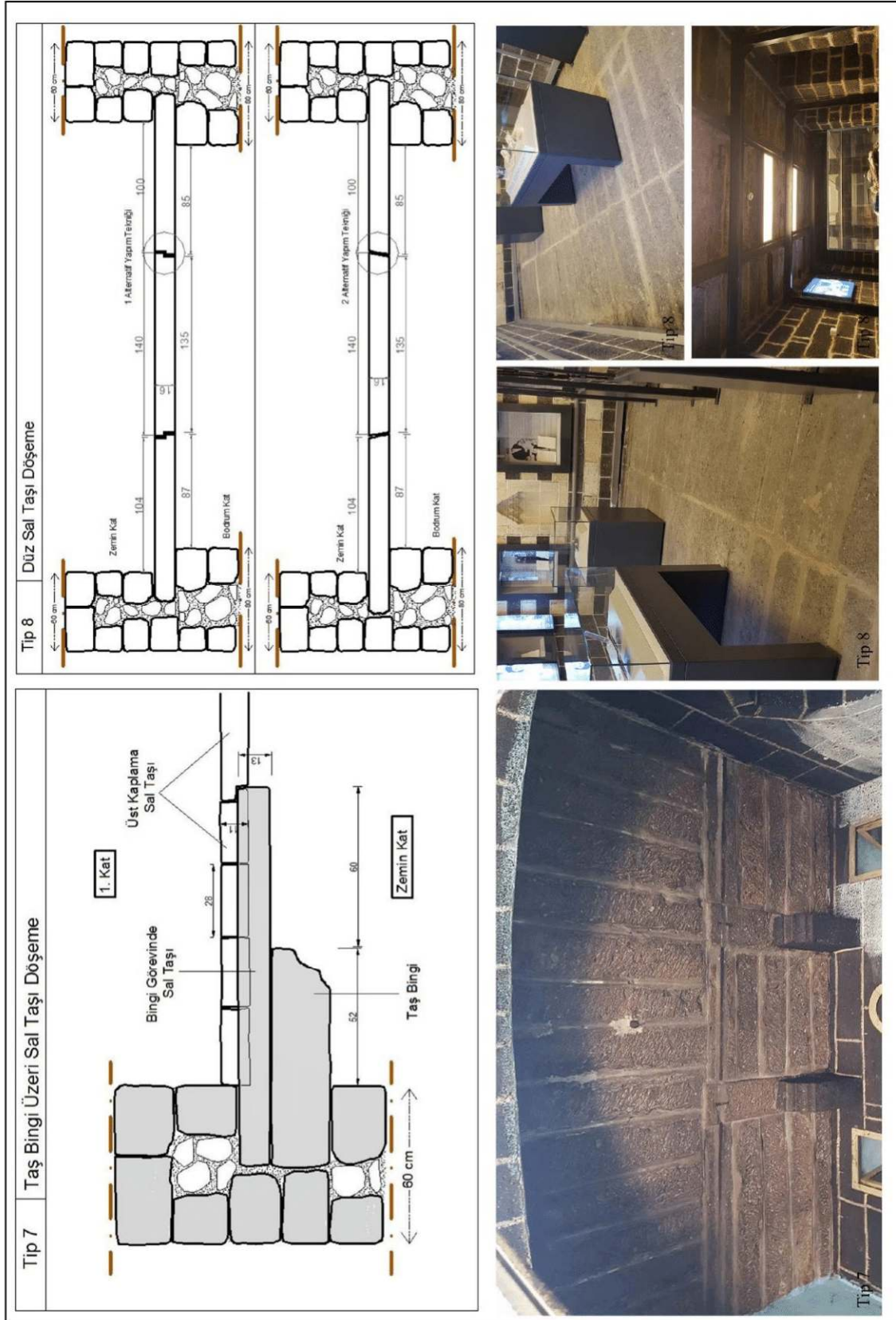
Şekil 4.88. Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 1, Tip 2)

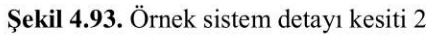
Şekil 4.89. Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 3, Tip 4)

Şekil 4. 90. Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 5, Tip 6)

Şekil 4.91. Döşemelerin yapım tekniği bakımından çeşitleri (Tip 7, Tip 8)

Şekil 4.94. Geleneksel bir evin üç boyutlu görsel çalışması

4.4. Dam ve Saçaklar

4.4.1. Dam

Evlerin üstünü örten, dış etkilerden koruyan yapı elemanı **dam** olarak tanımlanmaktadır. Evlerde damlar topraktan yapılmaktadır. Saçak kısımlarında ise bazalt veya ahşap malzemenin kullanımında, farklı türevler oluşturulmuştur. Geleneksel yapım sistemlerinde ki dam örtüsü katmanları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Sıkıştırılmış Loğlanmış Kil Esaslı Toprak Kaplama (3-5 cm)
- Killi Toprak (25-30 cm)
- Kıvamlı Killi Çamur Harcı (5-7 cm)
- Yonga, Hasır veya Saz (3 cm)
- Ahşap Tavan Kaplama Tahtası (15 cm - 2,5 cm - boy serbest)
- Ahşap Kiriş (Sandıklı veya Yalın 16-20 cm çapında)

Üst örtü yapılmaya başlanırken, tavan için ahşap kirişler taşıyıcı bazalt duvar içine oturtulup, üzeri tavan tahtası ile kapatılır, aralarından kum ve benzeri malzemelerin dökülmemesi için ucuz ve kolay bulunabilen malzeme olan yonga, hasır veya saz ile kaplanır. Kıvamlı çamur sürüldükten sonra asıl malzeme killi toprak ve en son üzeri kara sıva yapılarak tamamlanır. Sonrasında saçak kısımları bazalt taş bingiler veya ahşap bingiler ile oluşturulmaktadır.

Şekil 4.95. 1930'lu yıllarda Diyarbakır'ın genel görünümü ve damlar (Anonim)

Dam örtüsü toprak olan ve restorasyon çalışması yapılmamış evlerin hepsinde, bakımsızlıktan bitkilenmeler oluşmuştur. Sürekli bakım yapılması gerekliliğinden dolayı restore edilen evlerde farklı dam örtüsü katmanları uygulanmıştır.

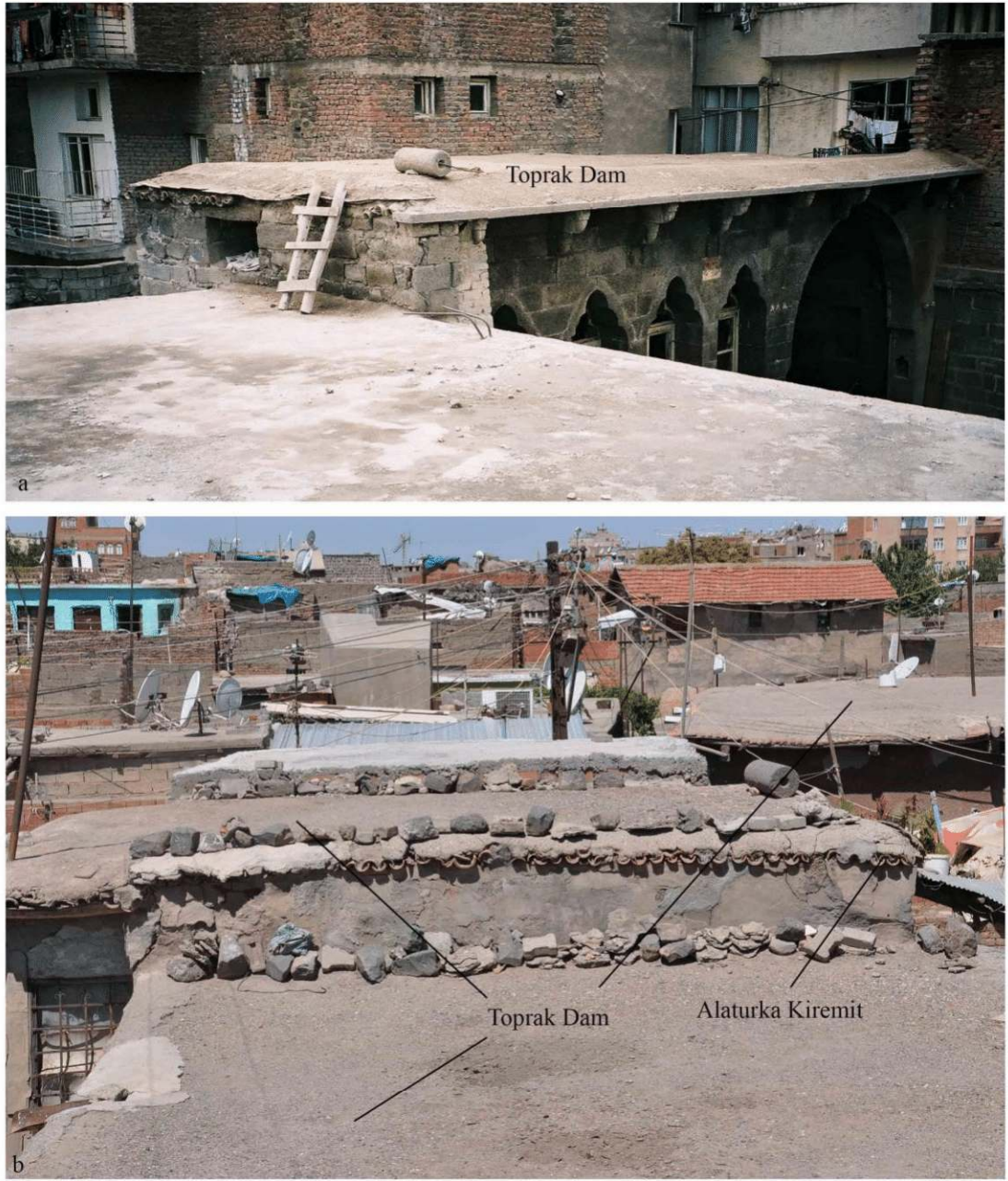
Özgün dam yapımını Orhan Cezmi Tuncer (1999) şu şekilde anlatmıştır;

“Kökü duvara iyice giren bu taş bingiler üzerine oturan ahşap yastıklar öne taşırılarak enli bir bingi düzlemi elde edilir. Bunların arasına 2 ahşap kiriş yerleştirilir, üzerine tahtalar çakılır sonrasında toprak serilir . Tahta aralarından özellikle içeriye toprak dökülmemesi için kırıtlı, lifli, ketenli ince bir tabaka serilir. Yonga, hasır, saz, kamış gibileri de serilebilmektedir. Bu işlemin sonrasında yoğun (elenmiş)ve sıkıştırılan bir killi çamur tabakası izler. Sıra su geçirmez çoraklaştırılmış son kil tabakasına gelmiştir. Toprağın saçak ucundan dökülmemesi için kaplama tahtası, üzerine uzun yüzleri dışarıya gelecek şekilde, genellikle 10 cm kadar kalınlıklı, biraz taşırılarak kübik taşlar dizilir. Ön ahşap kirişin(silindirik) dış yüzü, motif verilmiş ahşap pervazla kapatılan örnekleri de mevcuttur. “

Özgün dam yapımını Doğan Erginbaş (1952) şu şekilde anlatmıştır;

“Dam örtüsü 40-50 cm aralıkla atılmış aynı çaplarda 15-25 cm ahşap yuvarlak ağaçlar üzerine tahta kaplama ve bunun üzerine 30-50 cm irtifaında toprak konmak sureti ile temin olunmuştur. Yağmur sularının nüfuzundan kurtulmak için toprak üzeri kara sıva denilen çamurla sıvanır ve yağmurları takip eden zamanlarda bu killi toprak loğ’la sıkıştırılır. Bu tarzdaki dam örtüsü 30-50 cm bina duvarlarından taşkın yapılıır. Bu taşan kısımlar ekseriya 1-1,5 m fasıla ile çıkıntı teşkil eden kesme bazalt taş konsollar üzerine istinat eden 10-15 cm kalınlıkta kesme bazalt taşından plakalar üzerine yine toprak ve kara sıva yapılmak suretiyle temin edilirler. Bu toprak örtü, çıkıntı kısımlarında 45 derece ile kesilerek taş plakanın ucundan sıfıra müntehi olurlar. “

Dam örtüsünün ana maddesi olan toprak sade halde kullanılmamıştır. Damlar için toprağın hazırlanışı özeldir. Elenmiş kile saman, kırıtlı ve toprağı çoraklaştırmak amacıyla bolca tuz katılarak çamuru iyice yoğrulur. Güneş görmeyen bir duvar dibine yığıp bekletilir. Böylelikle varsa çözülmemiş toprak killerin dağılması sağlanır. Sonra tekrar ıslatılıp kovalarla dama taşınır. Tahta malayla serilir ve üzeri bastırılır. Dam örtüsü bu şekilde kışa hazır hale gelir ve birkaç yıl sonra toprak çamurlaşp tekrar aşığı inince aynı işlemler yinelenir (Tuncer 1999).

Şekil 4.96. Geleneksel evlerde toprak dam örtüsü örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.97. Dam örtüsü katmanları, üç boyutlu görsel modeli

Şekil 4.98. Dam örtüsü (alt görünüm) üç boyutlu görsel modeli

4.4.2.Üst Örtü Taşıyıcı Sistemini Oluşturan Ahşap Kirişler

Dam döşemelerini taşıyan ahşap kirişler genel olarak kavak ağaçlarından temin edilmektedir. Dut ve çam ağacından yapılanları da bulunmaktadır. Oda genişliklerinin belirlenmesinde etkilidir. Ahşap kavaklar daha çok 3 ve 3.80 metre arasında en rijit halleri ile taşıyıcı görevlerini yapmaktadırlar. Kullanılan ahşap kiriş çapları 12-25 cm aralığında değişmektedir.

Şekil 4.99. Döşemeleri taşıyan ahşap kirişleri örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Ahşap kirişlerin şekilleri ve süslemeleri de farklılıklar gösterir. İşçiliği fazla olan evlerde kirişler üzeri ahşap oymacılığı ve boyama sanatı ile süslenmekte, taş duvara saplanan kısımlarında ahşap pervazlar ile dekoratif detaylar ortaya çıkmaktadır. Orta gelirli ailelerin evlerinde ahşap kirişler doğal görünümleriyle kullanılmıştır. Bazı evlerde ahşap kirişlerin renkli motiflerle bezendiği görülür.

Ahşap kirişler çapı genellikle 15 cm çapında ve aralarındaki mesafeler 40- 60 cm arasında değişmektedir. Kirişlerin çapları arttıkça kirişler arasındaki mesafeler artmaktadır. Üstünde bulunan mekânın fonksiyonu da kiriş çapı ve tekrarı sayısını etkilemektedir. Bodrum katı üstünde, zemin döşemesini taşıyan ahşap kiriş kalınlıkları, kaplama malzemesinin çeşitliliği doğrultusunda değişkenlik göstermektedir.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Dam örtüsünü taşıyan iç mekândaki ahşap kirişler sandıklı veya sandıksız örnekleri ile çeşitlenmiştir. Özenli evlerde ve misafir odalarında genellikle sandıklı hali ile karşımıza çıkmakta olan ahşap kiriş ve kaplama tahtaları bazı evlerde yağlı boya ile süsleme amacı ile boyanmaktadır. Ahşap kirişlerin altından veya aralarından geçen burma çıtalı pervazlı eklentilerde odaların genel görünümüne zenginlik katmaktadır (Şekil 4.100).

Şekil 4.100. Süslemeli, sandıklı ahşap kiriş örnekleri

Şekil 4.101. Ahşap kiriş altında farklı süslemeli tavan kaplama resimleri
(Dalkılıç fotoğraf arşivi)

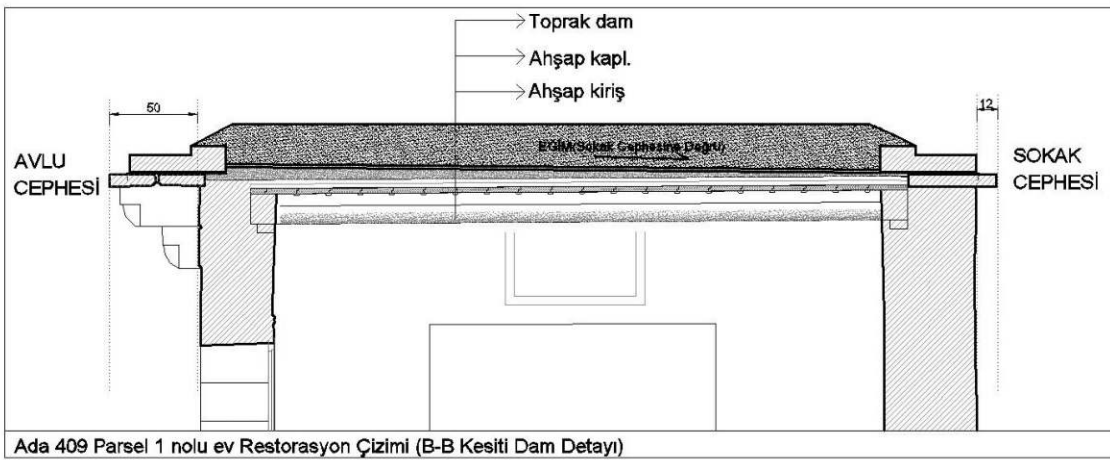
Şekil 4.102. Ahşap kiriş altı süslemeli tavan kaplama resimleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

4.4.3. Saçak Yapımı ve Çeşitleri

Evlerin damların bitim noktalarına doğru yaklaştıkça toprak dokusunda şev yaparak, duvar bitiminden sokağa veya avluya doğru oluşturdukları çıkıntılar **saçak** olarak isimlendirilmiştir. Saçak ve dam örtüsü, havadan gelecek rüzgâr, toprak veya su gibi organizma parçalarının yapı ile bağlantısını kesmektir. Bazalt ve ahşap malzemelerden yapılmaktadırlar.

Şekil 4.103. Diyarbakır eski sokak fotoğrafı (Kaynak: Anonim)

Şekil 4.104. Dam kesiti ve saçaklar

Eski fotoğraflar incelendiğinde evlerin sokak cephelerinde saçak boylarının kısa tutulduğu görülür. Evlerin saçak bitimleri genellikle alaturka kiremit ile sonlandırılırken özenli evlerde bazalt saçak taşı ile bitirilmiştir (Şekil 4.103).

Dam örtüsü bitimlerinde, duvardan dışarı taşan saçak genişliği bulunduğu yere göre değişkenlik göstermektedir. Sokak cephesinde saçaklar yok denecek kadar az miktarlarda (5-12 cm) yapılırken, avlu cephelerinde en az 50 cm saçak payları bırakılmaktadır (Şekil 4.104).

Tercih edilen malzeme ve yapım teknikleri farklılıklarına göre 5 tipte saçak çeşidi tez kapsamında kategoriler halinde incelenmiştir.

Tip 1;

Yalnız bazalt malzemenin kullanılması ile oluşturulan saçak çeşididir. İki adet taş bingi üzerine sal taşlarının iki sıra halinde yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Avlu cephesi yönünde yapılmaktadır. Saçak boyu 50-55 cm aralığındadır.

Tip 2;

Taş malzemedan yapılan saçakların arasına farklı çözümlerle ahşap malzemenin de eklenmesi ile oluşmaktadır. Taş bingi üzerine yerleştirilen ahşap bingin üst kısımlarının ahşap kiriş ve ahşap tahtalar ile tamamlanması ile avlu cephesi yönünde yapılmaktadır. Saçak mesafesi 50-55 cm aralığında olmaktadır.

Tip 3;

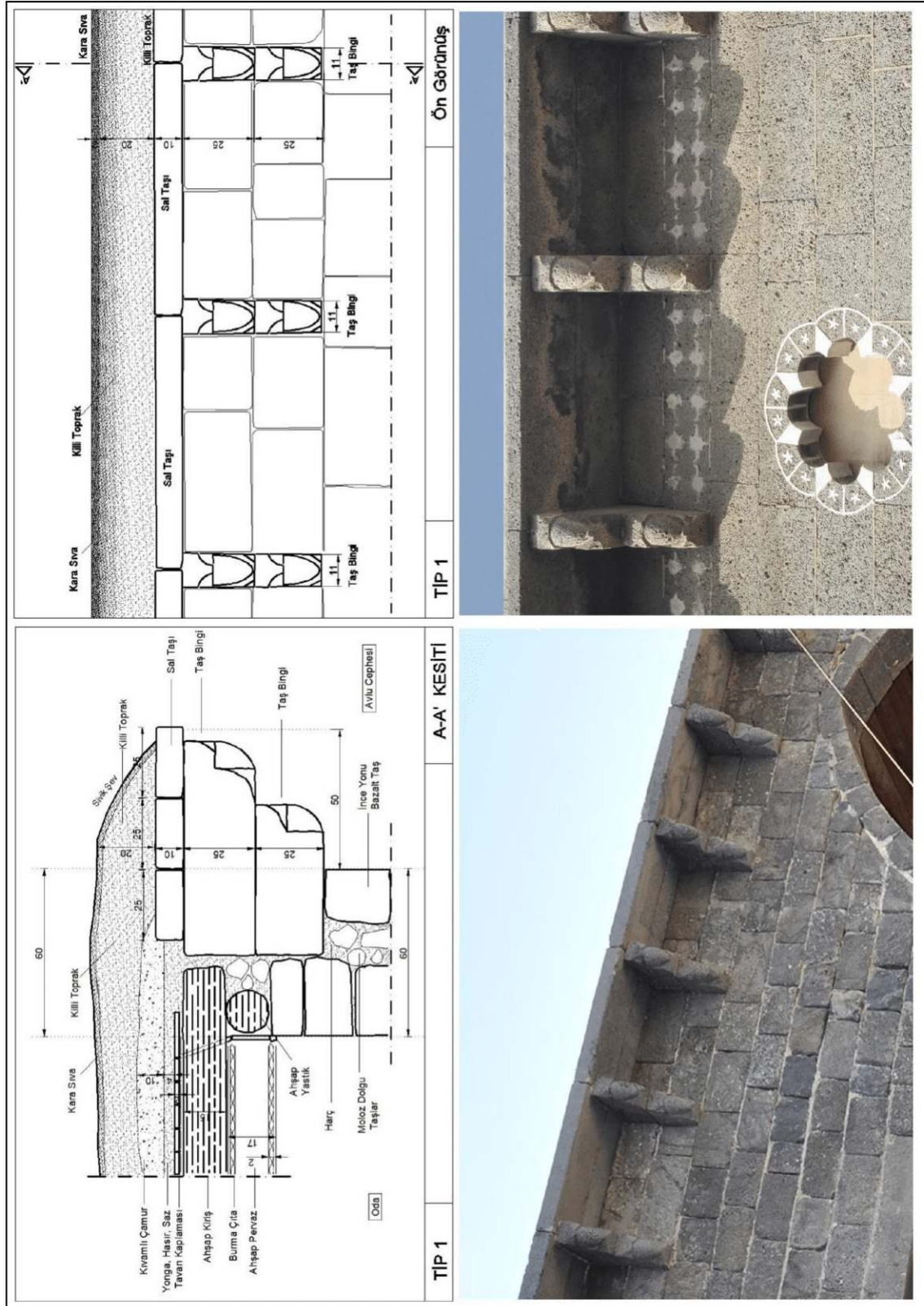
Yalnız bazalt malzemenin kullanılması ile oluşturulan ikinci saçak çeşidi olarak tanımlanmaktadır. Tek bir taş bingi üzerine konulan tek sal taşının birleşiminden oluşan saçaklar bu kategoride incelenmiştir. Sokak cephesi yönünde yapılmaktadır. Saçak mesafesi 25-30 cm aralığında olmaktadır.

Tip 4;

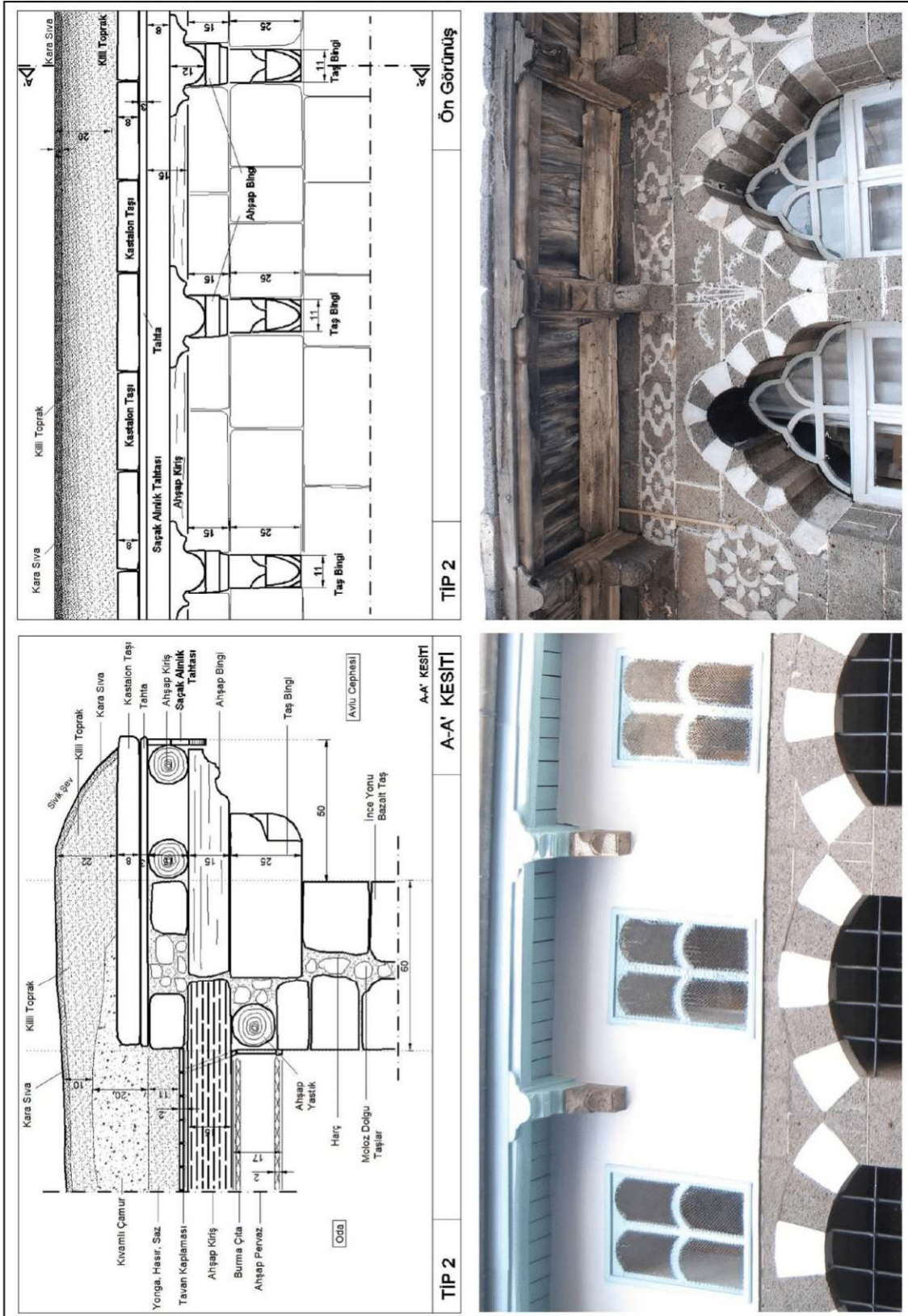
Damların bitim noktasında, dış cephe duvarının üzerine, sokağa doğru 5-10 cm çıkıntılı olarak yerleştirilen sıralı bazalt taşlarından oluşmaktadır. Sokak cephesi yönünde yapılmaktadır.

Tip 5;

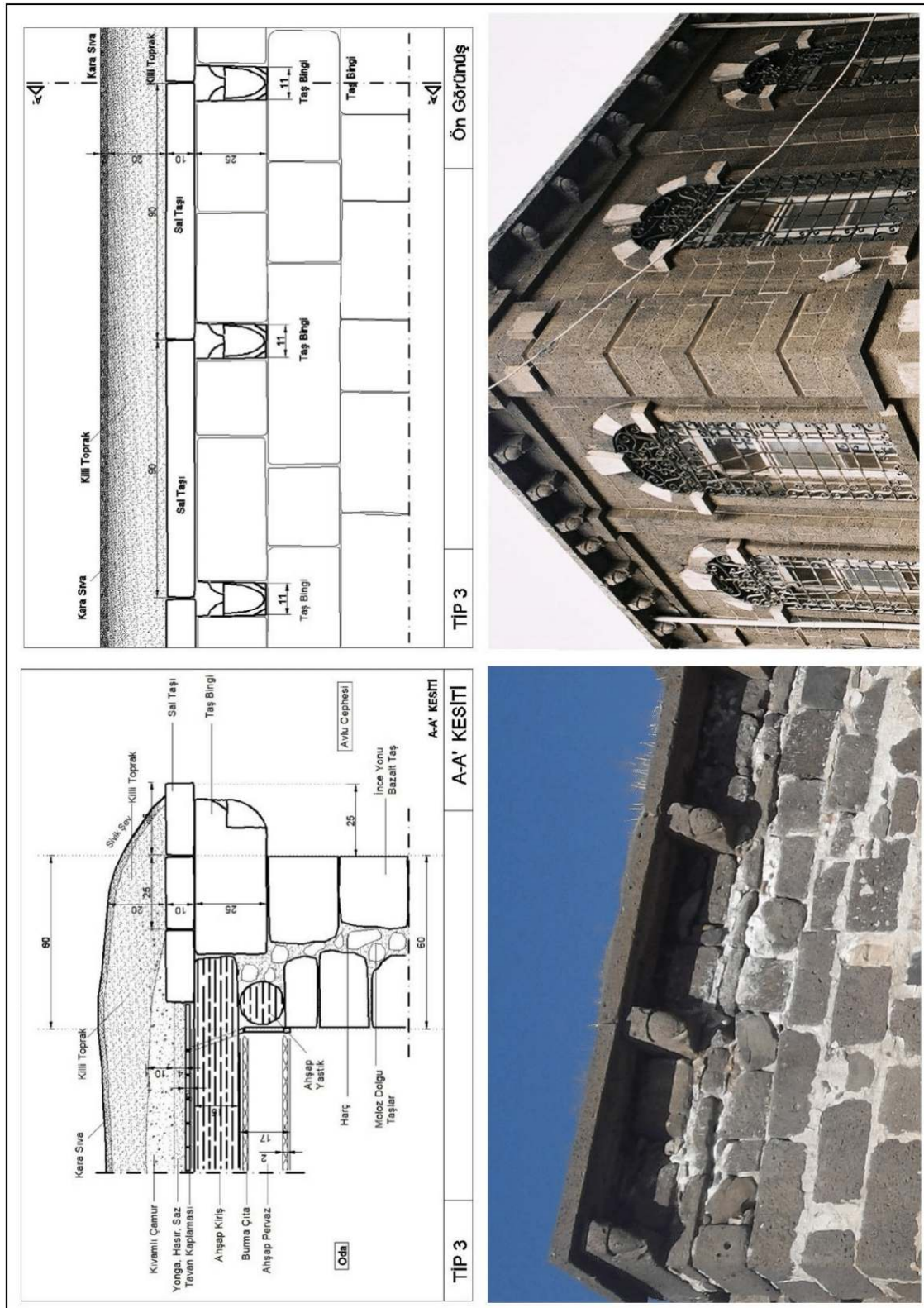
Damların bitim noktasında, dış cephe duvarının üzerine, sokağa doğru 5-10 cm çıkıntılı olarak yerleştirilen sıralı alaturka kiremitlerden oluşmaktadır. Sokak cephesi yönünde yapılmaktadır.

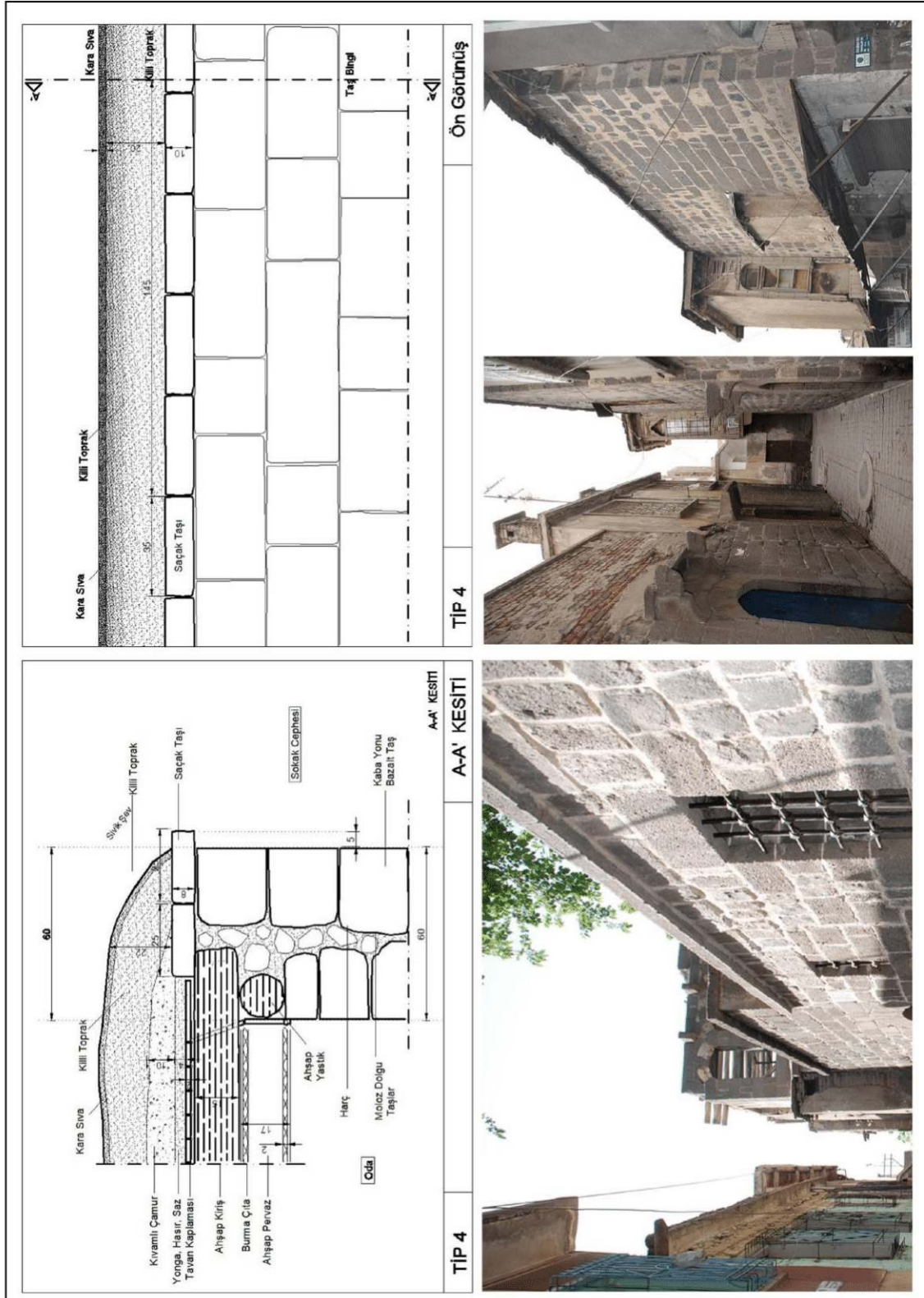
Şekil 4.105. Üst örtü saçak detayı Tip 1

Şekil 4.106. Üst örtü saçak detayı Tip 2

Şekil 4.107. Üst örtü saçak detayı Tip 3

Şekil 4.108. Üst örtü saçak detayı Tip 4

Dam kenarlarındaki toprak yığını kastalon taşlarının (8-10 cm kalınlığındaki) üzerinde sivik şev denilen eğimle bitirilir. Kireçli harç üzerine oturtulan kastalon taşları bingi taşları olmadan taşıyıcı duvar üzerine konulduğunda dışarı 5-8 cm aralığında çıkma yapar. Bazı evlerde kastalon taşı (alık taşı veya saçak taşı) yerine alaturka kiremit kullanıldığı da görülmüştür. Kastalon taşlarının bazı saçaklarda dörtgen formunun dışında şev eğimi devamı niteliğinde farklı formda yapıldığı örnekleri mevcuttur.(Şekil 4.110-b)

Şekil 4.110. Çeşitli evlerde farklı saçak örnekleri

Saçak taşları, incelenen evlerden birinde, üst kısmı eğimli formda yapılarak, damın şevi taşın formunun devamından başlayarak üzeri kara sıvalı toprak ile tamamlandığı tespit edilmiştir. Ancak zamanın etkisi sebebiyle oluşan aşınmalar ve bitkilenmeler bu görünüme ulaşmamıza engellemiştir. Benzerinin pek rastlanmadığı saçak taşı, belgelenip tez kapsamında eklenmiştir (Şekil 4.110-c).

4.YAPIM SİSTEMLERİ

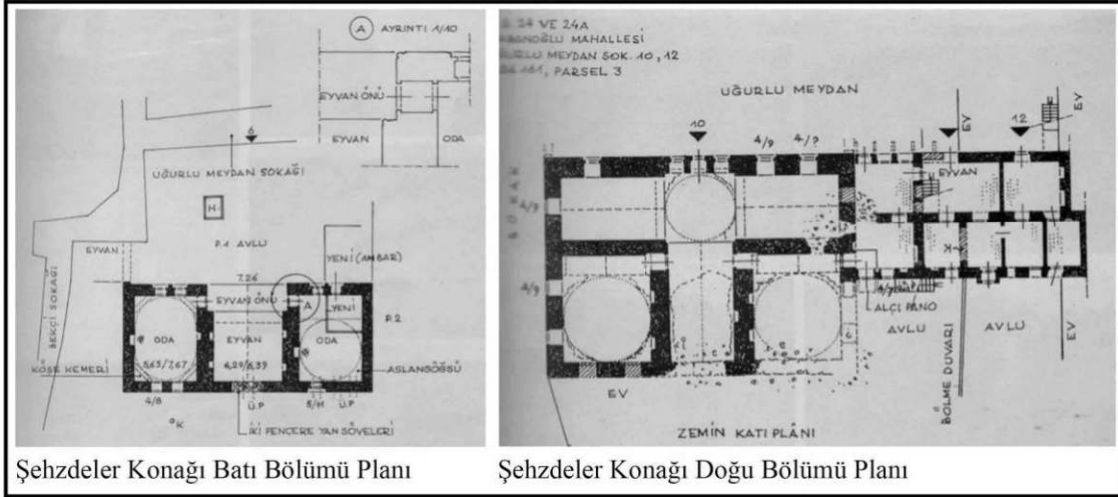

Şekil 4.111. Farklı evlerde ayı başı ve süslemeli saçak örnekleri

Özenli evlerde saçaklarda kullanılan taş bingiler “ayı başı” denilen süsleme tekniği ile estetik görünüm katmaktadır. Bingi taşları bazı örneklerde ahşap üzerine de işlenmiştir (Şekil 4.111).

4.4.4. Kubbeli ve Tonozlu Örtüler

Diyarbakır geleneksel mimari dokusunda, kubbeli ve tonozlu yapılar çoğunlukla anıtsal yapılarda gözlemlenmektedir. Geleneksel sivil mimaride ise sadece günümüze ulaşan Şehzadeler konağı ve İskender Paşa Konağı’nda görülmüştür.

Şekil 4.112. Şehzadeler Konağı (Şeyhoğulları) (Tuncer, 1999, Diyarbakır Evleri)

Şekil 4.113. Şehzadeler Konağı (Şeyhoğulları) Batı ve Doğu bölümleri

Kubbe; Bir kemerin merkez eksenini etrafında 180 derece döndürülmesiyle oluşan, yarım küre biçimindeki yapı örtüsüdür. Yarım daire kemer yerine basık veya sivri kemer ya da yarım elips şeklinde kesit eğrisinin de olduğu gibi piramit biçimli (pramidal kubbe) sekizgen veya altıgen çerçeve üzerine yapılan şekilleri ile birçok formda kubbeler oluşturulmuştur. Kubbe yapımında örtü bitimine kadar birden fazla geçiş elemanı kubbeye destek olmaktadır. Bunlar tromp, pandantif, türk üçgeni ve mukarnas geçiş elemanları olmak üzere 4 kısımda incelenir.

Tonoz; Tonoz, bir mekânın üstünün kavisli biçimlerle kapatılmasını sağlayan bir dizi kemerin aynı sırada arda arda dizilmesi ve birbirine bağlanması ile elde edilen kapalı koridor şeklindeki mimari elemanlardır. Tonoz yapımı için öncelikle yapının kenar duvarlarının tüm yükseklikleriyle inşa edilmesi gerekmektedir. Bu sayede üst yapıyı taşımak için sağlam fakat hafif alt yapıların sağlanması mümkündür. Ardından tonoz kavisinin dış hattı oluşturulur. Tonozun kavisini yaratabilmek için ihtiyaç duyulan en temel husus iç kısımda sağlam bir destek yaratılmasıdır. Bu destek aynı kemer inşasında olduğu gibi ahşap bir iskele ya da gergi ile sağlanmaktadır. Kurulan tonoz kalıbı üstüne malzemeler yerleştirilir. Tonozu örerken tüm alan ya doğrudan zeminden yapılan ahşap kazıklarla ya da kavisin altına yerleştirilen ahşap kazıklarla desteklenmektedir. Kemer ve tonozun yapımı, genel anlamda birbirine dayanarak taşıyıcılık kazanan iki öğenin üst kısmına doğru kavis verilerek küçük parçalı tuğla veya taş gibi malzemelerin örülmesiyle oluşturulur (Dirlik 2017).

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.114. Geleneksel yöntemler ile yapılan tonoz yapım aşamaları (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

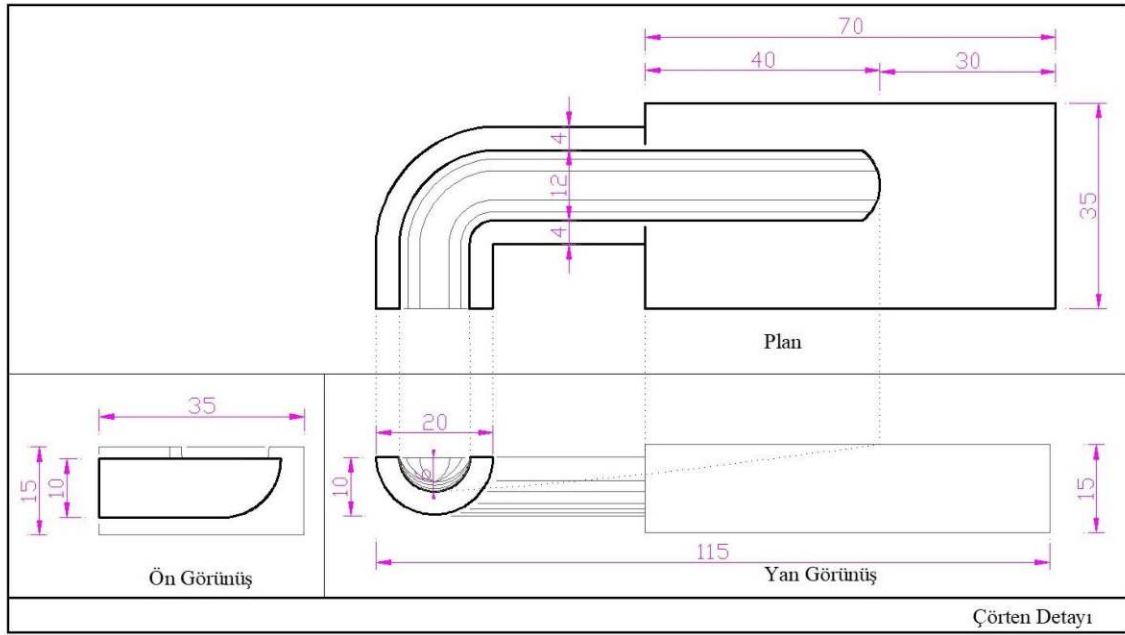

Şekil 4.115. Geleneksel yöntemler tonoz yapım aşamaları

4.4.5. Çörtenler

Geleneksel yapıların dam üstünde biriken yağmur ve kar sularının tahliyesini sağlayan, ahşap yapılarda tahtadan, kâgir yapılarda taştan yapılan yapı elemanlarına **çörten** denilmektedir. Genellikle sokak yönüne paralel yerleştirilen çörtenler çeşitli formlarda yapılmaktadır. Anıtsal yapılarda daha estetik ve farklı formlarda tamamlanarak tasarlanıp uygulanmıştır. Geleneksel evlerde tasarımları daha sade olmakla birlikte sokaktan geçen kişilerin üzerine su dökülmemesi için çoğu zaman çörten ağzı sokağa paralel şekilde yönlendirilir. Çörten olmayan evlerde su olukları ile tahliye sağlanmış olur.

Ahşap çörtenler 10-15 cm çapında 70 cm boyunda bir söğüt ağacının uzunlamasına ortadan biçilip oluk haline getirilerek yapılır. Ahşabın oluk kısmı ile oluk olmayan kısmının birleştiği yerde alt tarafa haçvari gelmek üzere kalınca bir söğüt çıtası çakılır. Çörtenin haçvari ucu toprak içine sokulur ve harçla sıvanır. Taş çörtenler de ise çok dar sokaklarda suların karşı binaya akması için ağızları sokağın boyuna doğru çevrilmiştir (Erginbaş 1952). Günümüze ulaşan ahşap çörten örneği yktur.

Şekil 4.116. Örnek çörten çizimi

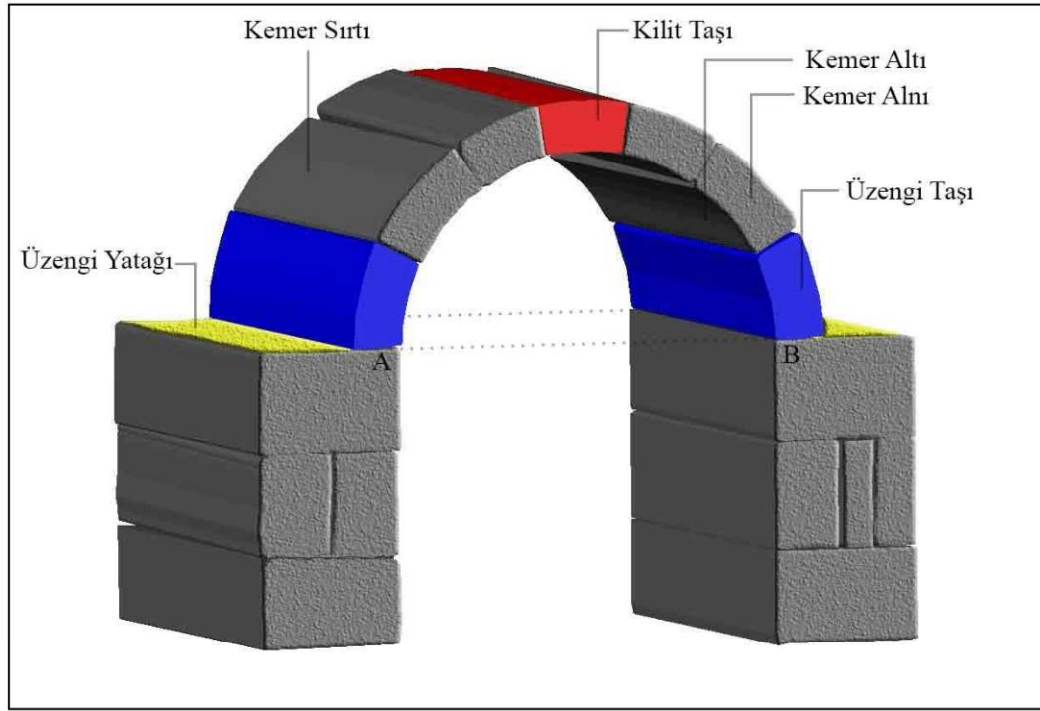

Şekil 4.117. Örnek çörten resimleri.(Dalkılıç fotoğraf arşivi)

4.5. Kemerler

(Eyvan, Pencere, Kapı ve Niş Benzeri Açıklıkları Geçme Yöntemleri)

Kemer, iki sütun, iki ayak veya iki taşıyıcı duvar arasındaki açıklıkları geçmek için kullanılan çeşitli formlardaki iç bükey eğrisel eksenli kirişlerdir. Kemer yapısı, üzengi taşı, kilit taşı ve bu iki bölüm arasında kalan kemer sırtı taşlarından meydana gelmektedir. Kemer alını ve kemer altı taşları diğer önemli üç kısmın birleşmesi sonucu ortaya çıkan alanlar arasında kalmaktadır. Açıklıklar, pencere boşluklarından fazla değilse lento denilen düz yatay atkı ya da taştan kiriş yaparak veya iç bükey eğrisel yapı elemanı olan “kemer” yapılarak geçilir.

Şekil 4.118. Kemer bölümleri

4.YAPIM SİSTEMLERİ

4.5.1. Kemer Yapımı

Kemer yapımı formundan dolayı, üzerindeki yükleri aşağıya aktarmada düz kirişten daha emniyetlidir. Bu nedenle kemerler, yükün rijit bir şekilde zemine aktarımında, konstrüksiyonel anlamda önemli bir işlevi olan taşıyıcı elemandır.

Kemer yapımında ilk olarak; iskele üzerine kama biçiminde kesilmiş kemer taşları yerleştirilir. Kilit taşı yerleştirildikten sonra destek iskele kaldırılır. Kemerlerde işleme derecelerine göre tüm taş çeşitlerini görmek mümkündür. (moloz, kaba yonu, ince yonu, kesme taş).

Söz konusu kemerler duvar yüzeyinde tam açıklık oluşturmanın yanı sıra kalın duvarlarda yine kısmi bir açıklık sağlayan nişlerin yapımında da kullanılmıştır. Niş kemerlerinin formları, belirlenen kemer tipleri ile benzerlik gösterdiği için farklı kategorilere ayrılmamıştır.

Kemerler yüklerini iki taşıyıcı duvara aktardıkları gibi iki sütuna veya biri sütun biri duvar olan farklı yan taşıyıcıya da aktarabilir. Kemerleri taşıyan sütunlar, kemer bitiminden kalın olarak başlar zemine doğru yekpare uzun bir gövde de sütun ile sonlanır. Örneğin 50-40 cm genişliğinde sütun başlığı ile başlayan kemer ayağı, devamında 30 cm çapında bir sütunla sonlanır.

Şekil 4.119. Kemer yapım örneği (Restorasyon çalışmaları)

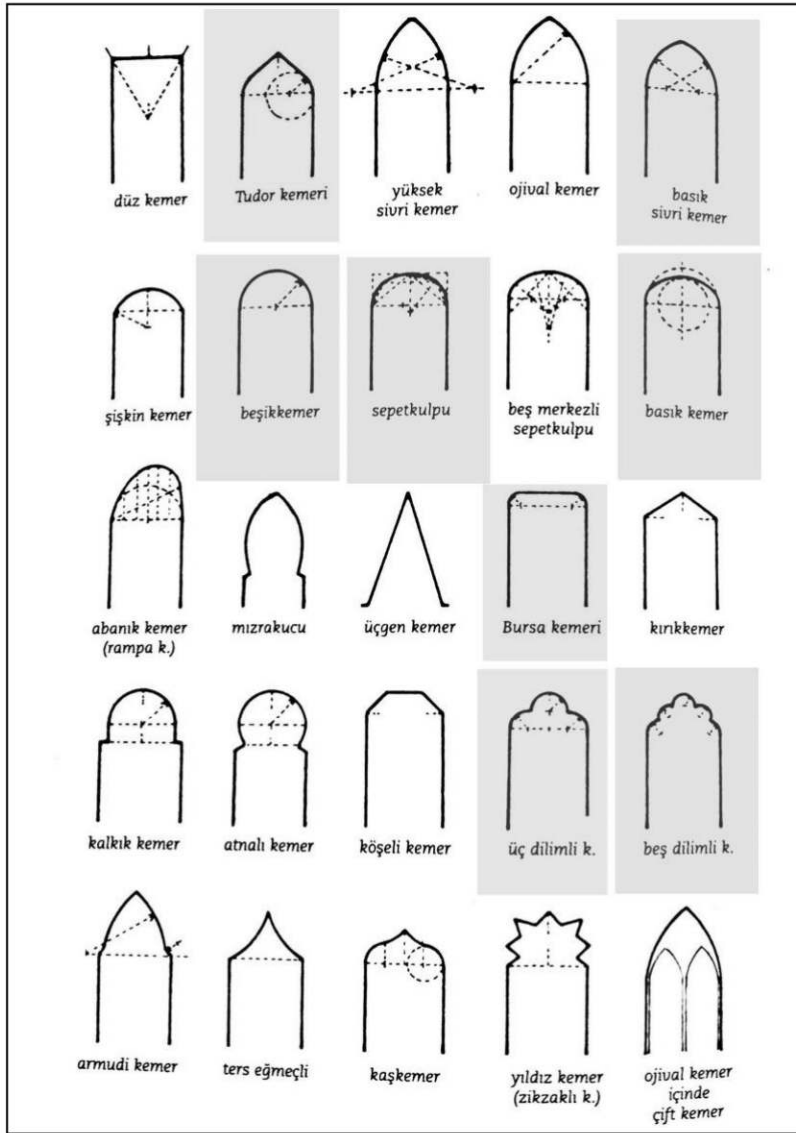
4.5.2. Kemer Çeşitleri

Geleneksel evlerde kullanılan kemer çeşitleri; basık kemer, basık sivri kemer, beşik kemer, Bursa kemeri, üç dilimli kemer, beş dilimli kemer, yedi dilimli kemer, dokuz dilimli kemer, dört dilimli kemer, altı dilimli köşeli kemer, on dilimli köşeli kemer, Tudor kemeri olmak üzere on iki çeşitten oluşmaktadır.

Geleneksel evlerde kemerler, çoğunlukla basık kemer halindedirler. Eyvan genişlik ve yüksekliğine göre kemer etrafı ince bir şerit bordür halinde yapılır. Bu taşlarının boyutları 12, 15, 20 cm aralığında kalmaktadır ki bu da yer yer değişkenlik gösterebilmektedir. Geniş eyvan kemerlerinde gergi demirleri yoktur. Eyvan kemerlerinin tavan kirişlerine kadar yükseldiği örnekler bulunmaktadır. Böylelikle hafif bir bitiş temin ederler. Pencere ve eyvan kemerlerinin kilit taşlarına bağlanmış çengeller bulunur; bunlara kandil benzeri şeyler asılabilir. Eyvan kemer ayakları, erkek bazalt taşından yuvarlak kesitli, kaidesi ve başlığı bulunan sütunlara otururlar (Erginbaş 1952).

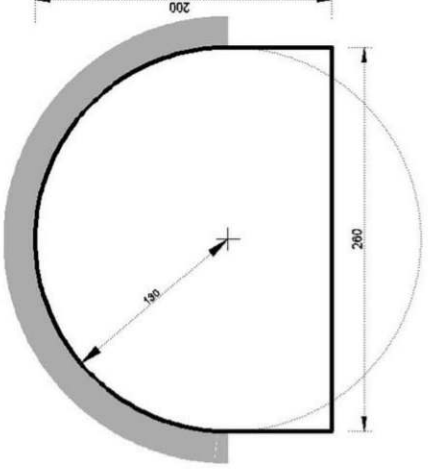
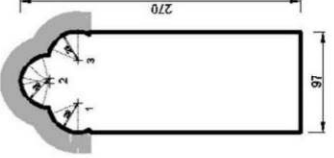
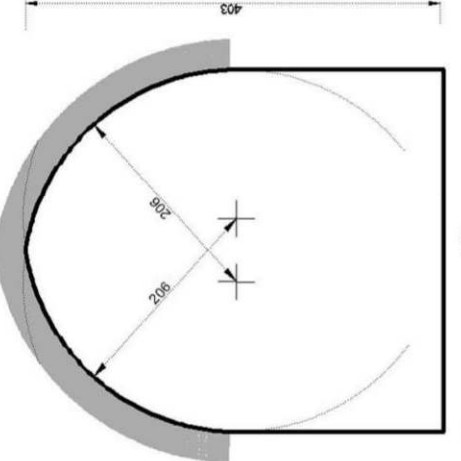
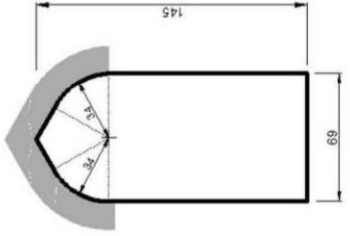
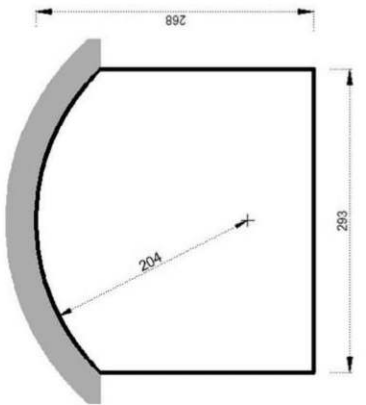
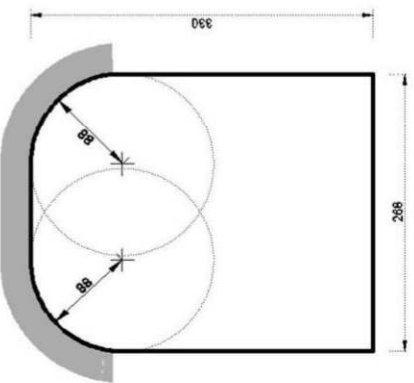
Diyarbakır çalışma alanı incelemeleri esnasında, kitaplarda isminin geçmediği tiplerde kemer çeşitlerine rastlanmıştır. Kemer dilim sayıları ve farklı bitişleri ile var olan tipoloji yenileri ile zenginleşmiştir. Literatürde olmayan yeni tip kemer çeşitleri; yedi dilimli kemer, dokuz dilimli kemer, dört dilimli köşeli kemer, altı dilimli köşeli kemer, on dilimli köşeli kemer olmak üzere beş yeni çeşit eklenmiştir.

Diyarbakır tescilli yapılarında sık sık rastlanan ve halk arasında sepetkulpu olarak bilinen kemer, literatür taraması sonucu sepetkulpu kemer özellikleri göstermediği, olması gereken isim Bursa kemeridir. En önemli fark Bursa kemerinde kilit taşı zemine paralel ve uzunca bir yer kaplamaktadır. Mimarlık sözlüğünde sepetkulpu kemer tanımı, kilit taşı kısmında belirgin olmayan büyük çaplı, üçüncü bir merkezi olan kemer olarak bilinmektedir. Zemine paralel gibi görünse de kemer içinde üçüncü bir daire merkezi bulunur. Bursa kemeri ise iki daire merkezinden ve uzunca bir düz taştan oluşmaktadır. Tudor kemeri ve kaş kemerlerde de benzer ifade yanlışlıkları bulunmaktadır. Geleneksel Diyarbakır evlerinde sıklıkla Tudor kemerleri bulunurken, kaş kemer örneğine rastlanmamaktadır. Aralarındaki fark ise Tudor kemerinde kemer içinde iki daire merkezi bulunurken, kaş kemerde iki daire merkezi üzengi içinde, iki daire merkezi de kemer dışında olmak üzere dört daire merkezinden oluşur. Evlerde oluşturulan on iki kemer çeşitlerinin dışında farklı tipte kemer bulunmamıştır.

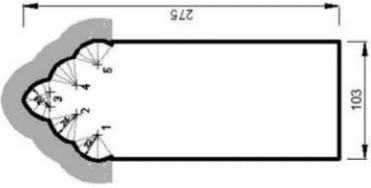
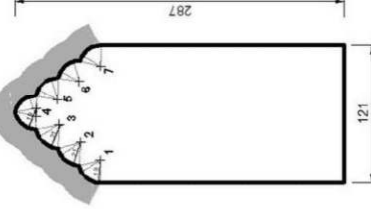
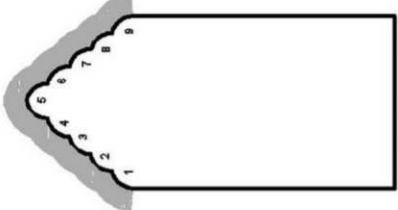
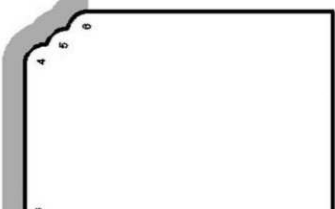
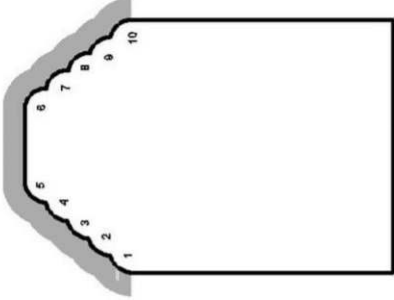
Şekil 4.120. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü'ndeki kemer çeşitleri ve Diyarbakır'da bulunanlar.

Şekilde anlatılan kemer tiplerinde gri tonlamalarla belirtilenler Diyarbakır'daki geleneksel evlerde kullanıldığı tespit edilen kemer çeşitleridir (Şekil 4.120). (Sözlükte bulunmayan kemer çeşitleri tez kapsamına eklenmiştir)

	Beşik Kemer		Üç Dilimli Kemer
	Basık Sivri Kemer		Tudor Kemer
	Basık Kemer		Bursa Kemer

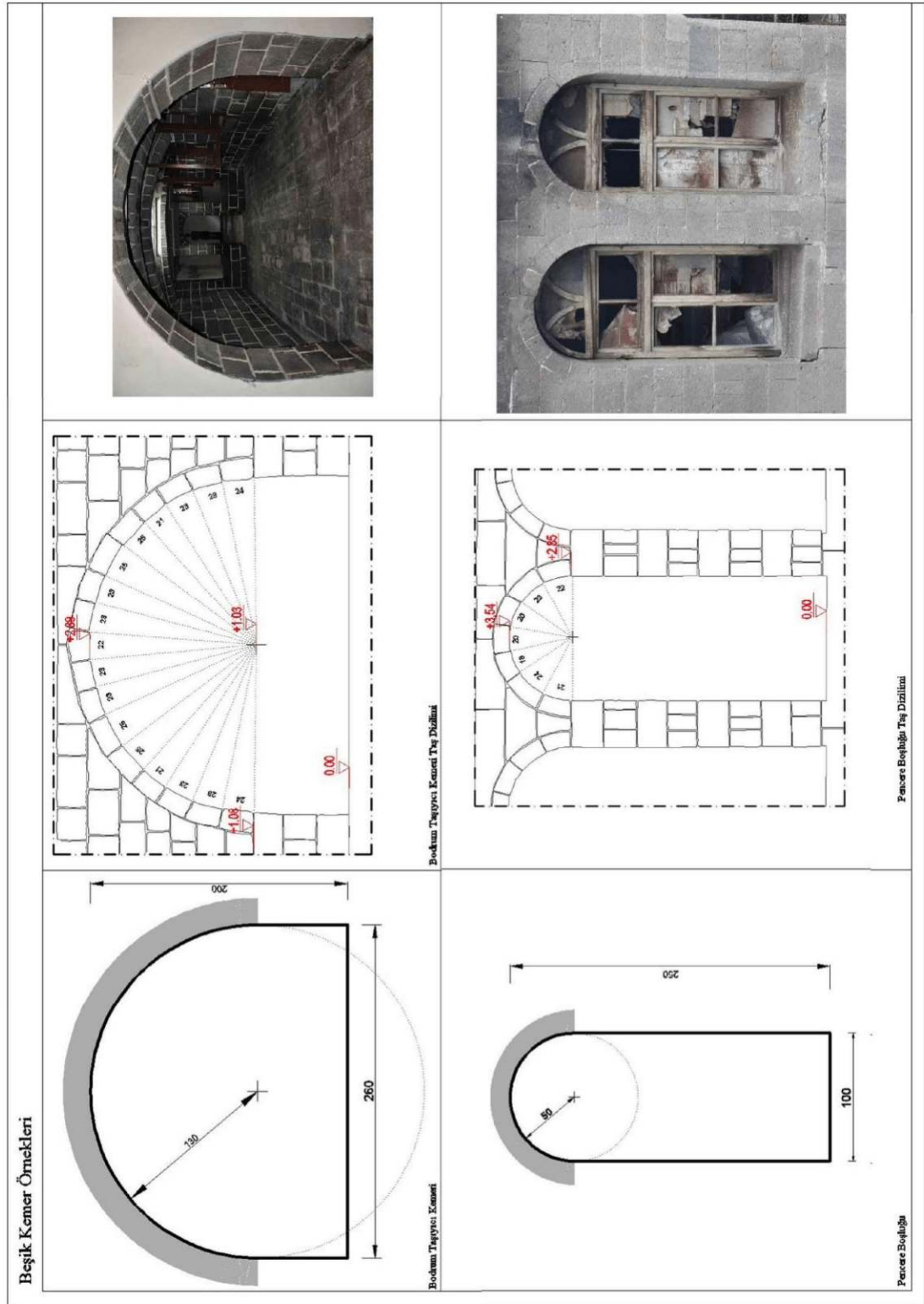
Şekil 4.121. Diyarbakır geleneksel evlerinde kullanılan kemer çeşitleri 1

(Ölçüler mevcut yapılardan alınarak hazırlanmıştır. Ölçüsü olmayan kemerlerin bulunduğu yapılara ölçü için girilememiş yalnız fotoğrafları bulunmaktadır.)

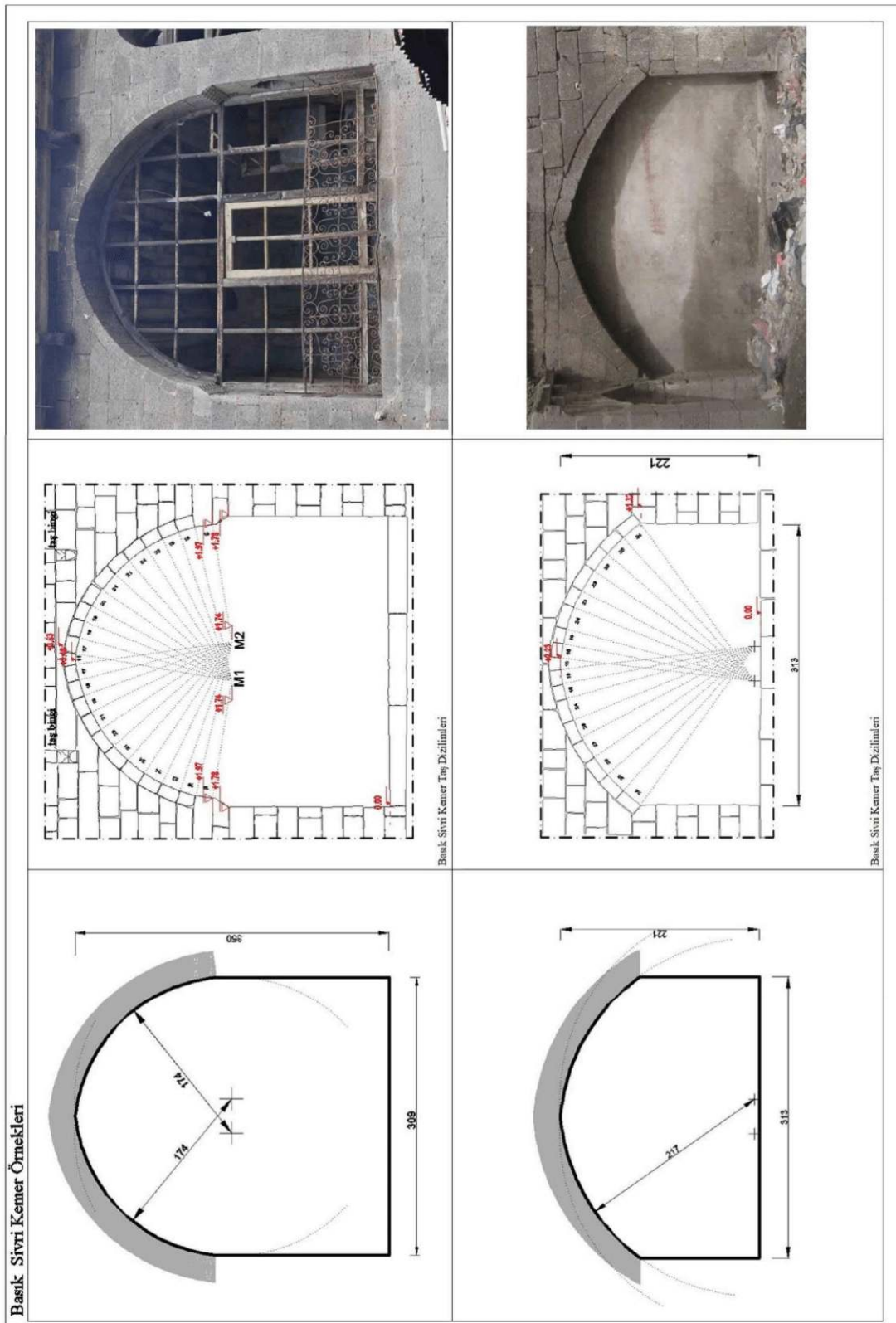
	Beş Dilimli Kemer		Yedi Dilimli Kemer		Dokuz Dilimli Kemer				Dört Dilimli Köşeli Kemer	Altı Dilimli Köşeli Kemer	On Dilimli Köşeli Kemer
---	--------------------------	--	---------------------------	---	----------------------------	--	---	--	----------------------------------	----------------------------------	--------------------------------

Şekil 4.122. Diyarbakır geleneksel evlerinde kullanılan kemer çeşitleri 2

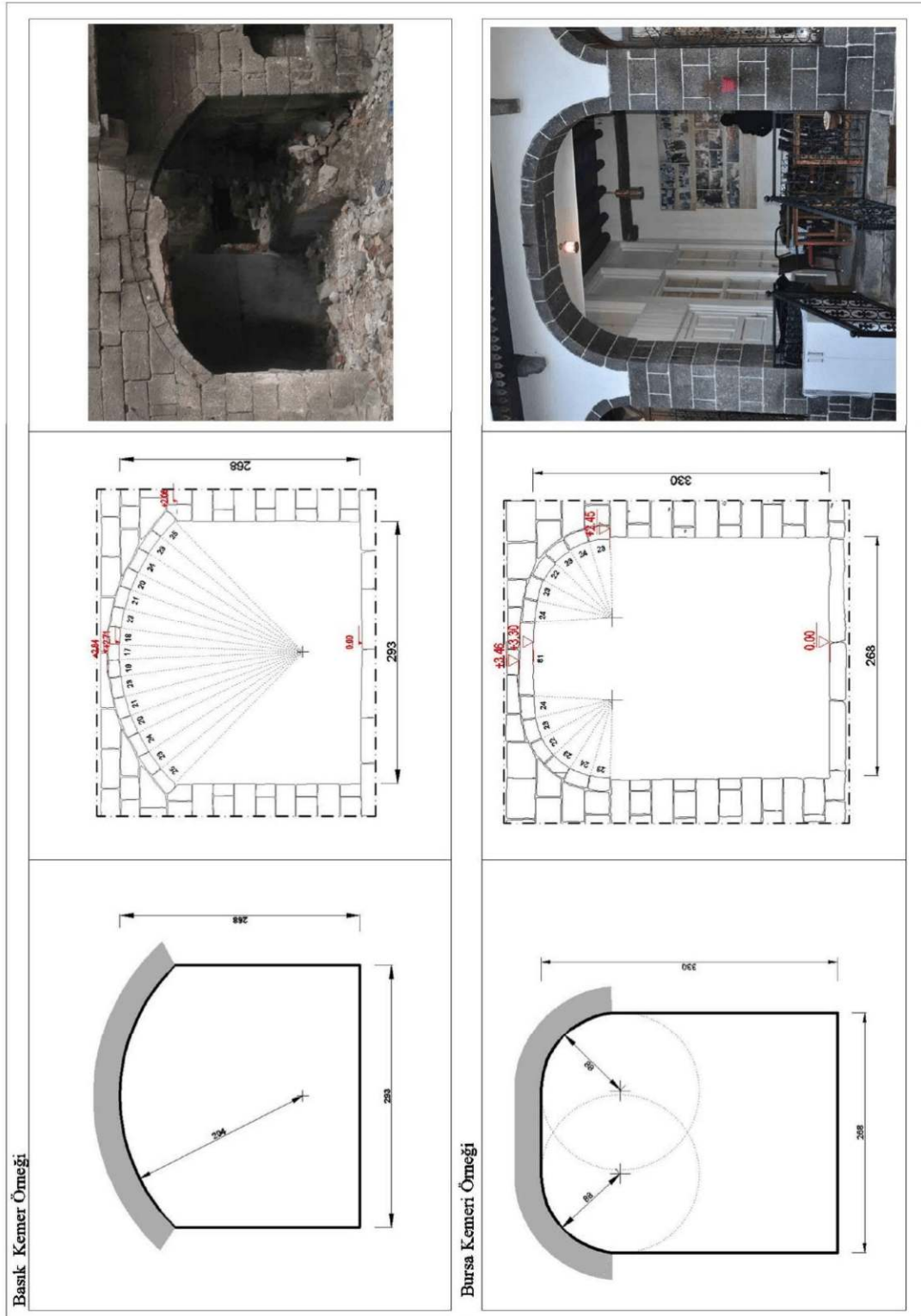
(Ölçüler mevcut yapılardan alınarak hazırlanmıştır.)

Şekil 4.123. Beşik kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği

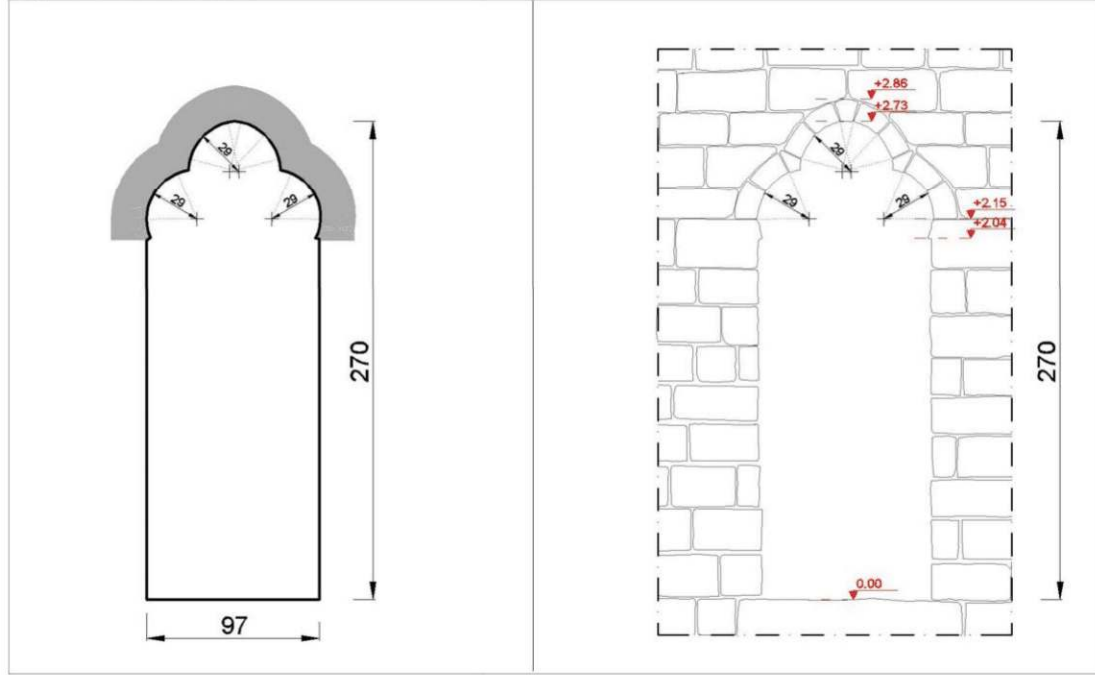

Şekil 4.124. Basık sivri kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği

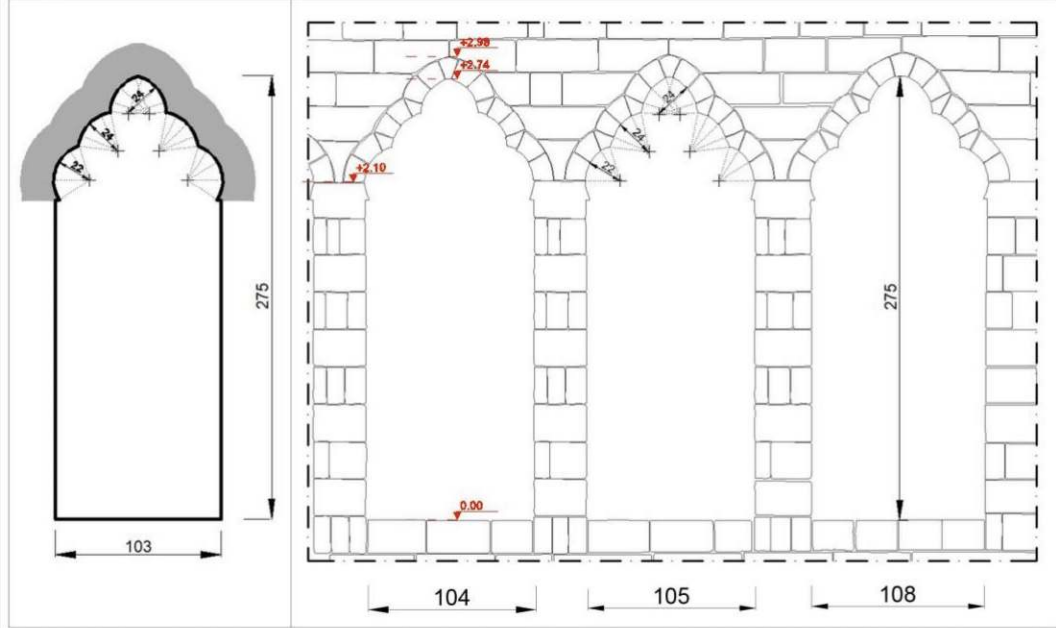
Şekil 4.125. Basık kemer ve Bursa kemeri çizimi ve taş dizilim örneği

Üç Dilimli Kemer

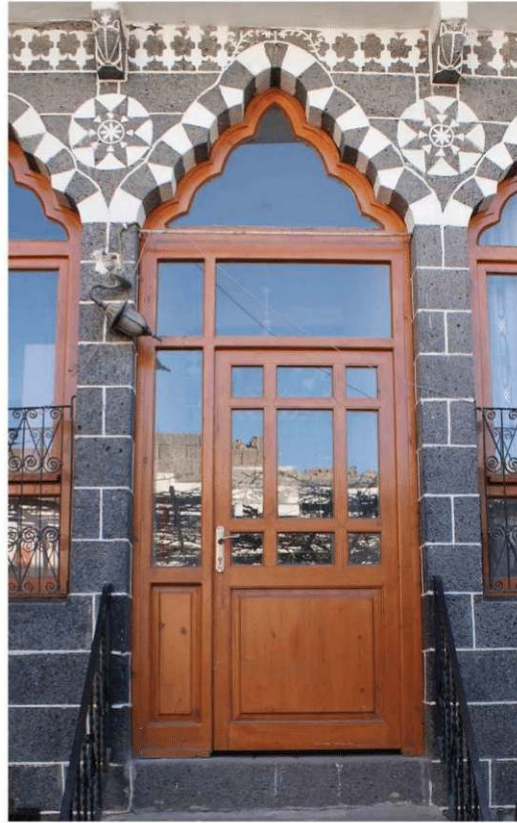
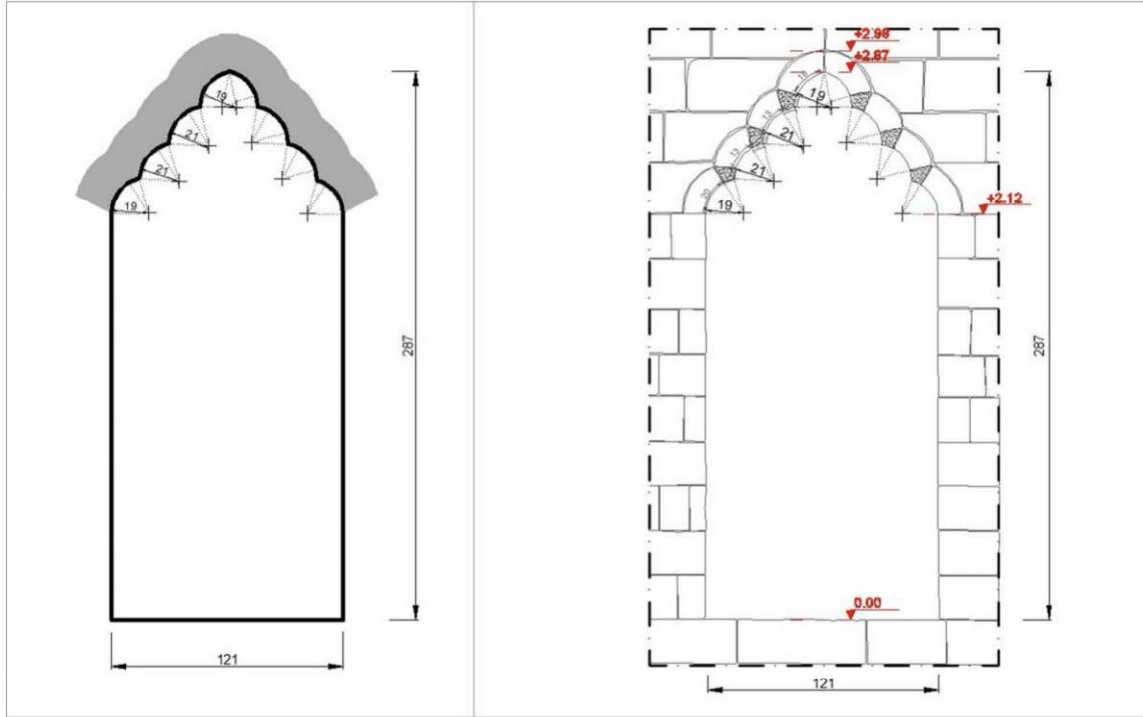
Şekil 4.126. Üç dilimli kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği

Beş Dilimli Kemer

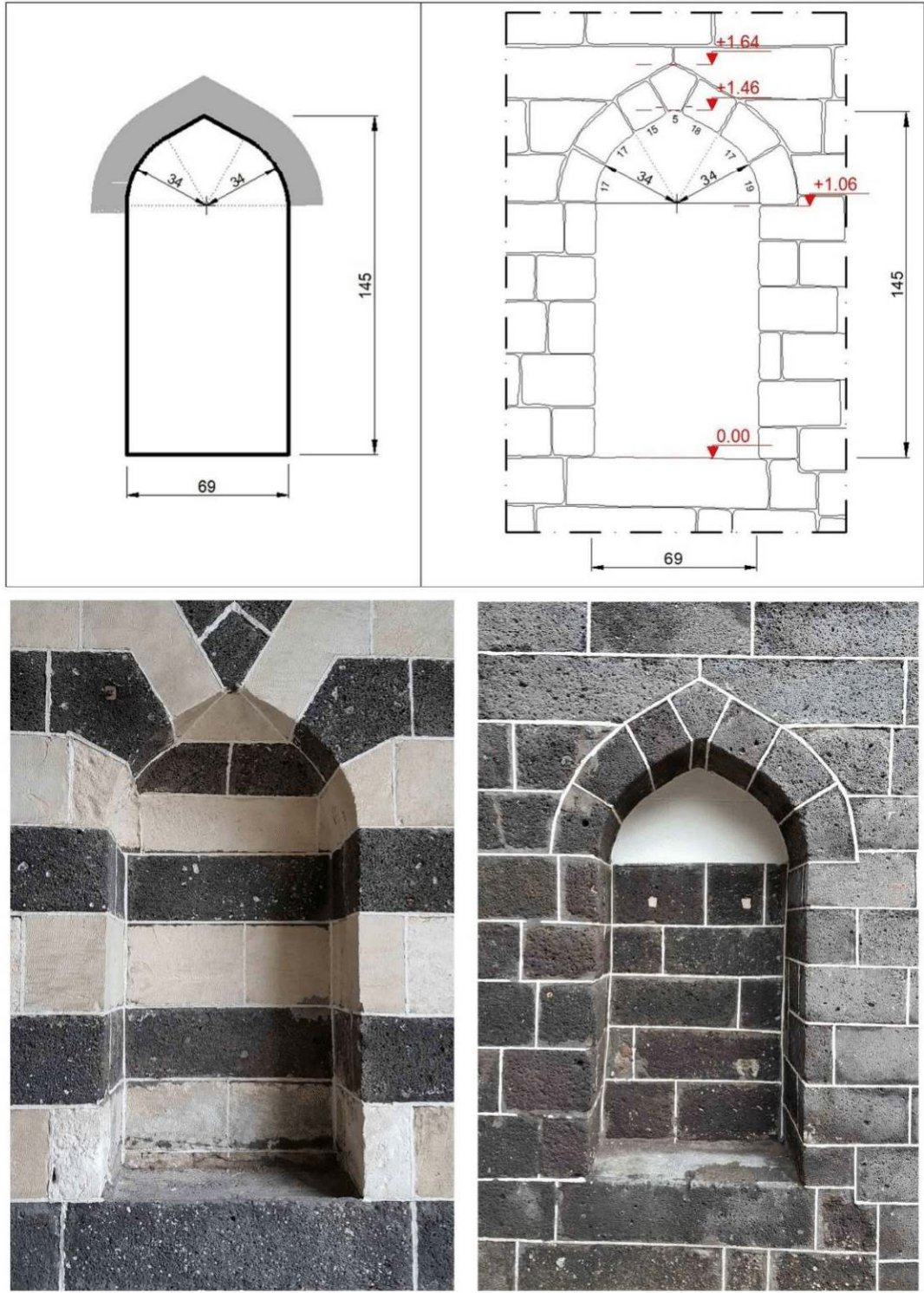
Şekil 4.127. Beş dilimli kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği

Yedi Dilimli Kemer

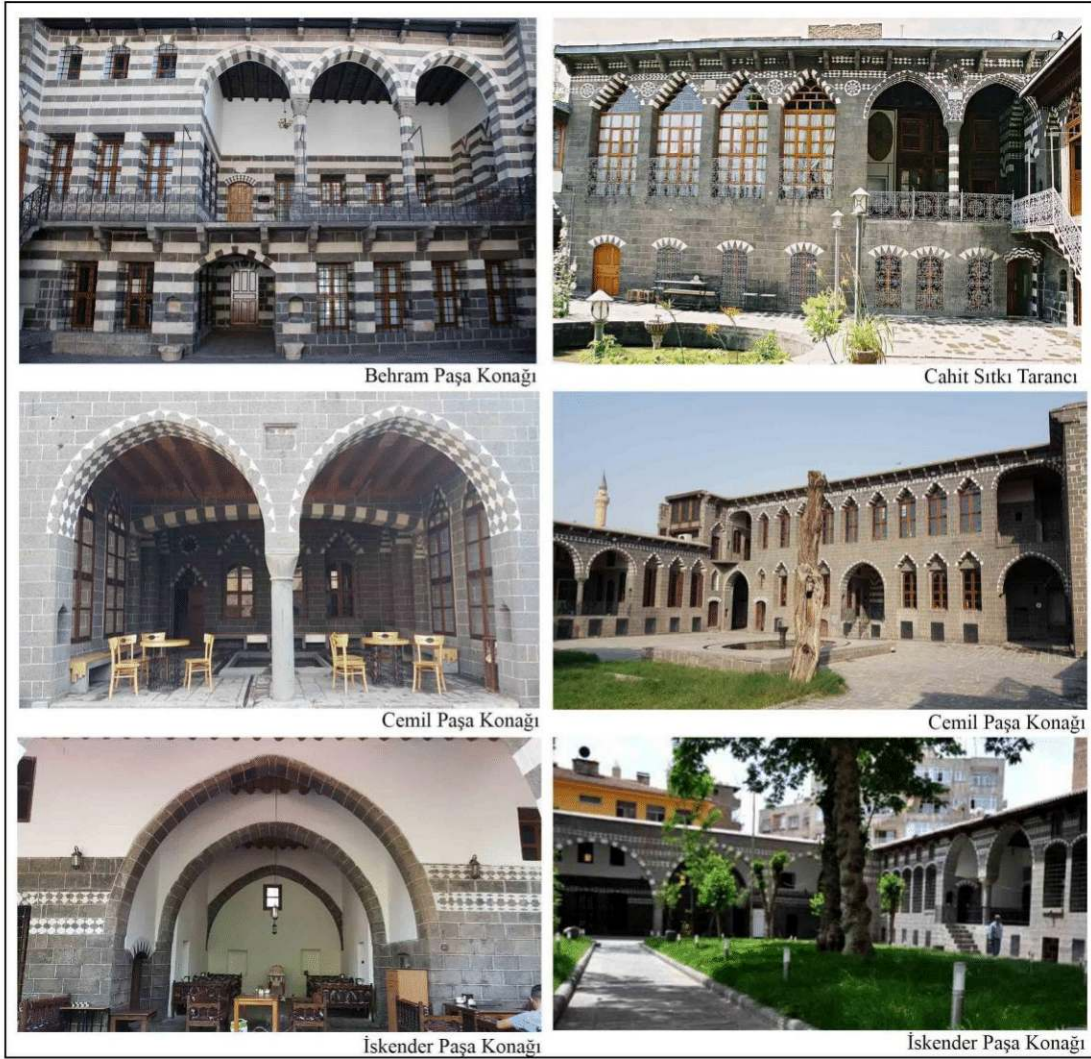
Şekil 4.128. Yedi dilimli kemer sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği

Tudor Kemerli

Şekil 4.129. Tudor kemerli sadeleştirilmiş çizimi ve taş dizilim örneği

➤ Eyvan Kemerleri Örnek Resimleri

Şekil 4.130. Diyarbakır geleneksel evlerinde kemer tip örnek resimleri (a,b Dalkılıç Fotoğraf Arşivi)

Diyarbakır'daki geleneksel evlerin kemer biçimleri göz önünde bulundurularak, sivri kemerler yerine kullanılması gereken ifade basık sivri kemer olmalıdır. Merkez noktaları üzenginin iç kısmında bulunmasından dolayı basık sivri kemer olarak isimlendirilmesi gerekmektedir. Ancak, daire merkezleri kemer açıklığının dışına çıktığında, yüksek sivri kemer olarak tanımlanır. Bu tanıma uygun yüksek sivri kemer ise incelediğimiz Diyarbakır evleri kapsamında karşımıza çıkmamıştır.

Şekil 4.131. Diyarbakır geleneksel evlerinde bulunan tek gözlü en geniş açıklıklı kemer (Dalkılıç Fotoğraf arşivi)

Ziya Gökalp Mahallesi Puşucu Sokakta bulunan geleneksel evin eyvan ölçüleri benzeri bulunmayan tek örnektir. Eyvan ölçüleri, 6,33 eninde, 4,65 boyunda ve kemer kalınlığı 0,58 cm olup eyvan 3,82 metre derinliği de sahiptir (Tuncer 1999). Ölçüleri bakımından en geniş açıklıklarda yapılmış eyvan, basık sivri kemer özelliğindedir (Şekil 4.131).

Şekil 4.132. Altı dilimli köşeli kemer ve on dilimli köşeli kemer örneği

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.133. Yedi dilimli kemer geleneksel ev örnekleri

Şekil 4.134. Basık sivri kemerden yapılmış iki gözlü eyvan kemer resimleri

Yığma yapı sistemlerinde yapılan geleneksel evlerin ortak özelliği fazla yükleri azaltarak yapıyı daha hafif hale getirmektir. Bu kaygılar üzerine eyvan kemerlerinin birleşim noktaları üzerinde meydana gelen alın kısmı dekoratif farklı şekillerde içleri boşaltılmıştır. Yapıların yük transferini engellemeyen, herhangi bir noktasında buna benzer boşluklar rastgele karşınıza çıkabilir. Bazen bir kapı boşluğu üstünde, bazen de pencere boşlukları üzerinde benzer boşluklar görülebilmektedir (Şekil 4.134).

Şekil 4.135. Dokuz dilimli köşeli kemer örneği

➤ **Bodrum Kat Kemer Resimleri**

Şekil 4.136. Bodrumda beşik kemer kullanımı

Diyarbakır geleneksel evlerinde sıklıkla kullanılan kemer çeşidi, basık kemer ve basık sivri kemerler olsa da bazı evlerin bodrum katlarında beşik kemer yapıldığı görülmektedir (Şekil 4.136). Beşik kemer evlerde, bodrumlarda ara mekânlarda, pencere kemerlerinde ve bodrum katın avluya bakan cephelerinde karşımıza çıkmaktadır.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.137. Beşik kemer örneği

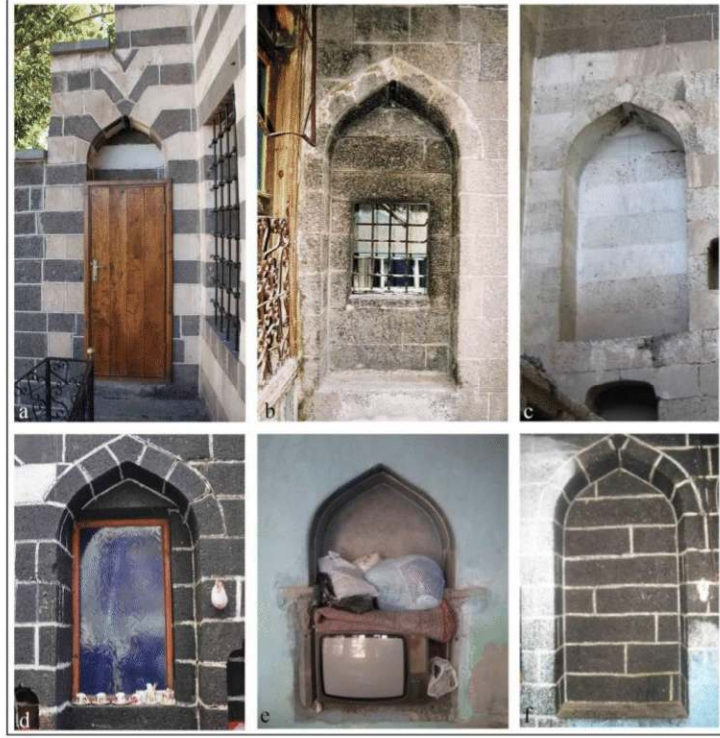
Diyarbakır geleneksel evlerinde beşik kemer en çok pencerelerde kullanılmıştır. Sonrasında, bodrum taşıyıcı kemerlerde ve bodrum aydınlatma pencerelerinde rastlanılmıştır.

Şekil 4.138. Basık kemer örneği

➤ Niş Kemerleri Örnek Resimleri

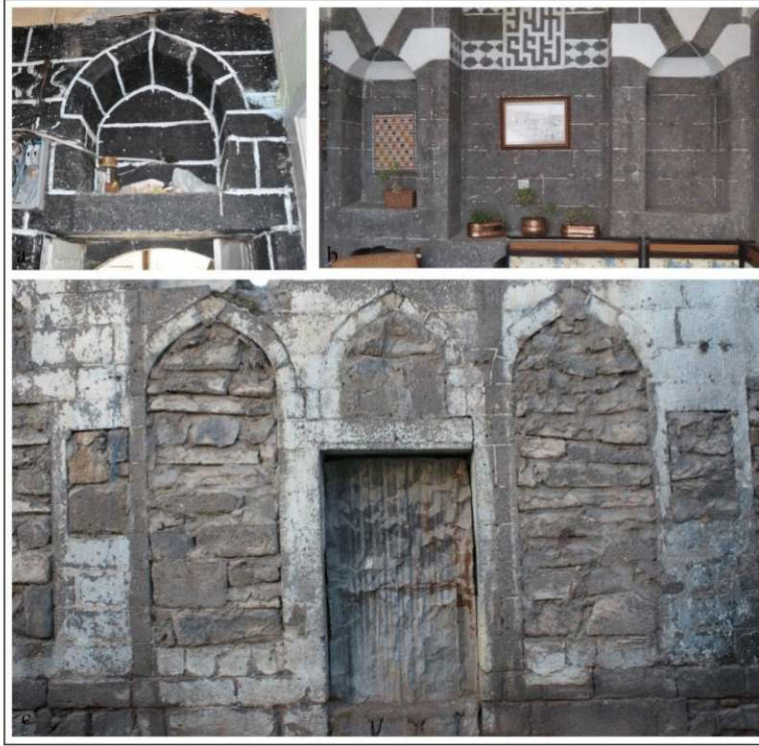
Nişler birçok kemer çeşidinde yapılmaktadır. Estetik görünümünden dolayı dilimli formlarda sıklıkla görülür. Nişlerde kullanılan Tudor kemerleri bazı kaynaklarda, tek merkezli teğet kemer, çift merkezli teğet kemer ve sivri türk kemeri olarak da tanımlanmaktadır. Kemerlerde, üzengi taşından sonra dairesel dilimi hareketin devamında teğet düz taşlar ile açıklık geçilip, kilit taşında birleşmektedir.

Şekil 4.139. Tudor kemeri örnekleri 2

Şekil 4.140. Tudor kemeri örnekleri 1

Şekil 4.141. Tudor kemerleri örnekleri 3

Şekil 4.142. Niş yapımında kullanılan dört dilimli köşeli kemer örneği

İncelenen evler arasında tek bir örneği ile karşılaşılan dört dilimli köşeli kemer, geleneksel evler tez kapsamında kemer çeşitlerine eklenmiştir (Şekil 4.142).

➤ Mutfak Kemerı Örnek Resimleri

Şekil 4.143. Diyarbakır geleneksel evlerinde bulunan bursa kemerı örnekleri

4.5.3. Sütunlar

Sütunlar gözeneksiz bazalt taşından yapılmıştır. Eyvan açıklıkları, yuvarlak veya dilimli yuvarlak kesitli sütunlara otururlar. Yükseklikleri ve kalınlıkları eyvan kemerlerinin genişliği ve yüksekliğine göre değişmektedir (Dalkılıç, Bekleyen 2011). Sütun başlığı 50-40 cm aralığında yapılırken sütun gövdeleri 30 cm e kadar incelebilmektedir.

Sütun başlıkları çoğunlukla basit bir formda olup, yuvarlak sütun gövdesinden kemerin kare kesitli üzengi kısmına geçecek şekilde bağlanmıştır. Daha eski evlerde sütun gövdeleri yekpare taştan olmayıp bir beyaz bir siyah taşın üst üste konması ile yapılmıştır. Bunlar (8, 10) dilimli yuvarlak kesitli halkalardan oluşmaktadır. Restorasyon çalışmaları esnasında bu sütunların birinde ortasında şakulî bir milin bulunduğu görülmüştür. Genellikle erkek bazaltın sert ve zor yontulur tabiatı, sütun başlıklarında ifadelerini bulmuştur (Erginbaş 1952).

Şekil 4.144. Sütun örnekleri (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)

Şekil 4.145. Sütun başlık örnekleri (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)

4.5.3.1.Sütunçe

Sütunlara benzeyen fakat taşıyıcı özellikleri bulunmayan, genellikle bezeme amacıyla kullanılan yapı elemanları **sütunçe** olarak tanımlanmaktadır. Yüksekliklerine göre çapları çok az olan sütunçeler, kapı ve pencere köşelerinde kullanılmaktadır.

Diyarbakır geleneksel mimarisinde anıtsal yapı gruplarında sütunçe yapımı sıklıkla görülmüştür. Geleneksel evlerde süsleme ögesi bakımından sütunçelere ise nadiren rastlanılmıştır.

Şekil 4.146. Sütunçe örnekleri

Şekil 4.147. Sütunçe örnek resimleri

4.5.4. Pencere Açıklıklarını Geçme Yöntemleri

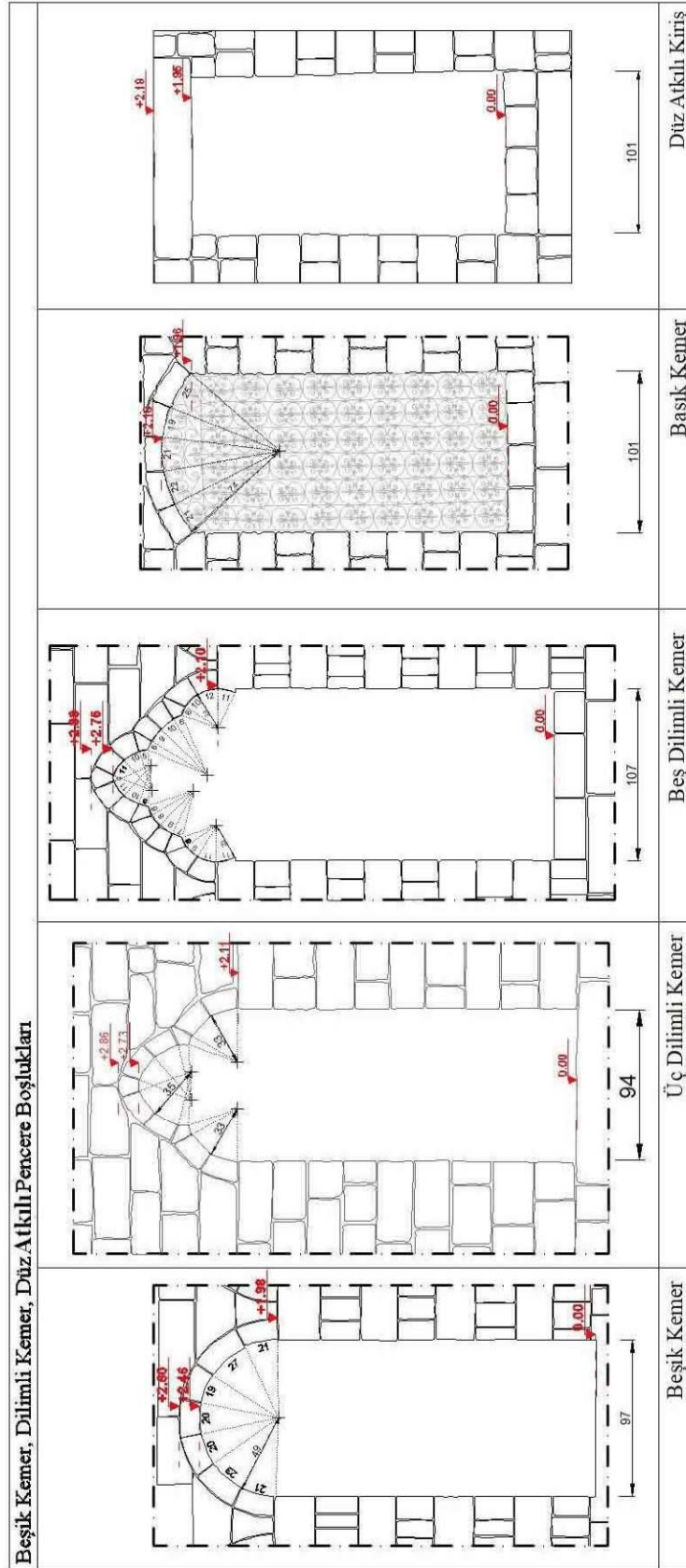
Geleneksel evlerde pencere açıklıkları dilimli kemer, beşik kemer, düz lento ve basık kemer yöntemleri ile yapılmaktadır.

Pencere açıklıkları etrafında, doğramaların monte edilmesi için, çepeçevre iç kısımda, taşıyıcı taşın devamı niteliğinde 5x10x5 cm boyutlarında söve yapılmaktadır. Pencere boşluğuna, içten dışa doğru sırasıyla, ahşap doğrama, ahşap kepenk ve son olarak demir korkuluklar yerleştirilir. Tüm pencere yapı elemanları şekilleri, evden eve farklılık gösterdiği gibi aynı da olabilmektedir.

Şekil 4.148. Dilimli kemer içinde düz kiriş ve basık kemerli pencere sövesi örneği

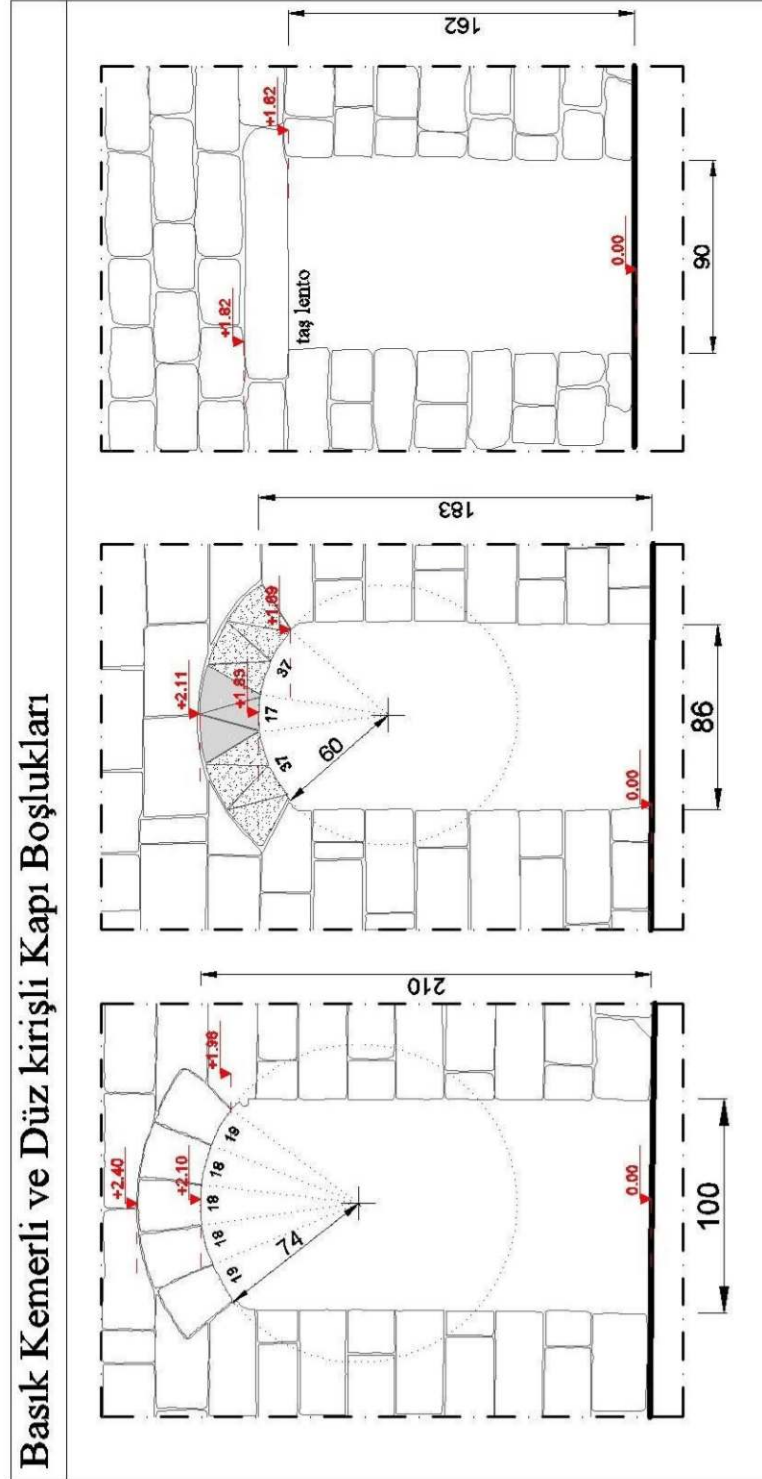
Pencere açıklıkları için tercih edilen kemer çeşidi dilimli kemer olduğu bazı durumlarda açıklık düz lento ile geçilerek doğrama formuyla işçiliği azaltılmaktadır. Pencere doğramasının monte edilmesi için yapılan söve, basık kemer veya dörtgen formlarda yapılabilmektedir (Şekil 4.148).

Şekil 4.149. Pencere açıklıkları şekilleri

4.5.5. Kapı Açıklıkları Geçme Yöntemleri

Avlu kapılarının açıklıkları basık kemer veya düz lento formunda yapılmaktadır.

Şekil 4.150. Basık kemer ve düz lento sal taşlı kapı boşluğu taş dizilim örnekleri

Şekil 4.151. Kapı üstü basık kemer ve düz lento ile geçilen örnekler

Kapılar pencere boşluklarında olduğu gibi kemerle veya düz lento ile geçilmektedir. Ahşap kapı, kemer şeklinden bağımsız iç kısımda dörtgen formda yapılır.

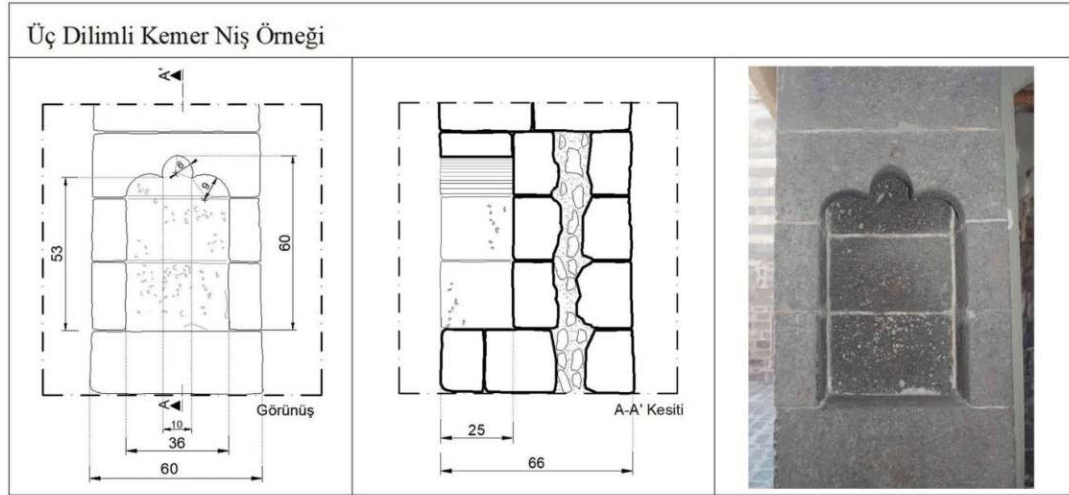

Şekil 4.152. Kapı kemerleri üzerinde cas desen süsleme örnekleri

Kemerler çoğu zaman üzerine beyaz cas desen denilen kireç esaslı malzeme ile dekoratif amaçlı boyanır. Zaman zaman birer taş sıra atlayarak almasıık duvar havası verilirken, bazen de üçgen desenler veya birbirinin aynısı olan küçük şekillerde modüler formlar yapılır.

4.5.6. Niş Yapımı

Yığma duvarlarda, kemer ayaklarında veya avlu duvarlarında farklı amaçlarda ve boyutlarda oluşturulan boşluklar **niş** olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 4.153. Niş detay çizimi

Şekil 4.154. Evlerde kullanılan kemer ayaklarındaki niş örneki

4.YAPIM SİSTEMLERİ

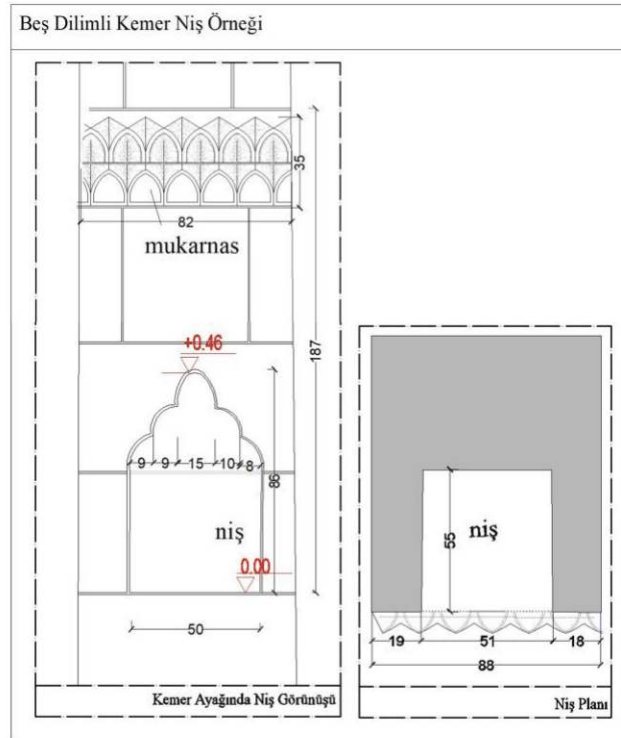
Avluya bakan cephelerde veya eyvan içinde yapılan nişlerin bazılarında, üst iç kısımda belirli boşlukların bırakıldığı gözlemlenmiş ancak kaynaklarda bu boşluklar hakkında bilgi bulunamamıştır. Eski kullanıcılara bu boşluğun sebepleri sorulama imkânı bulunamamıştır. Gözlemlerimiz neticesinde aydınlatma elemanından kaynaklı is oluşumunda oluşan kararmaların gizlenmesi amaçlandığı düşünülmektedir (Şekil 4.154).

Sekil 4.155. Nis örnekleri

Şekil 4.156. Avlu ve eyvanlarda bulunan niş örnekleri

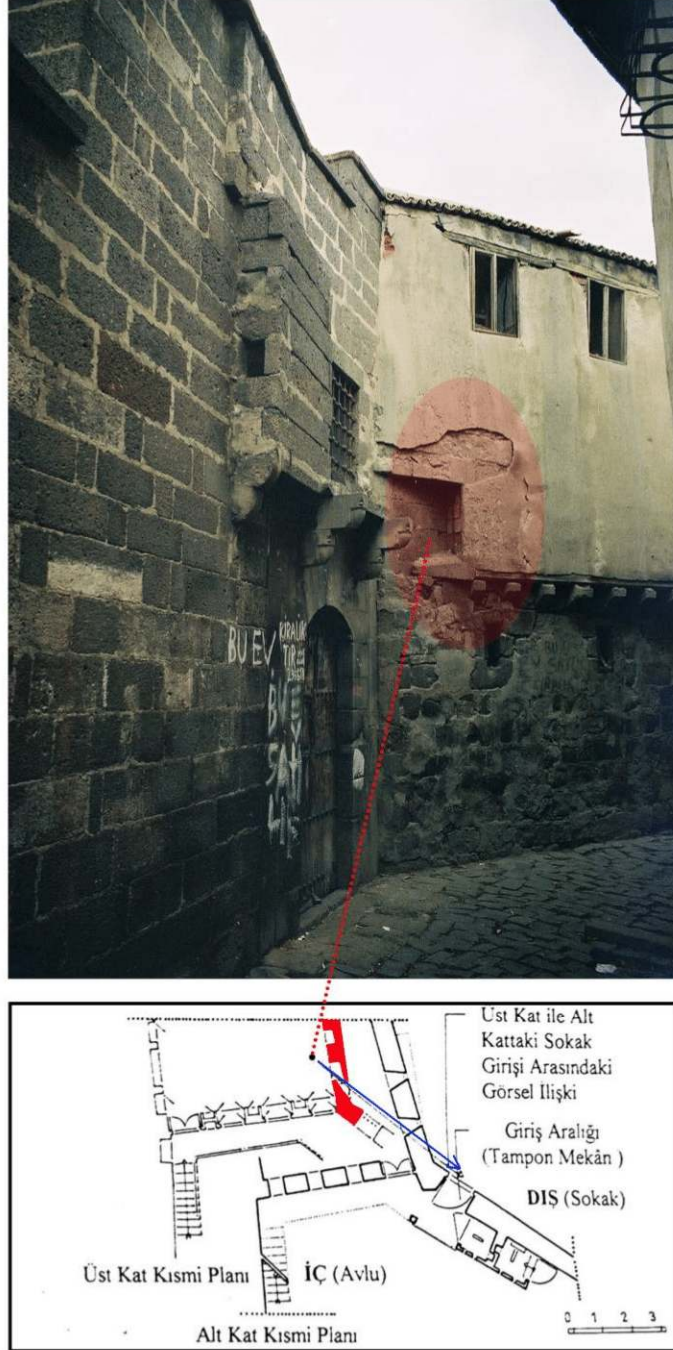

Şekil 4.157. Örnek niş detay çizimi 2

Kemer ayaklarında bulunan niş boşlukları neredeyse hepsinde yapılmaktadır. Nişlerin yapıya kattığı estetik görünüm, mukarnas süslemesi ile daha da zenginleştirilmiştir.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Ev içinde yaşayan halkın dışardan gelen kimselerin tanınması amacıyla, niş boşluğunun bitiminde oluşturulan gözetleme açıklığı ile geleneksel yöntemlerle ev güvenliği sağlanmıştır (Şekil 4.158).

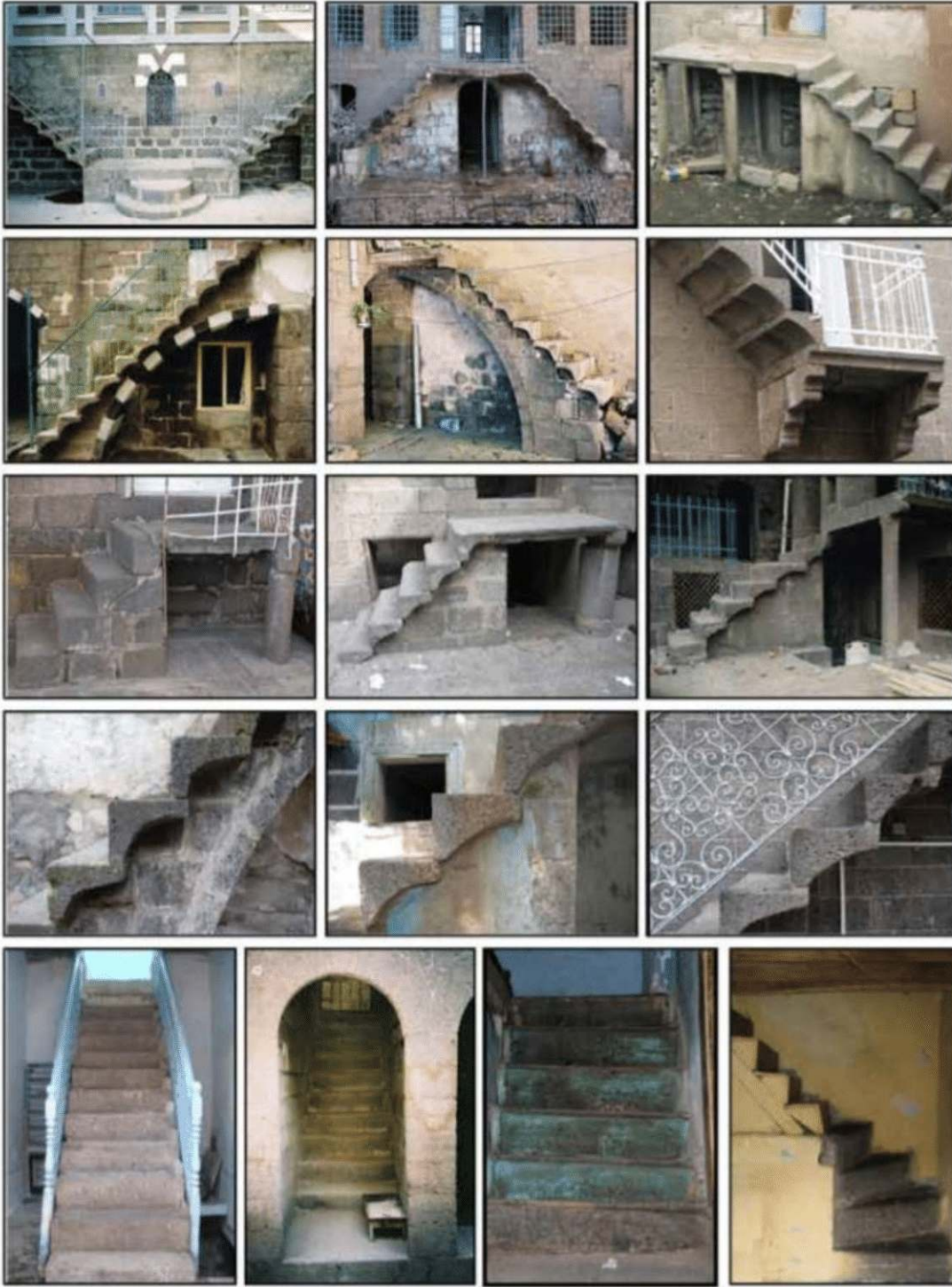
Şekil 4.158. Niş yapımıyla, odadan sokak kapısı önünün gözetlenmesi detayı. (Bekleyen 1999)

4.6. Merdivenler

Merdivenler ulaşımı, avludan üst katlara, avludan bodrum kata, eyvandan üst kata veya oda içinden üst katlara çıkışı sağlamaktadır. Merdiven basamakları çoğunluğu gözenekli bazalt taşıyla yapılmıştır. Korkulukları işçilikli demir malzemeden yapılanların yanı sıra, iç mekânlarda ahşap olanları da görülmüştür. Süsleme bakımından oldukça sade tutulmuş olan merdivenler, demir korkulukları ile estetik görünümü sağlayabilmişlerdir.

Geleneksel Diyarbakır evlerinde merdivenler üst katta bir sahanlıkla son bulur. Eğer sahanlık odalarla veya eyvanla bağlantılı ise boyutları daha uzundur. Sahanlığın uzatılmış şekline halk dilinde **gezemek** denir. Merdiven genişliği ile sahanlık genişliği genellikle aynı tutulur. Gezemek ve merdiven korkulukları, pencere parmaklıkları gibi ince bir işçilikle hazırlanmıştır (Dalkılıç 1999).

Merdivenler tek kollu veya “L” biçiminde düzenlenmişlerdir. Evlerde tek kollu merdiven yaygın olarak kullanılmıştır. Kol genişlikleri ortalama 70-111 cm aralığında incelenmiştir. Bodruma inen merdiven kol genişlikleri aralığı kısmen daha dar olup 65-85 cm aralıklarındadır. Nadiren 110 cm olan örneklere rastlanılmıştır. Genel olarak basamak genişlikleri 20 cm – 32 cm aralıklarında gözlemlenmiştir. Rıht yükseklikleri 17 – 30 cm aralıklarında olurken avludaki sık kullanımdan ötürü ortalaması bu aralığın biraz daha kullanışlı ölçülerindedir. Ev içinde veya avludan doğrudan üst kata giden dar hollerde de merdivenleri görmek mümkündür.

Şekil 4.159. Diyarbakır geleneksel evleri merdiven çeşitleri. (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)

4.6.1. Merdivenlerin Yapım Tekniğine Göre Çeşitleri

Merdivenler tercih edilen yapım tekniklerine göre konsol merdivenler, kemer destekli merdivenler, taş dolgu destekli merdivenler, ahşap merdivenler olmak üzere dört çeşitte incelenmiştir.

4.6.1.1. Konsol Merdivenler

Konsol merdivenler, taş basamakların, taşıyıcı duvarlar içine saplama şekilde yerleştirilmesiyle oluşan merdiven türüdür.

Bağlı olduğu duvarla birlikte örülen konsol merdivenler, basamak köklerinin duvara girmesiyle meydana gelir. Birbirleri üzerine otururken duvarda yükün belli bir bölümünü yüklenmiş olur. Altları iç bükey boşaltılan basamaklar, birbiri üstüne binerek yükselmektedir. Son basamak altına yarım binilik kanal açılarak, sahanlığın sal taşlarına oturtulur. Onlar da yarım bini yonulmuşlardır. Böylece son basamak sahanlığı aynı kotta oluşturulmuştur (Tuncer 1999).

Konsol merdiven basamak taşları tek parçadır. Yekpare dikdörtgen prizmanın bazalt taşlarının iki uzun yüzü birbirine dik olarak bırakılırken, diğer iki uzun yüzü içbükey dairesel olarak oyma tekniği ile oluşturulur. Oluşan taşlar birbiri üstüne 5-6 cm binerek yükselir. Meydana gelen tek parça bazalt taşının bir kısmı duvara saplanır, açıkta kalan kısım üzerinden çıkılacak merdiven kolunu oluşturmaktadır. Bu yöntem ile merdiven üzerinde oluşan yükün bir kısmı **duvara** bir kısmı da birbiri üzerine bindirilen basamaklarla **zemine** iletir.

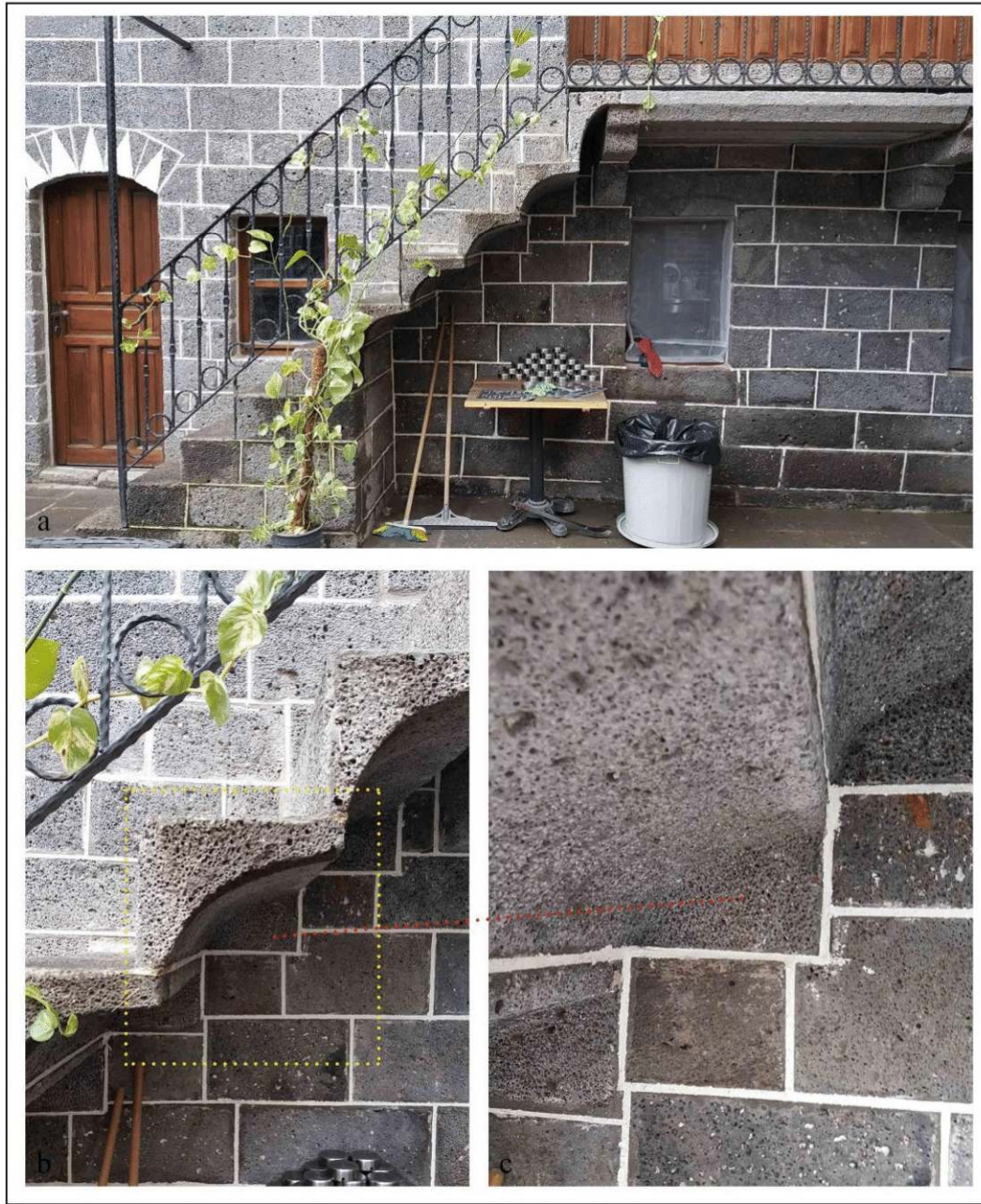
Duvara saplanan konsol merdivenlerin bazılarında ilk 3-7 basamakların altı destek amacıyla taş dolguludur. Temel pabuç mantığı ile benzerlik gösteren bu kısım üstten gelen yükü tek bir taşa yüklemek yerine geniş bir alana yayarak merdiven temel ayağı oluşturulmaktadır.

Rıht yüksekliği, saplandıkları duvarın taş sırasına denk gelen taşların yükseklikleri ile ilişkilendirilmeye çalışılmış ancak farklı olanları da vardır. Yığma yapı karakteristik olarak farklılıkları bünyesinde bulundurmaya uyumlu özelliklerde inşa edilmektedir. Farklılık esnasında heterojen bir görünüm oluşsa da yığma yapı sistemi kendi içinde girift hal alarak uzun vadeli ayakta kalabilen yapılar oluşturabilmektedir.

Şekil 4.160. Diyarbakır geleneksel evleri konsol merdiven örnekleri

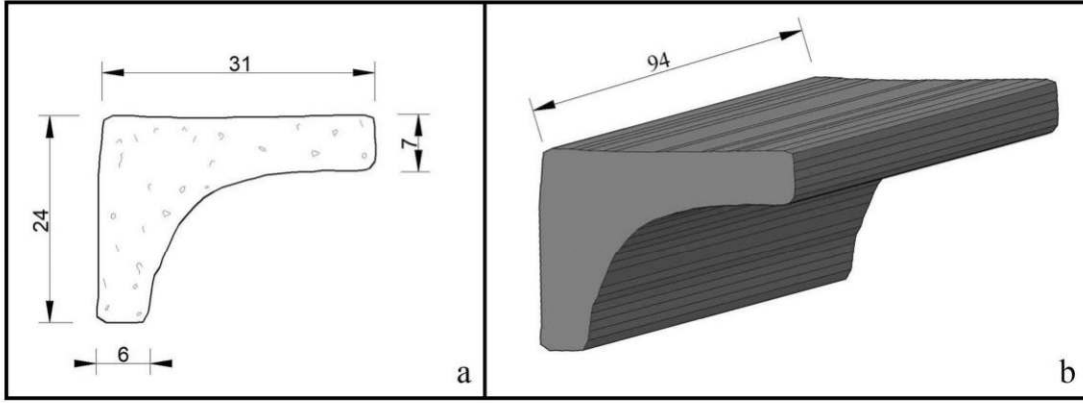
Konsol merdivenler yüklerini birbirleri üzerine ve yan taşıyıcı duvarlara ileterek duruşlarına hâkim olmaktadır. Bazı gezemek sahanlıklarında taşların birbirlerine demir kenetler ile bağlanarak sağlamlaştırma işlemi yapılmıştır.

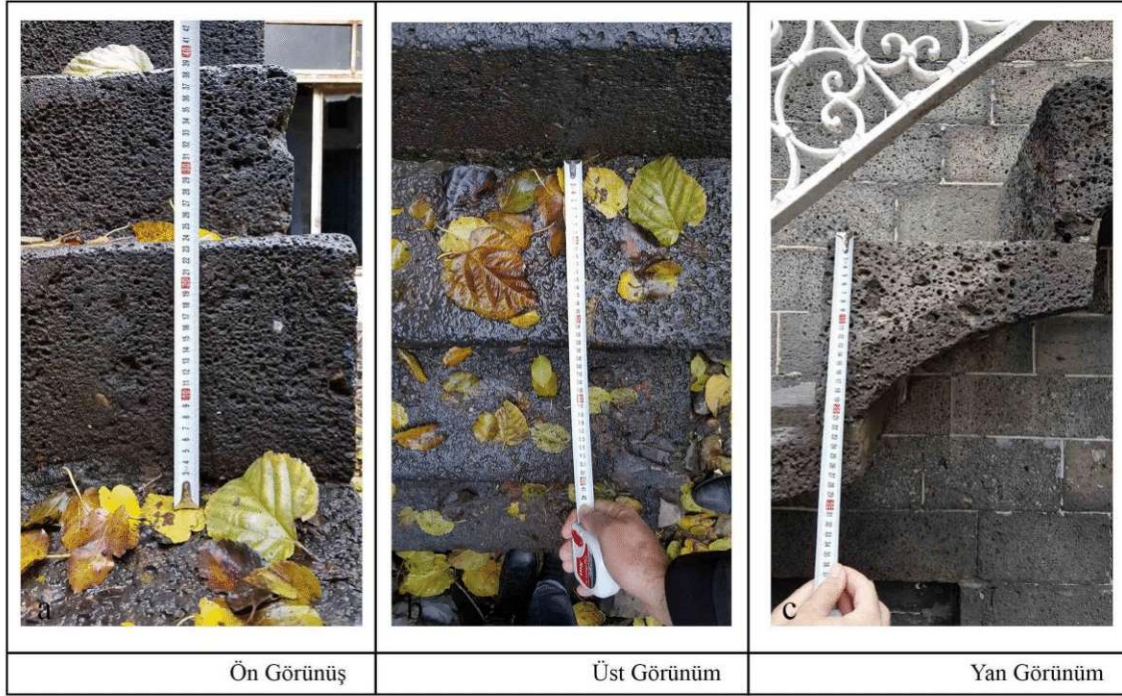
Şekil 4.161. Diyarbakır geleneksel evleri konsol merdiven detay resimleri

Konsol merdiven basamak detayı incelendiğinde, taşın duvara yerleşmiş kısmı tam dörtgen şeklinde tutulurken, aynı taş parçasının boşluğa denk gelen kısımları iç bükey olarak yontulmuştur. İnsan gücü ile yapılması zor olan bu uygulama, merdivenin tüm basamaklarında görülmektedir (Şekil 4.161).

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.162. Tek parça taş basamak merdiven detayı

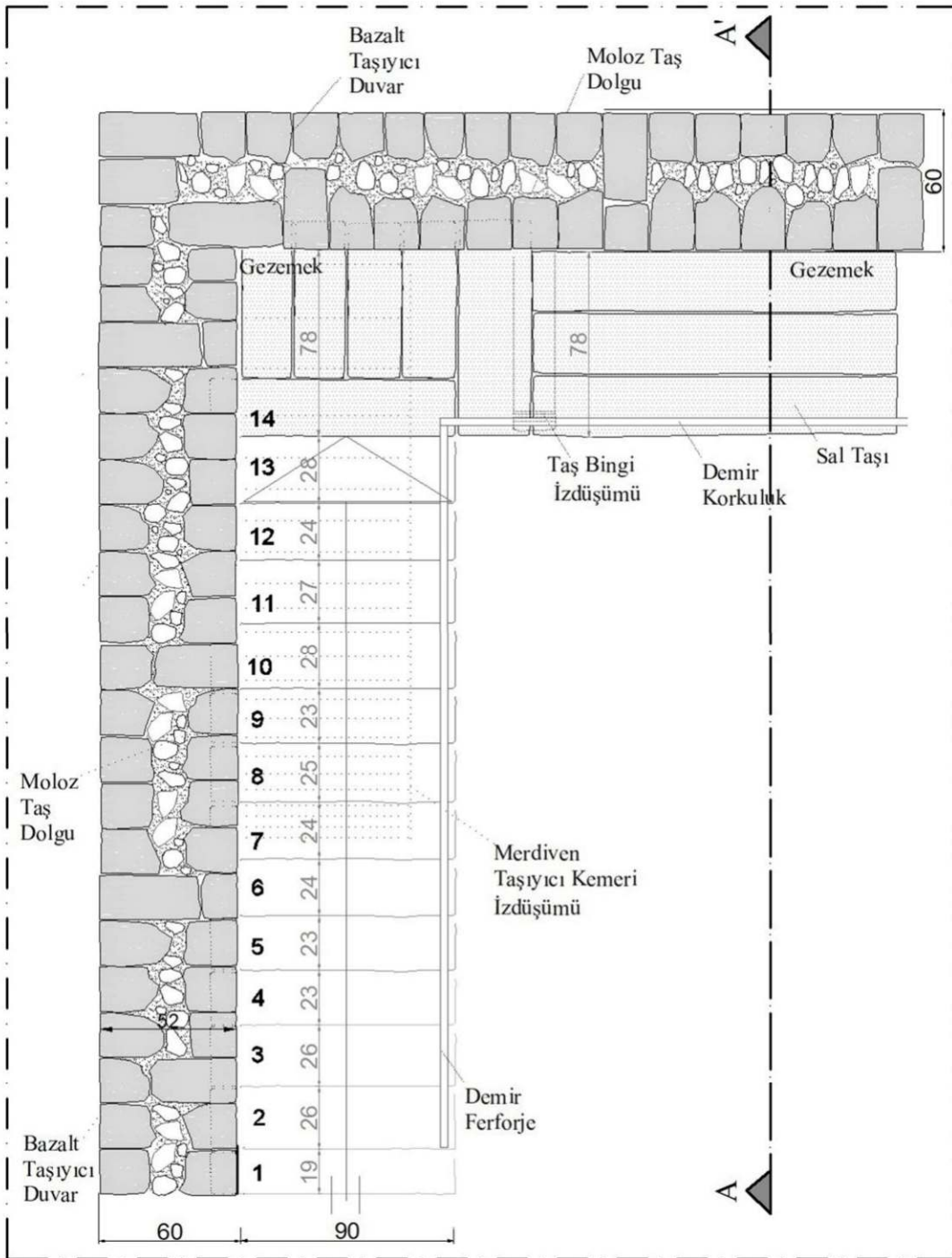
Şekil 4.163. Konsol merdiven basamak detay resimleri

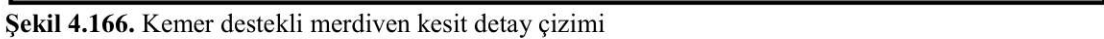
4.6.1.2. Kemer Destekli Merdivenler

Kemer destekli merdivenler, çeyrek kemer üzerine yerleştirilmiş tek kollu merdivenin yekpare taş basamaklarının birbiri üzerine binmesi ile yapılmaktadır. Merdiven yükünü, birçok yöne aktarabildiğinden uzun vadede sağlamlığını koruyabilen bir yöntemdir. Yük dağılımı, yan duvarlara, basamaklardan birbirleri üzerine ve yarım kemer ile zemine aktarımı sağlanmaktadır.

Şekil 4.164. Kemer destekli merdiven örnek resimleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

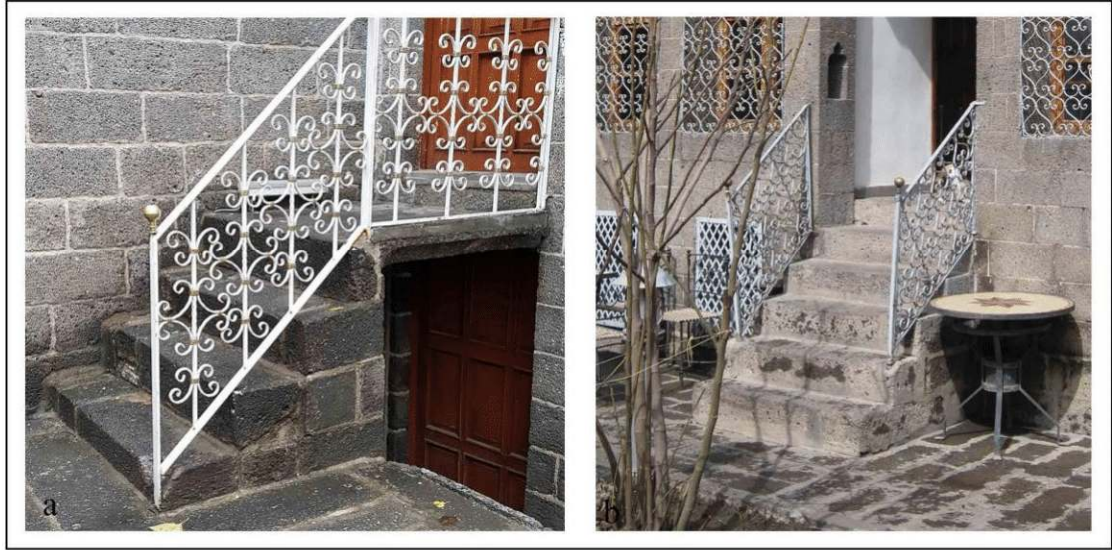

4.6.1.3. Taş Dolgu Destekli Merdivenler

Merdivenlerin ayak kısmındaki dolgunun tüm kolda yapılmış hali **taş dolgu destekli merdivenler** olarak tanımlanmıştır. Yapım özellikleri diğer merdiven çeşitleri ile benzerdir. Taş dolgu destekli merdivenlerin genellikle yerden yüksek eyvan önlerinde yapıldığı görülmüştür. Kol genişlikleri 80-120 cm aralığında yapılmaktadır.

Şekil 4.167. Diyarbakır geleneksel evleri taş dolgu destekli merdiven örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Şekil 4.168. Taş dolgu destekli merdiven örnekleri

Şekil 4.169. İşçilikleri az, taş dolgu destekli merdiven örneği

4.6.1.4.Ahşap Merdivenler

Diyarbakır geleneksel evlerinde ahşap merdivenlere çok az sayıda rastlanılmıştır. Ahşap merdiven ölçüleri taş yapılanlarla benzerlik göstermektedir. Dayanma gücü bazalt malzemeye göre daha az olan ahşap merdivenlerden, günümüze sağlam olarak kalan örnek sayısı çok azdır. Geleneksel ev restorasyon çalışmalarında yeniden yapılan merdivenlerde ahşap sık sık kullanılmıştır. Koruma çalışmalarında eski yapıya ekstra yükü daha az olması sebebi ve estetik görünümü nedeniyle ahşap merdivenler tercih edilmektedir.

Şekil 4.170. Ahşap merdiven örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Şekil 4.171. Ahşap merdiven örnek resimleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Ahşap merdivenler konumları genellikle ara geçişlerde ve az sayıda basamakla yapılmıştır ve çoğunlukla korkuluk ve küpeşterleri yoktur. Taşıyıcı elemanları yine ahşap malzemeden basit sistemde yapılmıştır.

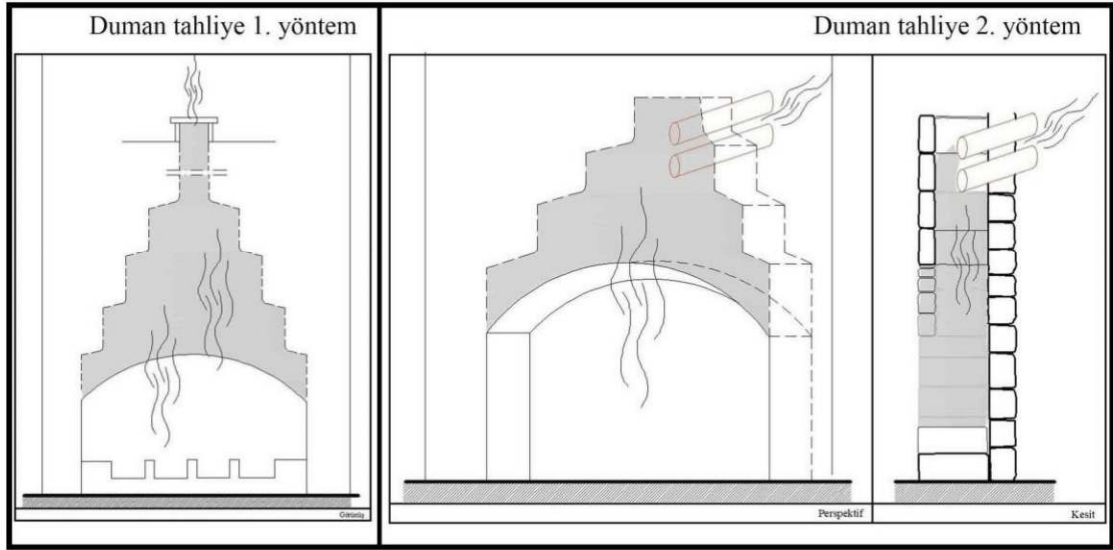
Şekil 4.172. Nitelikli olmayan ahşap merdiven örnek resmi (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

4.7. Mutfak, Ocak ve Bacalar

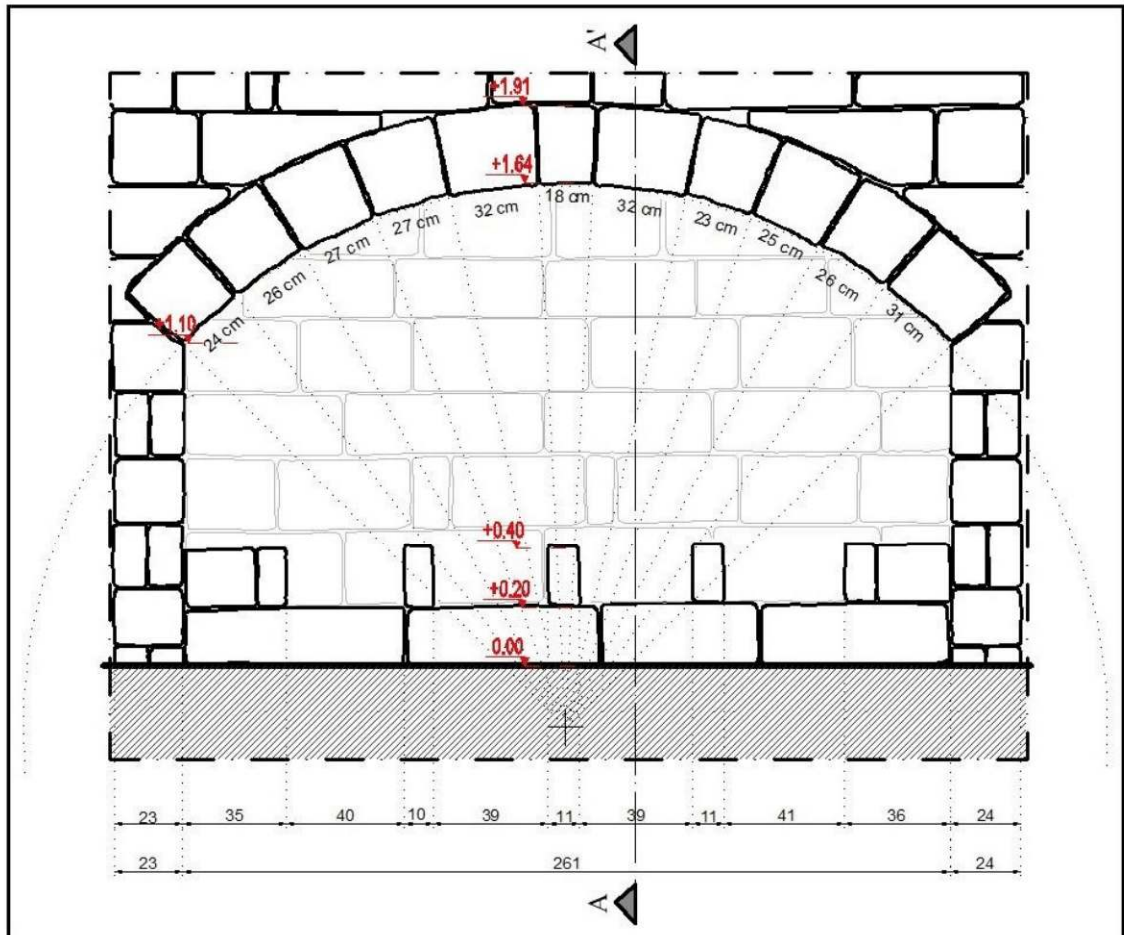
Diyarbakır geleneksel evlerinde bacaların kullanıldığı mekânlar, ocakların bulunduğu mutfak bölümleri, genellikle kışlık kanatta, yani avlunun güneyinde yapılmaktadır. Ocaklar, rüzgârı az güneşi en bol yer olan kışlık bölümde, kuzey kanatta güneye bakan kısımlarda daha çok görülmektedir. Ocakların baca boşluklarında dar kenarı ölçüleri 34-50 cm boyutlarında olduğu görülmüştür. Bacanın uzun kenar ölçüsü ise genişten dara doğru yapılmaktadır. Ocak ön cephelemi, 90-280 cm aralığında olabilmektedir. Böylece uzun kenarı 200 cm- 42 cm aralıklarında başlayan boşluk, hava ile teması sırasında, daralarak kare formuna yakın şekilde bitirilir.

Şekil 4.173. Geleneksel evler ocak resimleri

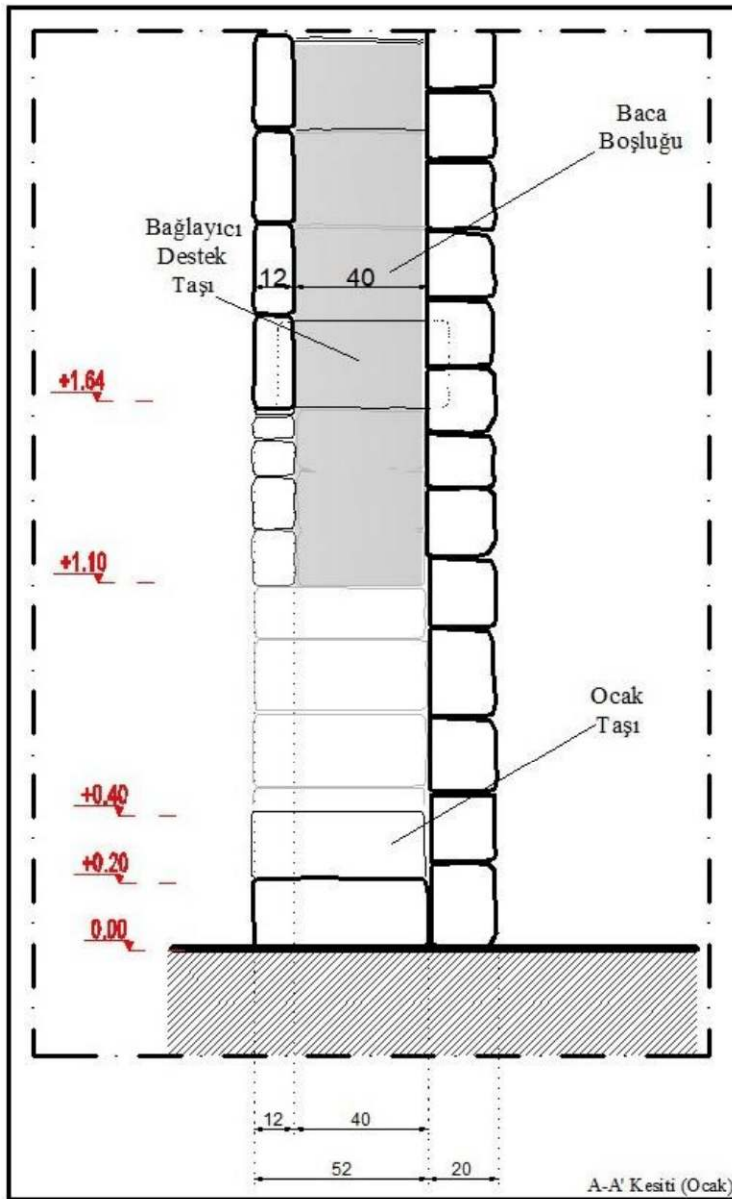
Şekil 4.174. Dumanların bacalardan tahliye edilme yöntemleri

Şekil 4.175. Geleneksel evler ocak ön görünüş rölöve çizimi

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Ocakların, yemek pişirme alanı ön görünüş genişliği 90 cm – 280 cm aralığında olmaktadır. Ocakların birden fazla yemek pişirmek amacı ile ateş yanan kısımda ayırıcı taşlarla bölmelere ayrıldığı görülmüştür. Bölmelere ayrılan kısımlar genellikle 30 cm- 43 cm aralıklarındadır. Taşların üzerlerine hareketli bağımsız demir ızgaralar yerleştirilip pişirme işlemi yapılmaktadır. Söz konusu bu taşlar incelenen bazı evlerde görülmeyip, kullanılmadığından kaldırıldığı düşünülmektedir. Ocakların sayısı ve boyutları, yaşanan evin ihtiyaçlarına paralel olarak belirlenmektedir. Bazı büyük evlerde ve konaklarda ocak sayıları birden fazla yapılmıştır.

Şekil 4.176. Ocak kesit çizimi

İncelenen tüm ocaklarda ortak bir detayın **bağlayıcı destek taşı** olduğu tespit edilmiştir. Bağlayıcı destek taşları ocak kemer kilit taşının hemen arkasına yerleştirilmiştir. Kalınlıkları 4-6 cm aralıklarında olup enleri baca genişliği kadar yapılmaktadır. Baca boşluğunun sabit kalabilmesi için önemli bir yapı elemanı görevi üstlenmektedir.

Şekil 4.177. Bağlayıcı destek taşı detay resimleri

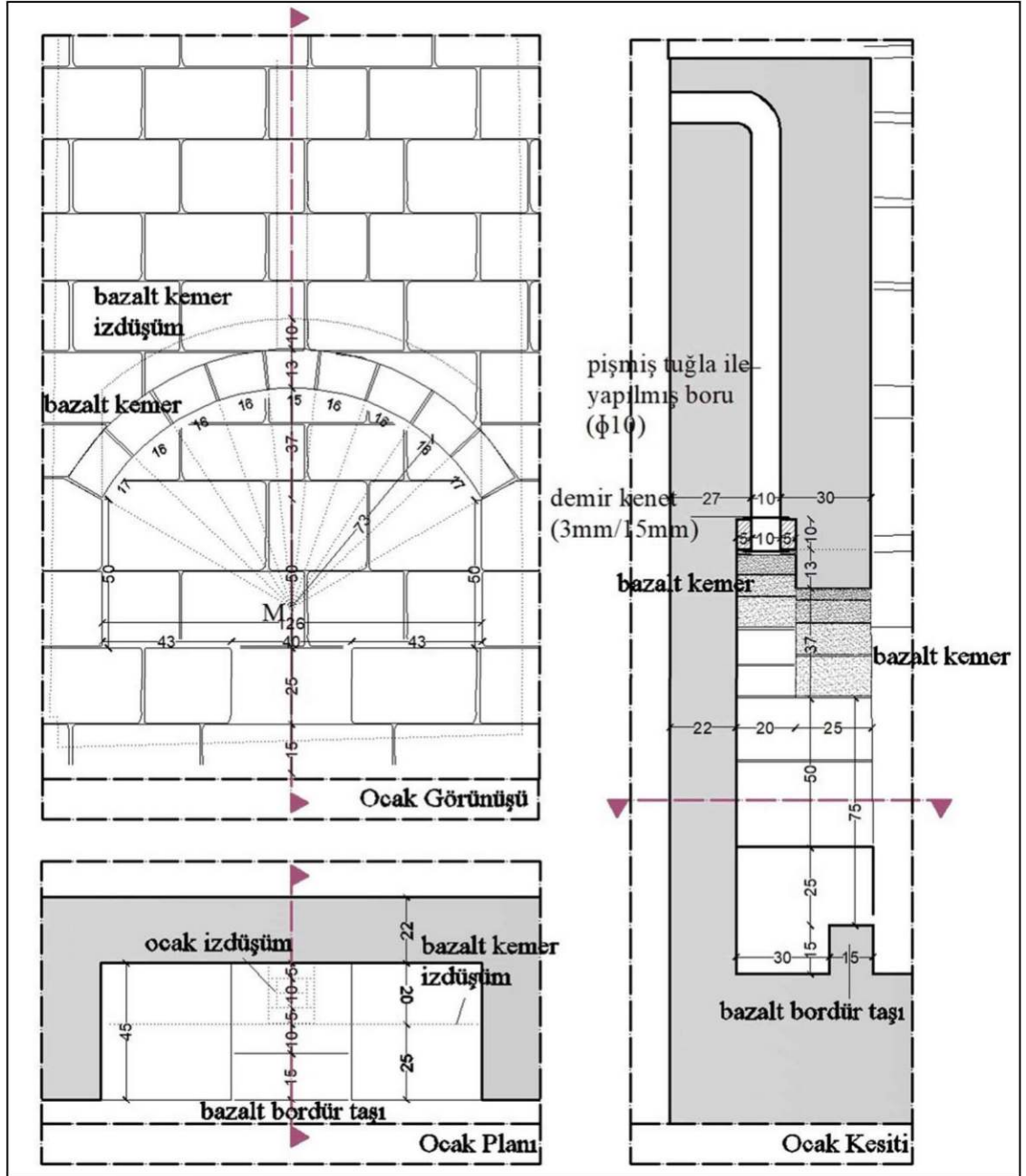
4.YAPIM SİSTEMLERİ

Yukarı bakış açısıyla fotoğraflanan baca boşluklarında yapılan ortak detay olan bağlayıcı destek taşları ocakların orta kısmına yapılmaktadır. Ocak kemerinin kilit taşını arka kısmında bulunmaktadır. Bağlayıcı destek taşı kalınlığı kilit taşının kalınlığından bağımsız ayrı yapılmaktadır (Şekil 4.176).

Şekil 4.178. Bağlayıcı destek taşının farklı yerde yapıldığı ocak örneği

Bağlayıcı destek taşları sadece kilit taşının arkasında olmayıp, merkezin sağında ve solunda eşit uzaklıklarda tasarlanıp iki yanda yapıldığı örnekleriyle de karşılaşılmıştır (Şekil 4.177).

Şekil 4.179. Geleneksel evler farklı bir ocak detay çizim örneği

Her türlü yapı elemanında olduğu gibi ocak detaylarında da farklı yapım sistemleri görülmektedir. Baca için oluşturulan boşluklar taş malzemedan yapıldığı gibi 10-20 cm çaplarında künklerden de yapılmaktadır.

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Bacaların hava ile teması iki yöntem ile yapılmaktadır; (Şekil 4.176)

- Bacaların toprak damdan düz olarak, üstü baca şapkası ile kapatılarak dumanın çıkarılmasıdır.
- Dumanın yan sokak duvarından tahliye edilmesi.

Baca boşluğuna sokak doğrultusu yönünde künkler yardımı ile eğim verilmesi ile oluşturulduğu gibi bazı örneklerde ise künk kullanmaksızın sokak yan duvarına açılan delikler ile duman tahliyesi sağlanmaktadır. Baca boşluğu bittiği yerden, duman yön değiştirerek sokağa doğru tahliye olacak şekilde delikleri açılmaktadır. Her iki yöntemde de ortak nokta, baca boşluklarının bulunduğu duvar, yan mekânlara nazaran daha kalın yapılmaktadır. Bu şekilde ateşe karşı dayanımı uzun yıllar korunabilmiştir.

Evlerin sokak cephesine yönlendirilen bacalar, ateş kaynağına olabilecek en yakın mesafede açılmalıdır. Damdan duman tahliyesi sağlanırken, ateş ile baca deliği arasında uzun mesafe olsa bile tahliye sağlıklı bir şekilde sağlanabilmektedir.

Şekil 4.180. Sokak cephesinde bacaların duman çıkış noktaları

Şekil 4.181. Sokağa cephesinden tahliye edilen duman baca örnekleri

Araştırmalar esnasında, Diyarbakır'ın geleneksel sokak dokusu gölgesinde izlediğimiz evlerin, her zamanki gibi hissedilen mahremiyet aidiyetlerini gösteren ihtişamlı yüksek duvarları arasından süzülen **duman**, evlerde yaşamın olduğunun en önemli kanıtıdır. Yağmur sularının kısmen de olsa eve girişini engelleyen bir çözüm olarak uygulanan yan cepheden duman tahliyesi birçok evde karşımıza çıkmaktadır (Şekil 4.181).

Evlerin sokak cephelerinde gördüğümüz her küçük açıklık baca olarak nitelendirilmemelidir. Görülen bu küçük açıklıkların birçoğu hela, kiler, depo gibi mekânların havalandırması için yapılmıştır. Bacalar ile benzerlik gösterecek de bacaların etrafında genelde dumandan kararmalar oluşmuştur (Şekil 4.181).

Şekil 4.182. Damdan tahliye edilen duman baca örnekleri

Evlerin taşıyıcı duvar içinden yükselen mutfak ocak bacasının bulunduğu duvar kalın yapılırken diğer mekânların taşıyıcı duvarı daha ince devam etmektedir. Ocak baca boşluğu ölçüsü 38–50 cm aralığında olurken, odalarda ısınmak için yapılan soba bacası boşluğu 14 –18 cm aralığında yapılmıştır (Şekil 4.182).

Şekil 4.183. Yıkılmış mutfak duvarı sonrası ortaya çıkan baca boşluğu

Restorasyon sırasında açığa çıkan bir evin, bodrum katta bulunan mutfak bacasının, yıkılan duvar sebebiyle detayları incelenmiş ve baca boşluğu 28x45 cm ebatlarında ölçülmüştür. Baca boşluğu bazalttan yapılmıştır (Şekil 4.183).

4.8. Cumba (Şahniş)

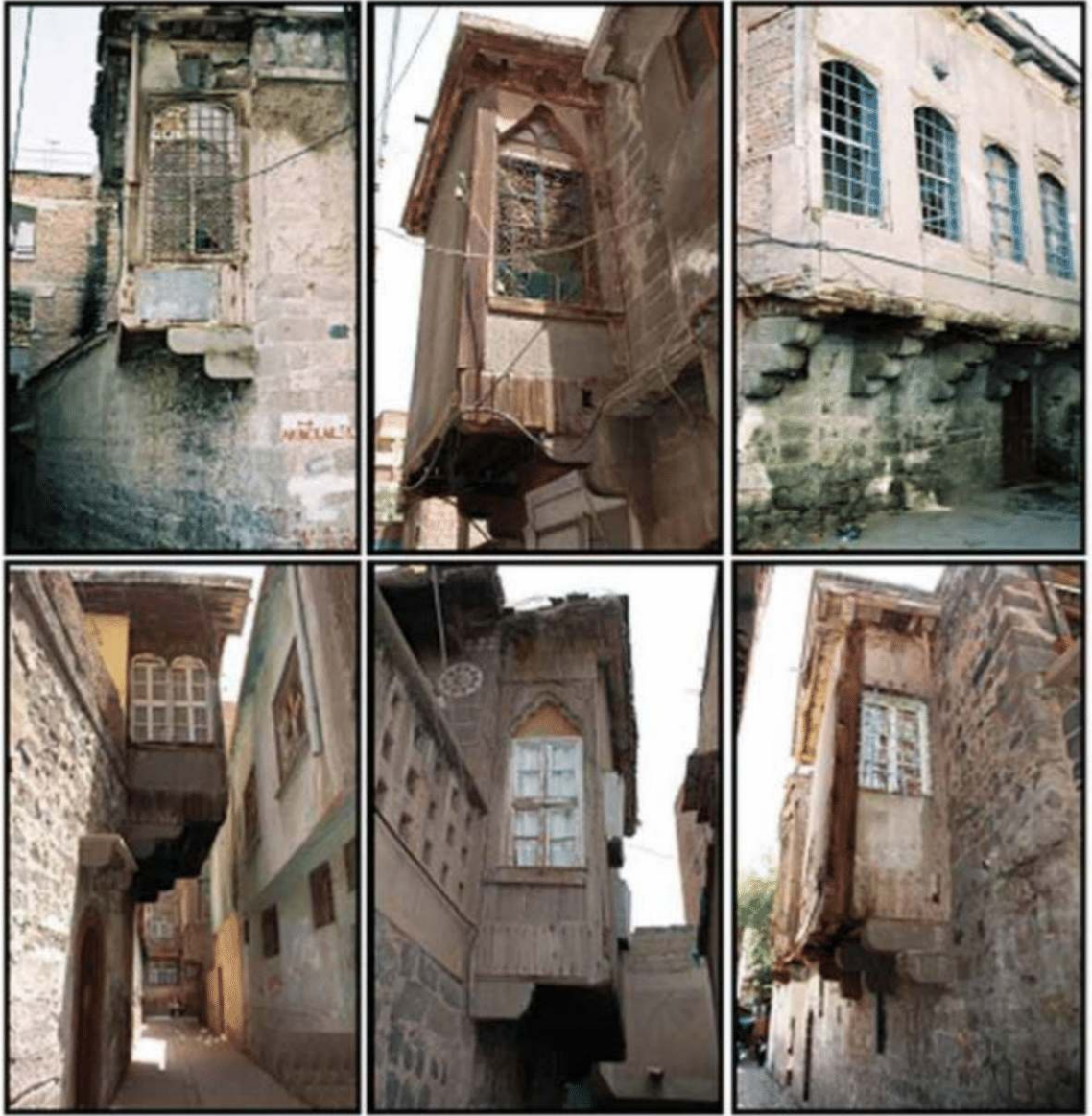
Geleneksel Diyarbakır evlerinin birçoğunda birinci katlarda mekânların genişletilmesi amacıyla, sokak cepheleri veya avlu cephesi yönünde, ahşap karkas içi kerpiç dolgulu duvarlarda çıkmalar (**cumba, şahniş, şahnişin**) bulunur.

Cumbalar, mevcut oda genişliğinin devamında, yapı dışına konsol yapar. Yapılan çıkma mesafesi her örnekte farklı olmakla birlikte en sık 90-120 cm aralığında görülmektedir. Cumbalarda pencere açıklıkları yan taraflardan yapılır, ön cephelerinden, mahremiyet nedeniyle pencere açılmaz.

Cumbalar geleneksel evlerin zemin katının üstünde odaların genişletilmesi amacı ile sokağa doğru konsolların tümünü kapsamaktadır. Bu çıkıntıların ölçüleri 30 cm-120 cm arasında değişmektedir. 30 cm den 50 cm e kadar olan aralıklarda yanlara pencere açılmaz sadece oda genişletmek amacı güdülmektedir ve aydınlatma sokak cephesinden rahatlıkla yapılmaktadır. Cumbaların sokağa çıkma mesafeleri arttıkça yan taraflarına pencere açılma olanağı sağlanır. Birçok örnekte yanlarda ki pencere sayısı bir iken nadiren iki pencereli olanlara rastlanmaktadır.

Cumbaları taşıyan taş bingi sayısı çıkmanın genişliği ile orantılı artmaktadır. Fakat bazı örneklerde estetik kaygı ile gerekli olandan fazla taş bingi sayı ve sırasının yapıldığı gibi yan yana fazladan bingi taşlarının yapıldığı da görülmüştür.

Cumbalarda duvarlar çoğunlukla ahşap iskeletli kerpiç dolgu ve üzeri sıvalı olarak yapılır. Pencere tabanından aşağıda kalan kısımlar taş plaklarla kaplanır ve bu taşlar ahşap dikme ve alt üst kirişlere tespit edilen pervazlar arasında kalır (Erginbaş 1952). Cumba yan pencere altlarının taş plak olmayan örneklerinde dolgu malzemesi kerpiç veya tuğla olarak yapılır ve üzeri sıvanmaktadır. Üzeri sıvalı ahşap karkas cumba duvarları bağdadi tekniğinde uygulanmaktadır.

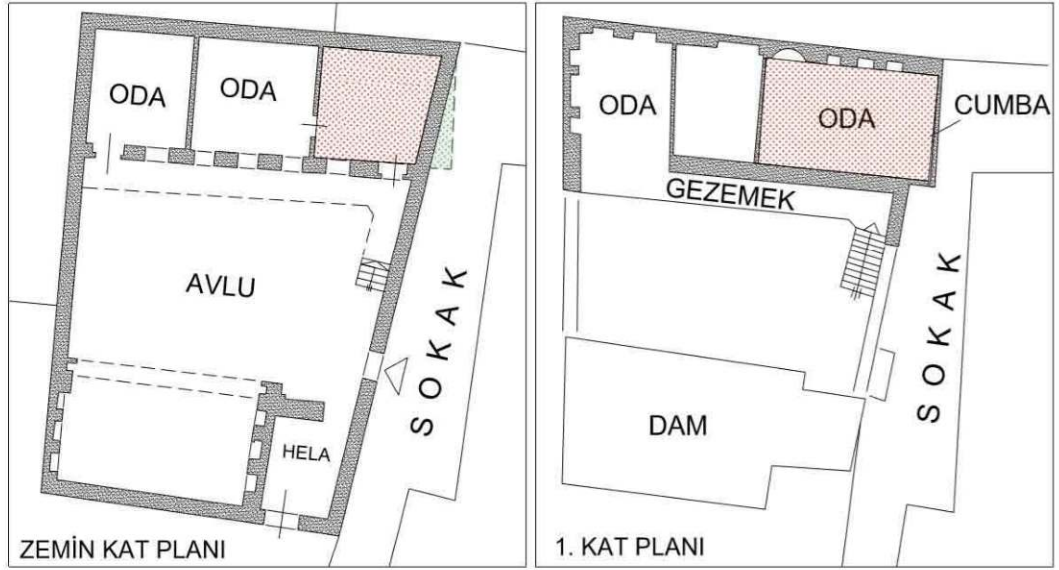

Şekil 4.184. Diyarbakır geleneksel evleri cumba (Şahnişin) örnekleri (Dalkılıç ve Bekleyen 2011)

4.8.1. Cumba Yapımı

- Cumba, duvarları ahşap karkas olup içi kerpiç bloklardan kalınlıkları 10-15 cm arasında yapılmaktadır.
- Bir, iki veya üç taş bingi üzerine ahşap bingi yerleştirilir. Cumbayı taşıyan yatay ahşap kirişler söz konusu olan bu ahşap bingiler üzerine oturtulur.
- Ahşap kiriş genişlikleri 12-18 cm arasında değişmektedir.
- Ana taşıyıcı elemanları oluşturulduktan sonra üzerine ahşap tahtalar yerleştirilerek oda döşemesine zemin hazırlığı başlar. (15 x 2,5 cm x boy serbest)
- Yan cephelerinde bulunan pencerelerin parapetlerine kadar bazalt sal taşları yerleştirilir.
- Cumbaların üst örtü detayı, evlerin genel dam özellikleri ile aynı detaylarda yapılmaktadır.
- Evlerin iç mekânından cumbalara bakıldığında duvar akslarında bir farklılık görünmez. Cumba başlangıcı döşemede ve duvarda iz bırakmayacak şekilde yapılmaktadır.
- Cumbalarda ahşap iskelet arasında dolgu malzemesinin harman tuğlası olduğu örneklere de rastlanılmıştır.
- Yan cephelerdeki, ahşap pencere formları dörtgen veya dilimli pencere olarak yapılmaktadır.

Cumbalar sadece sokak cephesine doğru yönlendirilmez. Bazı uygulamalarda avlu cephesine doğrudan olmaktadır. Avlu cephesinde yapılan cumbalarda her yönde, mahremiyet sorunu olmadığından pencere açılır.

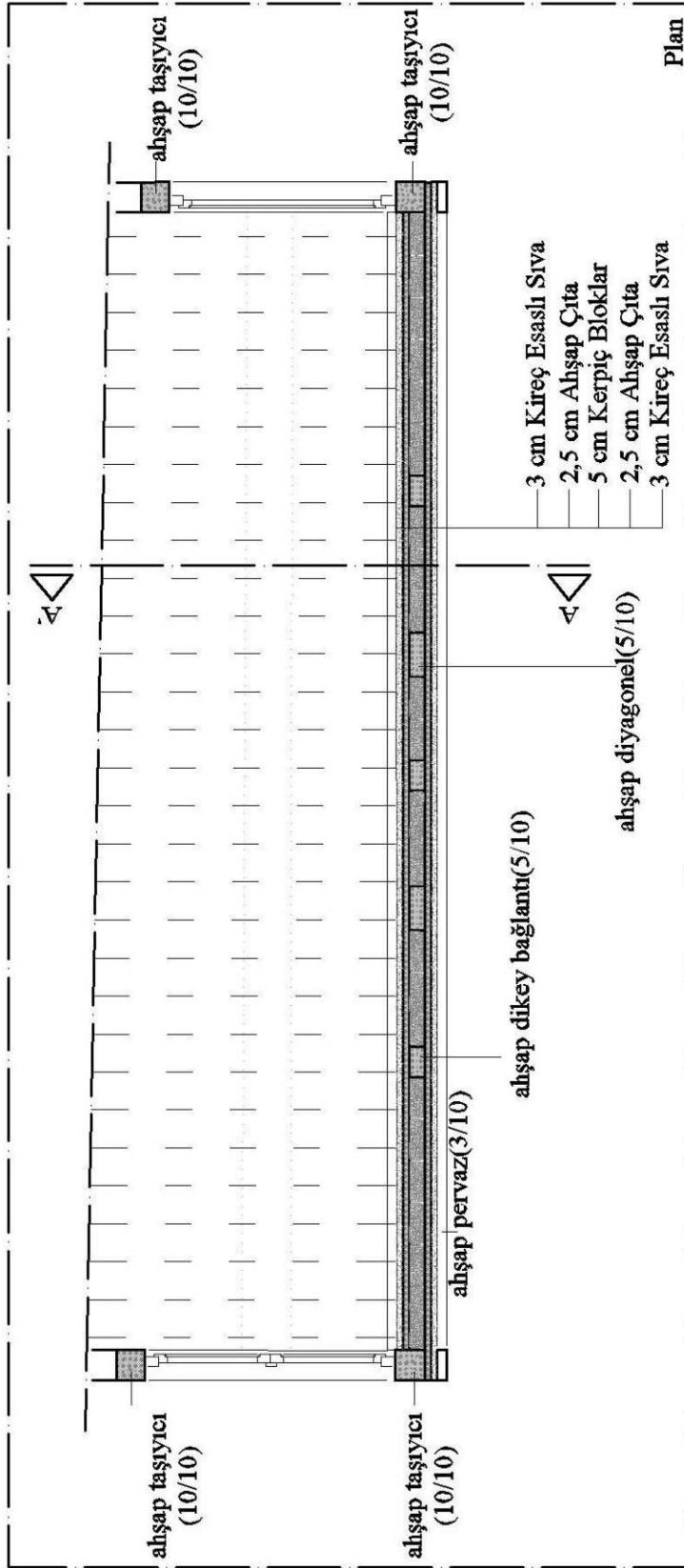
Şekil 4.185. Üçgen planlı cumba gösterimi

Cumbalar sadece dörtgen planlarda yapılmamaktadır. Evlerin genel plan formu sokağa paralel olmadığı durumlarda, üst katlarda iç mekânın yamuk formda olmaması için sokağa taşan cumbanın plan şekli üçgen formda yapılarak mekân dörtgen görünüme tamamlanır (Şekil 4.185).

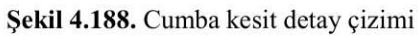

Şekil 4.186. Detay çizimleri hazırlanan cumba resimleri

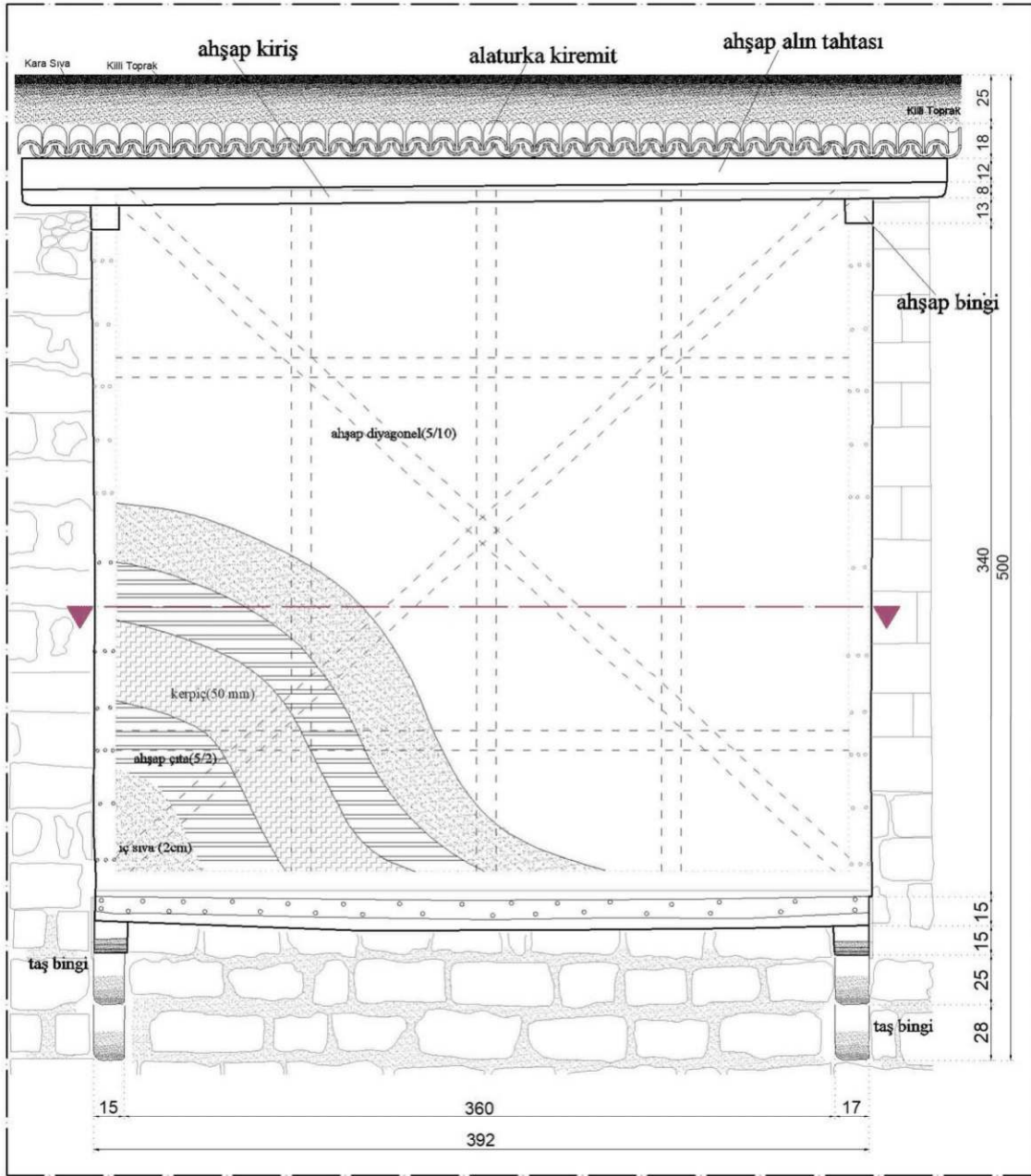
Cumba Detay Çizimleri

Şekil 4.187. Cumba plan detay çizimi

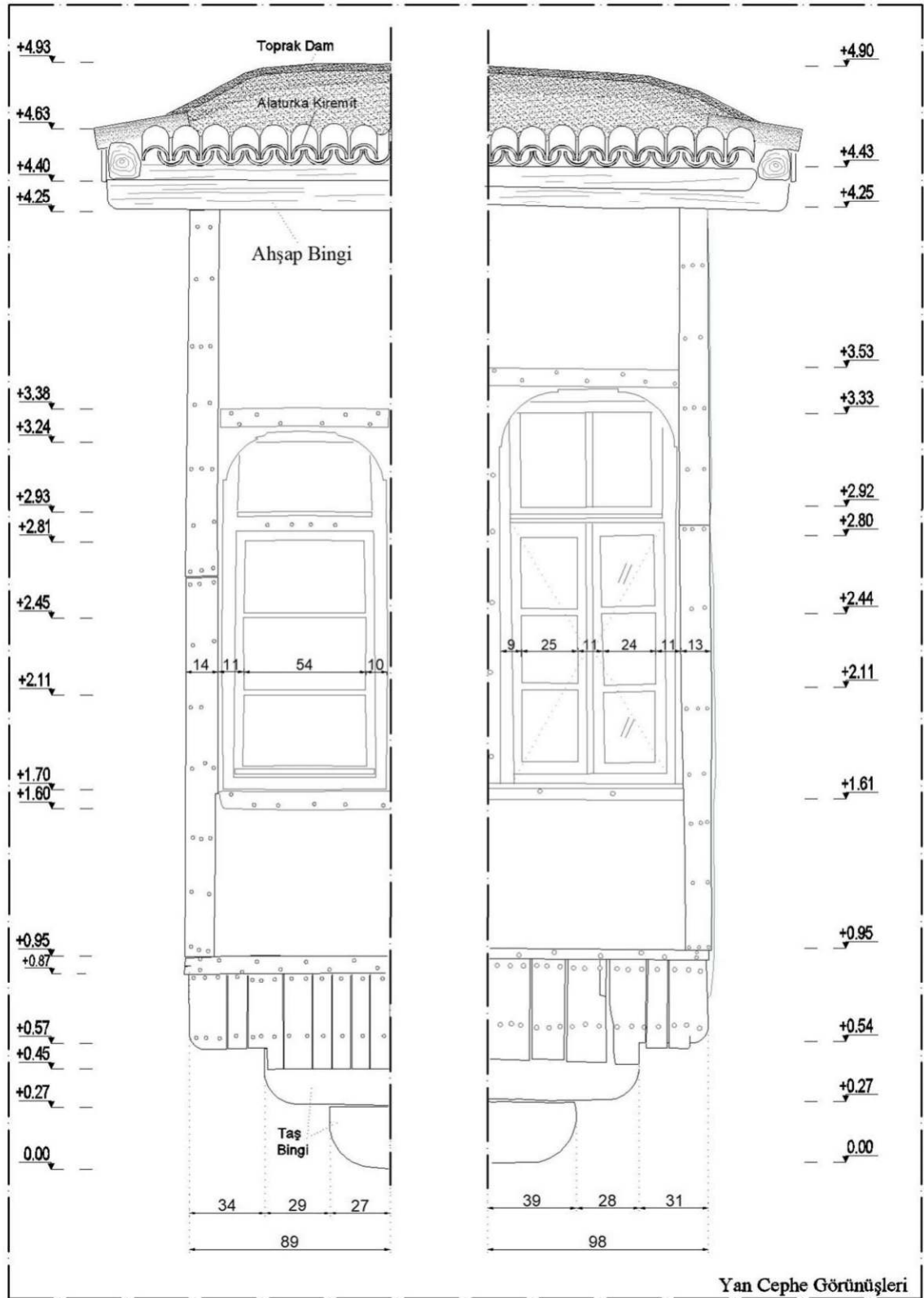

4.YAPIM SİSTEMLERİ

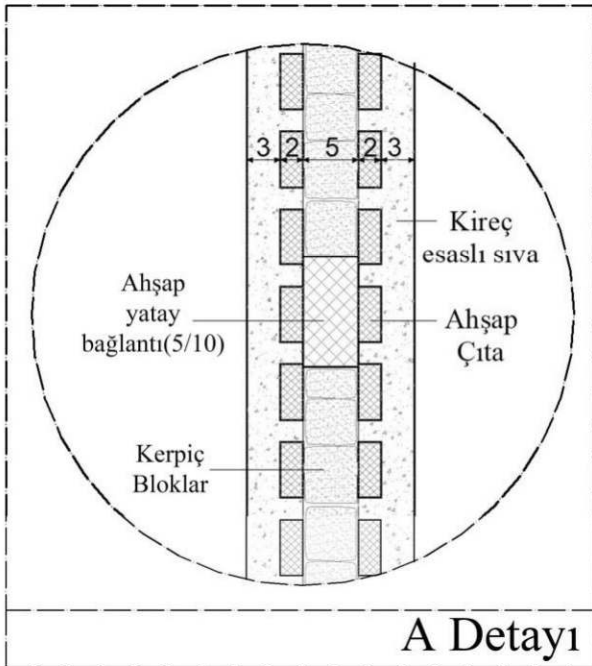

Şekil 4.189. Cumba sokak cephesi görünüşü

Cumbalarının taşıyıcı ahşap tahtaları zemine dik yerleştirilen dikmelerin dışında diyagonal çapraz yerleştirilenleri de mevcuttur. Genellikle köşe kısımlardaki ahşap taşıyıcılar üzeri ahşap pervaz ile kaplanıp çivilerle sabitlenir. Cumbaya görsel zenginlik kattığı gibi asıl görevi dayanıklılığı arttırmaktadır.

Şekil 4.190. Cumba yan cepheler detay çizimi

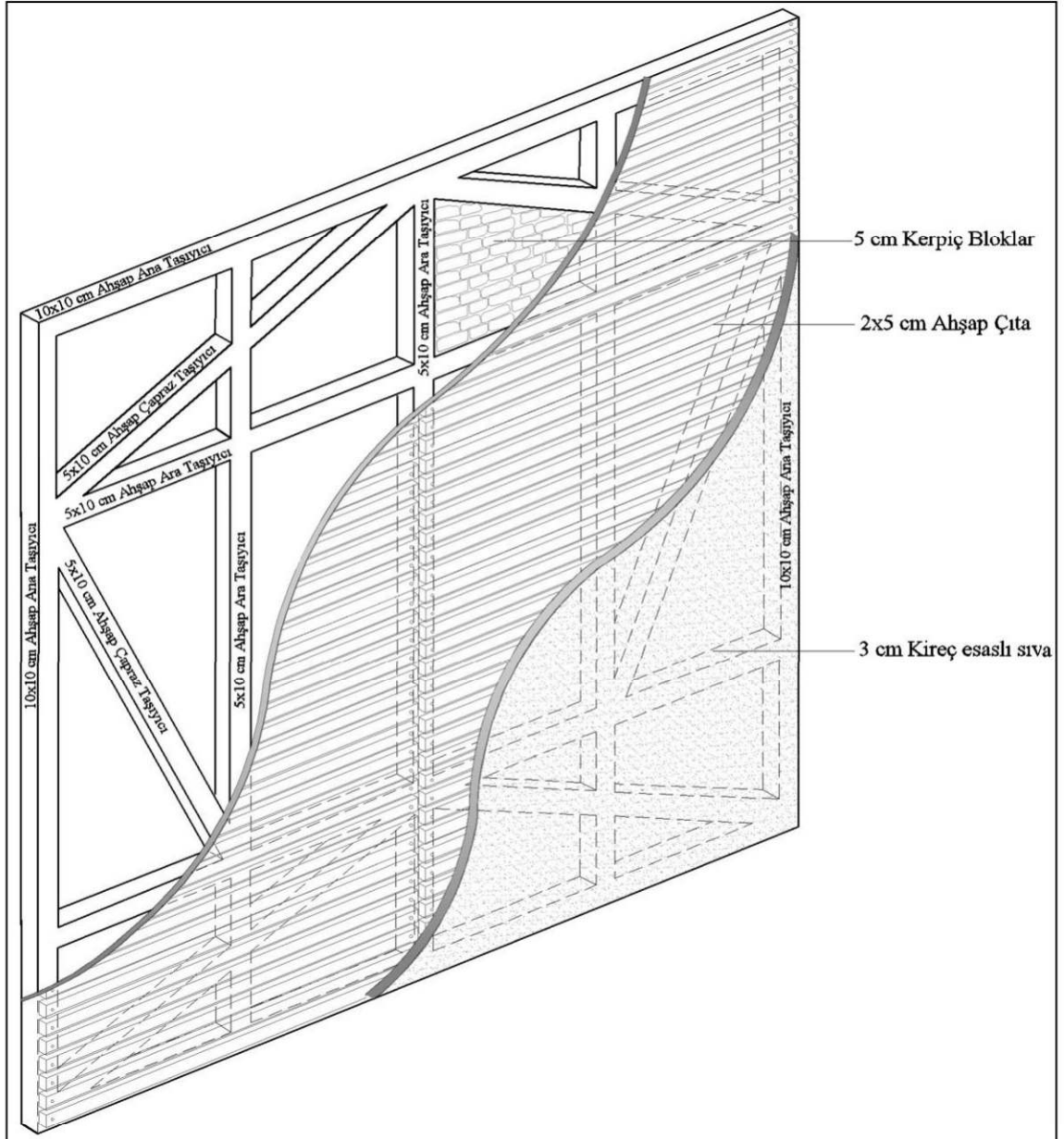

Şekil 4.191. Cumba nokta detay çizimi

Cumba detayları evlerde farklılık gösterir. Tez kapsamında cumbaların detay çizimlerinde dolgu malzemesi en çok tercih edilen malzeme olan kerpiç olarak gösterilmiştir. Bazı evlerde, dolgu malzemesi taş olduğu anlatılan kaynaklar olsa da incelenen evlerde bu örneğe rastlanılmamıştır. İçlerinin zamanla aşınarak dökülmüş olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple ahşap karkasların içi çoğunlukla boş olarak görülmektedir.

Şekil 4.192. Cumba duvarı detayı (Bağdadi duvar tekniğinde)

Şekil 4.193. Cumba ahşap karkas duvar katmanları (Bağdadi duvar tekniği)

Şekil 4.194. Sokak cephesinde pencere açılan cumba örnekleri (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Cumba yapımında sokak genişliği müsait olan yerlerde, sokak cephesinde pencere yapılan örnekleri bulunmaktadır. (Şekil 4.194)

Zamanın etkisiyle şehirleşmenin artması sonucu, yıkılan evlerin yerine daha geniş sokaklar oluşturularak betonarme yapılar inşa edilmiştir. Sonradan meydana gelen çarpık kentleşme gelenekselliği etki altında bırakarak, genişleyen sokaklarda bulunan eski evlerde cumbalara sonradan pencere açılmasına neden olmuştur. Geleneksel mimari niteliklerinin dışında gelişen bu durum mahremiyet olgusunun zamanla azalmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4.195. Diyarbakır geleneksel evleri cumba (Şahnişin) örnekleri

Şekil 4.196. Cumba taşıyıcısı farklı şekillerde taş bingi resimleri

Cumbalarda genellikle taş bingi üzeri ahşap destek bingiler yapılmaktadır. Bunların dışında farklı türevleri de söz konusu olmaktadır. Taş bingilerin sayısı bir ve üç arasında değişir. Estetik kaygı ile yapılan üçlü bingiler daha çok büyük ailelerin evlerinde yapılmıştır.

Şekil 4.197. Cumbaların çeşitli yapım şekilleri ile taşıyıcı taş bingi detayı resimleri

Diyarbakır evlerinin en çok kullanılan yapı elemanlarından olan taş malzemeler arasında sıklıkla kullanılan ahşabın, yük aktarımında önemli bir göreve sahip olduğu tespit edilmiştir. Taş malzemeye iletilen yük transferini yumuşatarak, kırılmaların en aza inmesini sağlamaktadır.

Şekil 4.198. Cumba detay fotoğrafı

Şekil 4.199. Dolgu malzemesi tuğladan yapılan cumba örneği (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Cumbaların ahşap karkas duvar içi dolgu malzemesi kerpiç malzemenin dışında harman tuğlasından yapılanları da mevcuttur. Pencere seviyesine kadar örülen bazalt sal taşları tüm cumbayı çepeçevre sarmıştır. (Şekil 4.199)

4.9. Pencere ve Kapılar

4.9.1. Pencereleler

Pencereler; oda pencereleri, tepe pencereleri ve bodrum pencereleri (Şekil 4.199) olmak üzere üç tipte incelenmiştir. Pencereler, ahşap kasalı, cam korunakları ve demir korkulukları ile çeşitli desen ve modülerde yapılmıştır.

4.9.1.1. Oda Pencereleri

Odaların aydınlatılması ve havalandırılması için avluya doğru yapılan açıklıklar **oda pencereleri** kapsamında incelenmiştir.

İncelenen çeşitli evler sonrasında pencere boyutlarına bakıldığında çok farklı ölçülerde pencerelere rastlanılmıştır. Ölçülen pencerelerde en ve boy aralıkları minimum ve maksimum olarak 40 cm -275 cm ölçülmüştür.

En sık görülen boyutlar;

- Dilimli pencerelerde genişlik 93 cm, boy 251 cm,
- Beşik kemerli pencerelerde genişlik 120 cm, boy 270 cm aralıklarında yapılmıştır. Söz konusu bu ölçülerin dışında, başka aralıklarda yapılan pencere boyutları da bulunmaktadır.

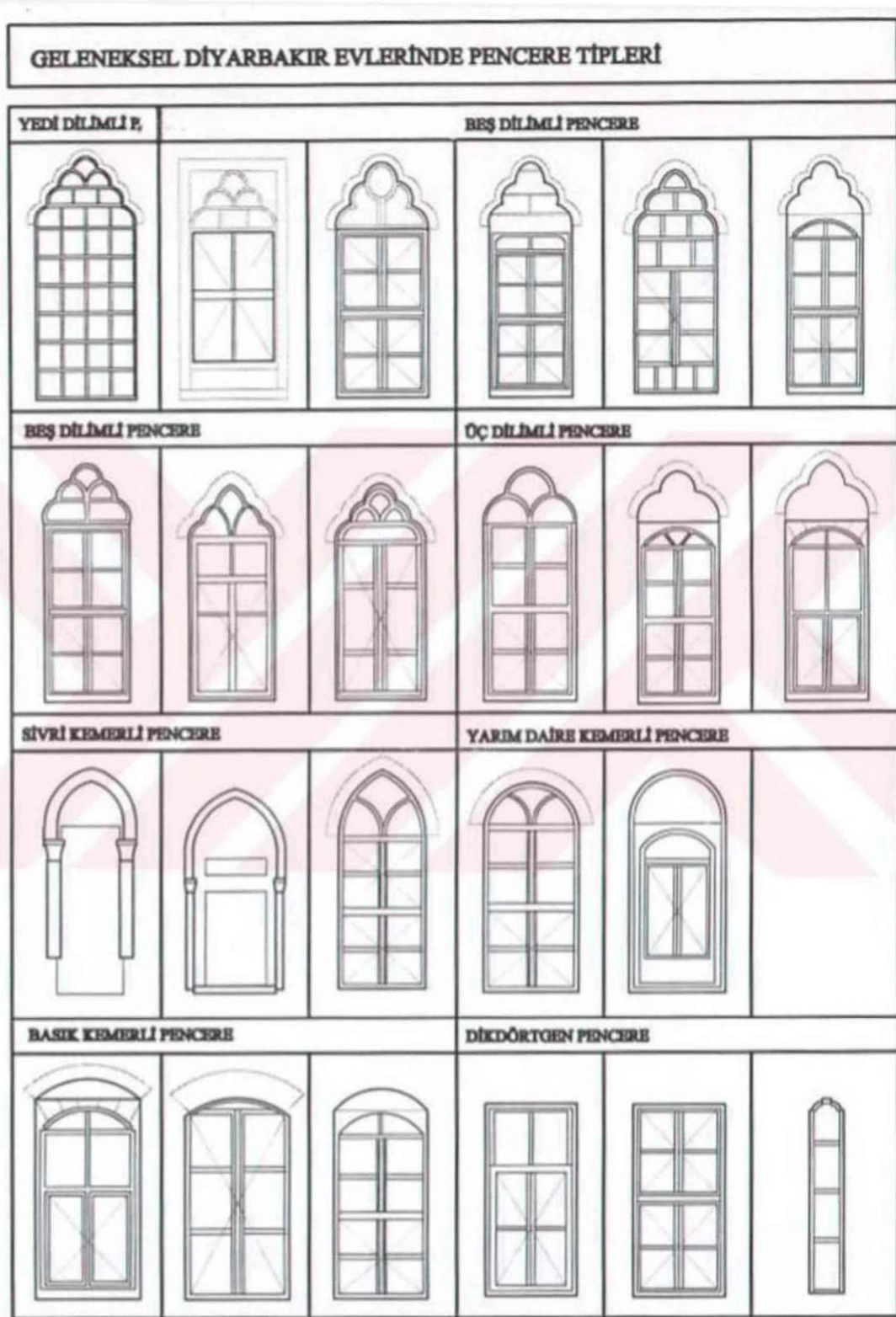
Duvar kalınlığı fazla olan kısımlarda pencere kasaları duvarın iç yüzeyine oturtulur. Pencere parapet yüksekliği sedir yastığının yüksekliğine dikkat edilerek tasarlananlar çoğunlukta olsa da farklı örneklerle de rastlanmıştır (Dalkılıç, 1999, Yüksek lisans tezi). Yere yakın pencere örnekleri de bulunmaktadır. Pencere aralarına 20 cm -60 cm aralığında taş malzemeden bölücü kısımlar yapılır. Evlerin yazlık ve kışlık bölümlerinde pencere en ölçüleri birbirine yakın yapılsa da farklı olarak, yazlık bölümün pencere yükseklikleri daha fazla olmaktadır. Her teknik konuda olduğu gibi farklılıklar pencereler için de söz konusu olmuştur. Birkaç evde kışlık bölümde ara pencerelerinin olmadığı sadece tepe pencerelerinin yapıldığı görülmüştür (Şekil 4.200-b).

Şekil 4.200. Pencere çeşitleri

Pencereler ahşap malzeme olup en çok ceviz ağacından üretildiği görülmüştür. Açıklıklar **dilimli kemer**, **basık kemer**, **basık sivri kemer** ve **beşik kemer** çeşitlerinden yapıldığı gibi düz lento sisteminin de kullanıldığı birçok örnek bulunmaktadır. Düz lento ana pencerelerde ve tepe pencerelerinde görülür.

Dilimli kemerlerden yapılan pencere boşlukları, aynı şekilde dilimli ahşap kasadan pencereler ile tamamlandığı gibi bazı örneklerde dilimli kemer altına yerleştirilen düz taş giriş lento sebebi ile pencere formu dörtgen yapılmaktadır. Bu lentonun yapılma sebebinin, dilimlerle oluşturulan açıklığa destek amaçlı ve pencere kasasının işçiliğini azaltmak olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4.201. Diyarbakır geleneksel evleri pencere tipleri (Dalkılıç 1999)

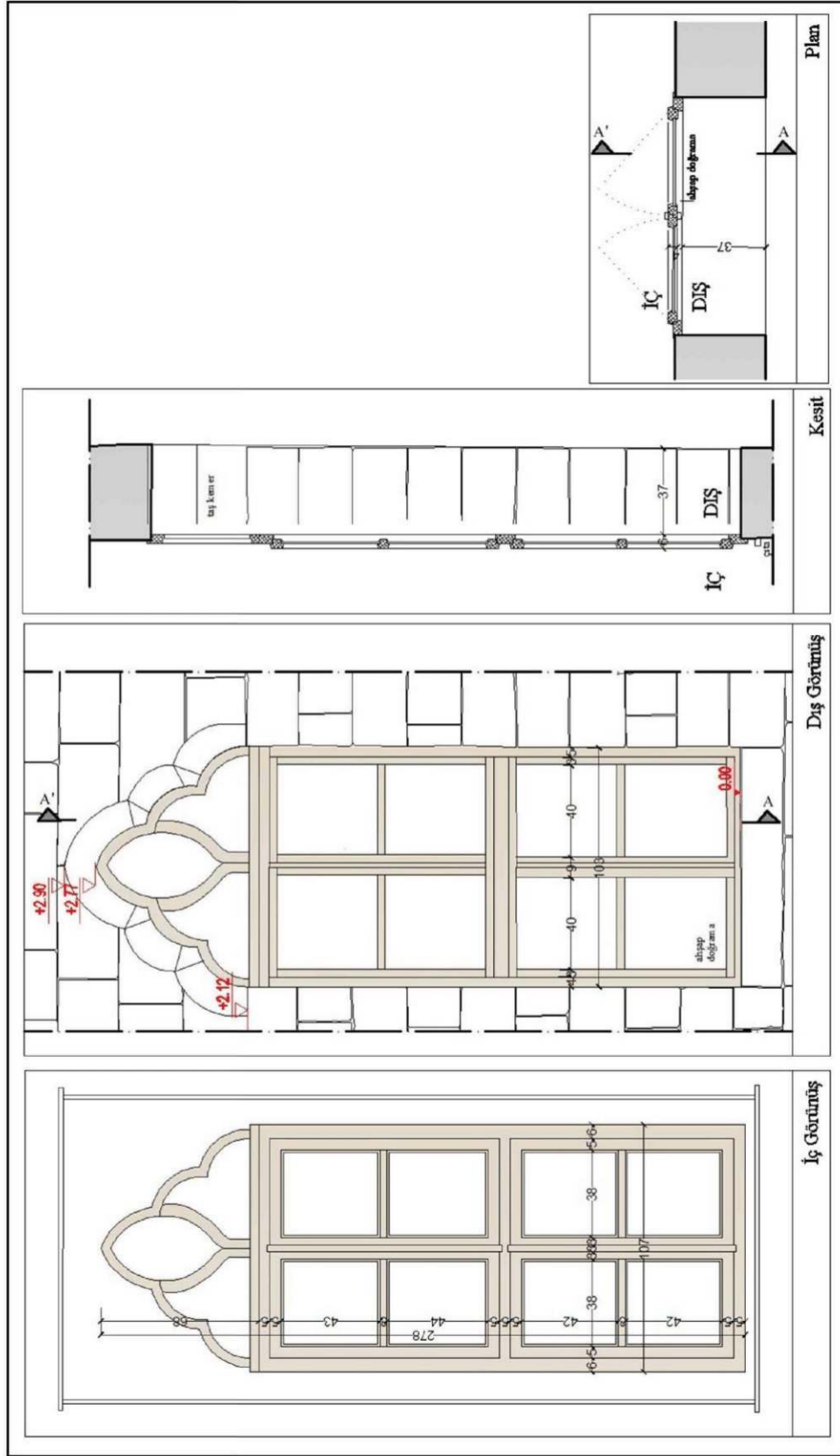
Şekil 4.202. Diyarbakır geleneksel evleri pencere çeşitleri (Dalkılıç, Bekleyen, 2011)

Şekil 4.203. Diyarbakır geleneksel evlerinde özel bir pencere çeşidi

Pencerelerde kemer taşları genellikle 12-15 cm genişliğindedir ve kemer taşları beyaz siyah olarak şaşırtmalı yapılır. Tepe pencereleri (sabit) açılır kanadı olmadan, motifli, renkli camlı ve alçılı olarak yapılır. Pencerelerde çoğunlukla parmaklıklar bulunur, bundan dolayı Diyarbakır evlerinde doğramaların bina cephelerinde rolleri fazla değildir. Pencere doğramalarının, her kısmı iki kanatlı olarak açılır. Tek kanatlı açılanları da mevcuttur. Bu kanatların da ortalarında birer kayıt vardır. Eski evlerde bulunan ceviz doğramalar, geçmeli ve tahta çivilidir. Pencere kasaları taş duvara çengeller vasıtasıyla tespit edilir (Erginbaş 1952).

Pencerelerde en eski örnekler incelendiğinde açılır kanat sayısı birçoğunda ikilidir. Tekli açılır kanat örneği daha ince pencerelerde görülür. Pencereler dikdörtgen formlarda olup boyları uzun tutulduğundan cam aralarına ufki (yatay) birer kayıt eklenir. Ufki kayıt alt ve üst açılır pencere aralarına da yerleştirilir. Aralara yerleştirilen ahşap çıta sayıları pencere en ve boy uzunluklarına göre değişmektedir. Bazı örneklerde görsel farklılık amaçlı, fazlaca ahşap çıta kullanıldığı da görülmektedir. Pencerelerin kemer kısımlarına denk gelen kasaları ve camlarına, kemer tipine göre ovallik verilerek çeşitli formlar oluşturulmuştur.

Şekil 4.204. Geleneksel evler pencere detay çizimi

Pencerelerin, büyük evlerde, iki mekân arasında da kullanıldığı görülmektedir. Küçük evlerde ise eyvan ve oda arasındaki duvarlarda pencere yapılmaktadır. Bu duvarlar, genellikle iki pencere arasına bir kapı olacak şekilde yapılır (Şekil 4.204). Kapının ortada olmadığı, pencerelerin yanında olduğu örneklerde vardır.

Şekil 4.205. Mekânlar arası kullanılan pencere örnekleri

Şekil 4.206. Geleneksel evler örnek pencere ve niş kapak resimleri

Bazı evlerde, pencere kasası duvarın en iç kısımdaki söve üzerine oturtulmuş, pencere kapağı, kasayı takiben dış cepheye doğru açılma yönü verilerek yerleştirilmiştir (Şekil 4.206). Son olarak, dış cepheye pencere önlerine dökme demir korkulukları yapılarak tamamlanmaktadır.

Şekil 4.207. Pencere kapaklarının montajı için kullanılan çengel detayı

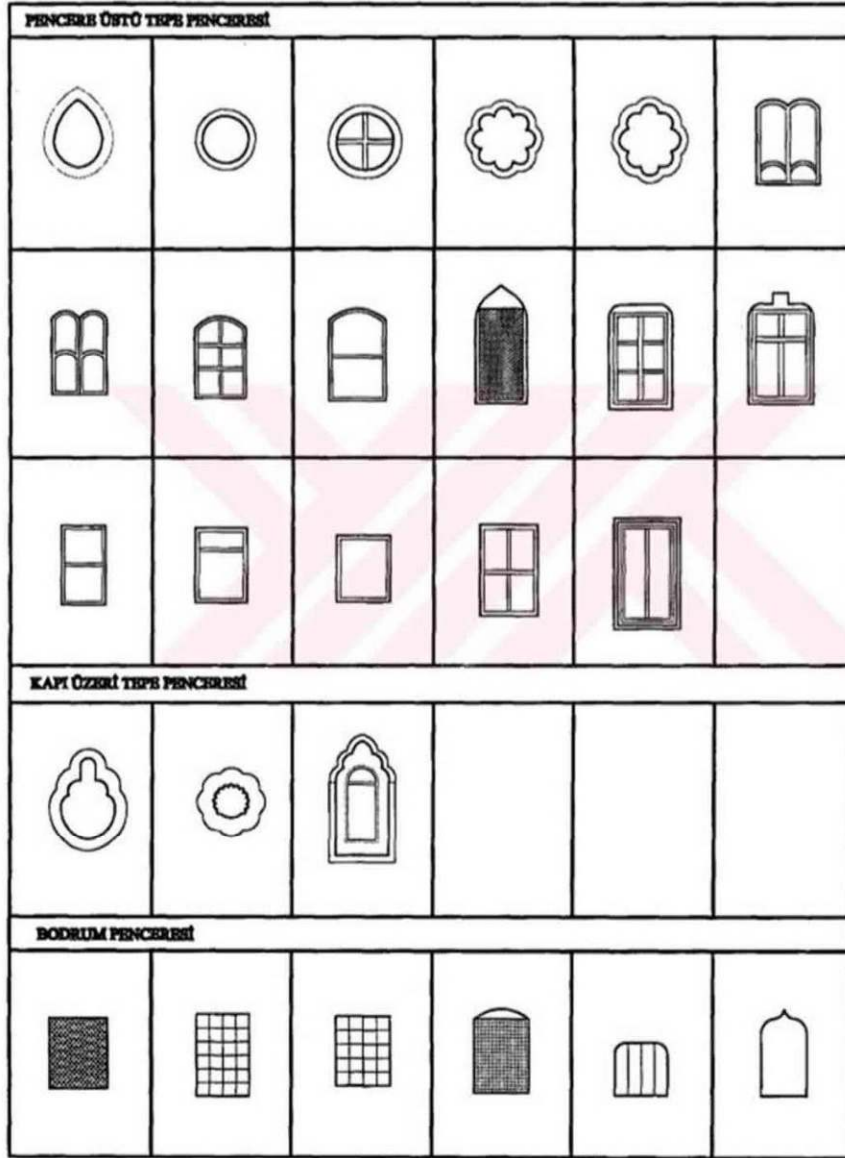

Şekil 4.208. Geleneksel Evler pencere kapakları
detay resimleri

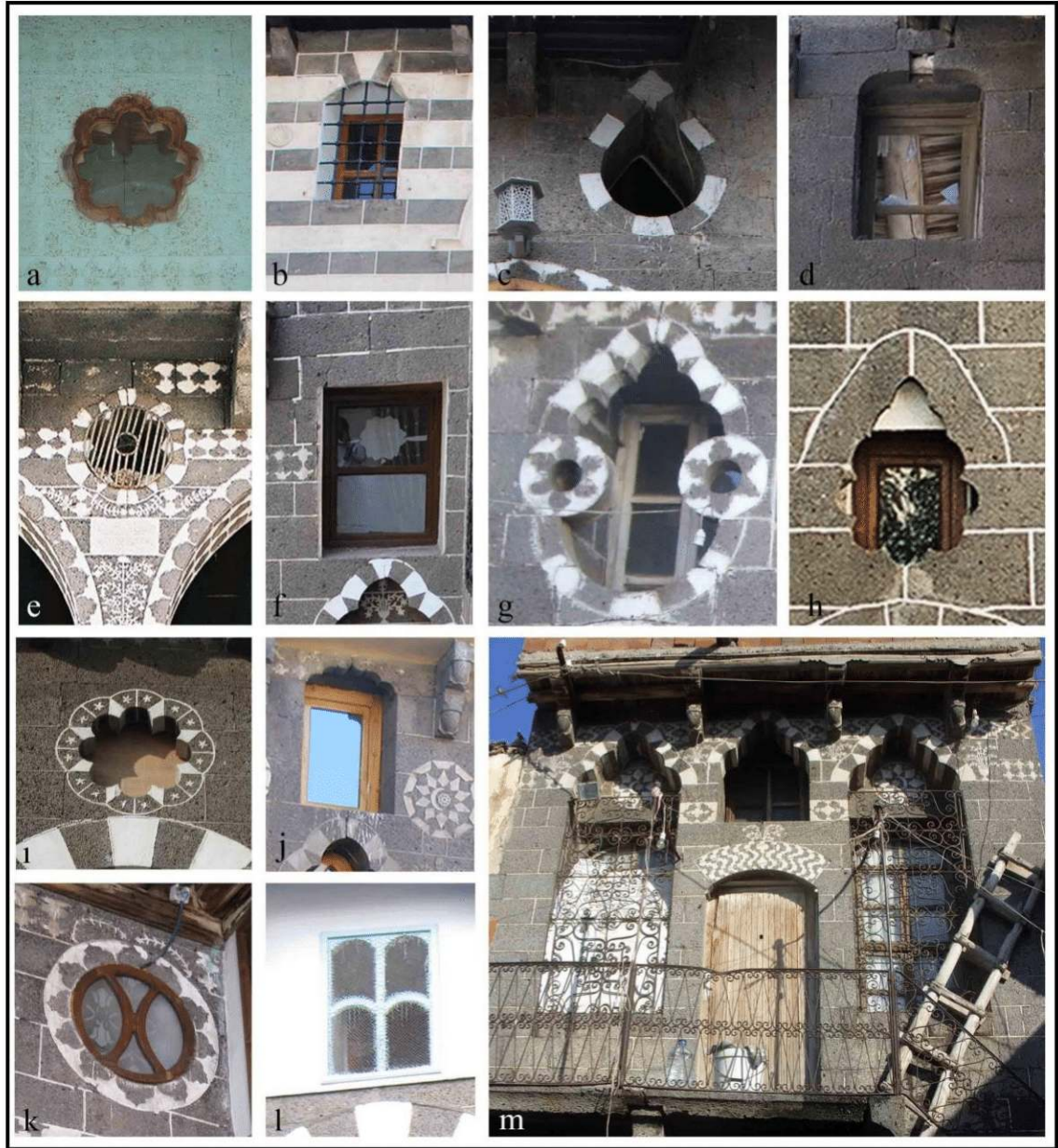
Pencerelerde güvenlik amaçlı yapılan demir korkulukların dışında, soğuk havayı azaltmak amaçlı ahşap pencere kapakları da yapılmaktadır. Ahşap oymacılık sanatlarının sergilendiği pencere kapaklarında her bir detay emeklerle işlenmiştir (Şekil 4.208).

4.9.1.2. Tepe Pencerelei

Evlerde aydınlığın artırılması, havalandırma ve duvar yükünün azaltılması amacı ile **tepe pencereleri** yapılmaktadır. Tepe pencerelerinin birden fazla form ve ölçülerde birçok çeşidine rastlanılmıştır. En sık kullanılan ölçü aralığı 60 x 60 cm olurken 60x100 cm ölçülerinde tepe pencerelerine de oldukça fazla rastlanmaktadır. Renkli camların kullanıldığı örneklerde mevcuttur. Neredeyse tüm evlerde tepe pencereleri vardır.

Şekil 4.209. Geleneksel evlerde yapılan tepe pencere şekilleri (Dalkılıç 1999)

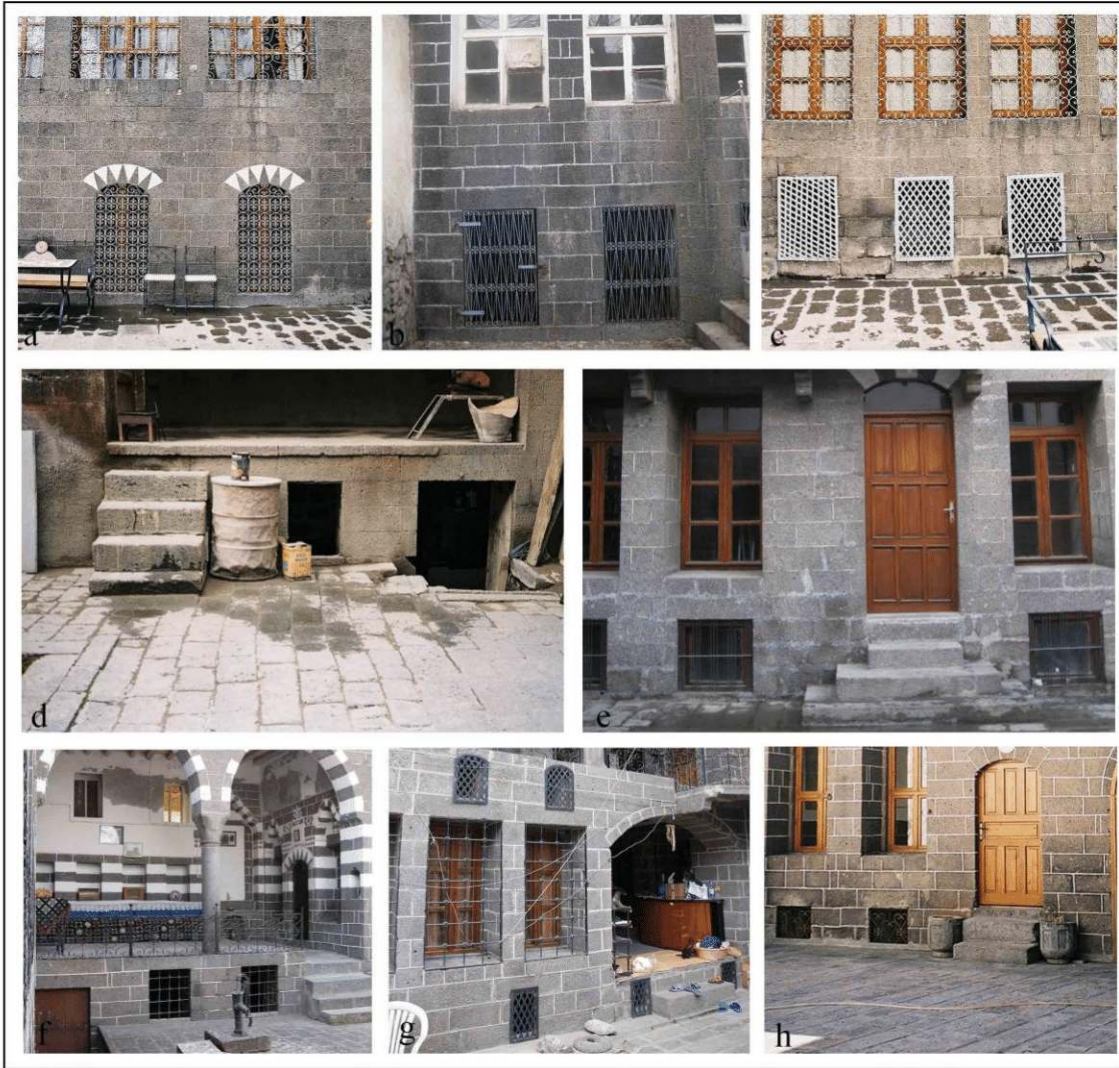

Şekil 4.210. Farklı şekillerde tepe pencereleri

Tepe pencerelerinde açılır kanatları yapılmaz. Bazı mekânlarda sadece tepe pencerelerinin olduğu tespit edilmiş olup, pencereye ulaşımı zor olsa da açılır kanat yapılmamıştır.(Şekil 4.209-k) Söz konusu bu mekânlarda yapılan pencereler aydınlatma amacı ile yapılmıştır. Ahşap kasanın formu her zaman duvarda oluşturulan açıklık formunu almak zorunda değildir. Tepe penceresi kalın duvarın iç kısmında, dörtgen formda yapılarak yerleştirilebilir.

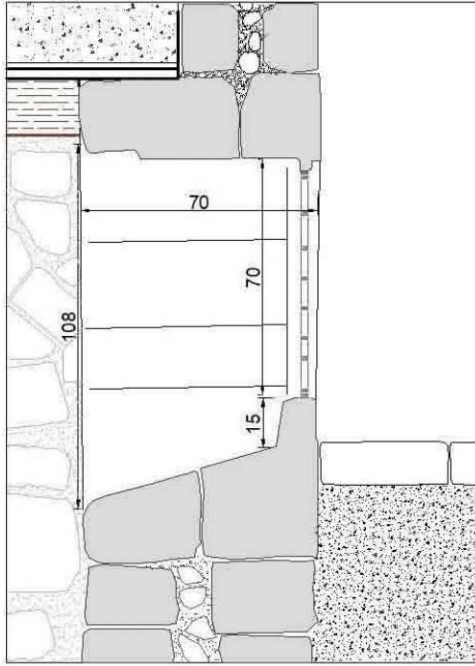
4.9.1.3. Bodrum Pencereleeri

Geleneksel evler bodrum kat aydınlatma ve havalandırma amacıyla yapılan açıklıklar **bodrum pencereleri** konusu kapsamında incelenmiştir. Bodrum kat pencereleri, avludan yükseltilmiş zemin döşemesinin alt kısımlarında yapılır. Açıklık geçme yöntemi taş malzemeden düz kiriş lento şeklinde olmaktadır. Duvar içinde lento amacıyla ahşap malzemeden destek kirişlerin kullanıldığı da görülmüştür. Bodrum pencere boyutları çok sayıda farklı ölçülerde yapılmaktadır. En sık kullanılan boyutları 50 x 70 cm aralıklarında olmaktadır.

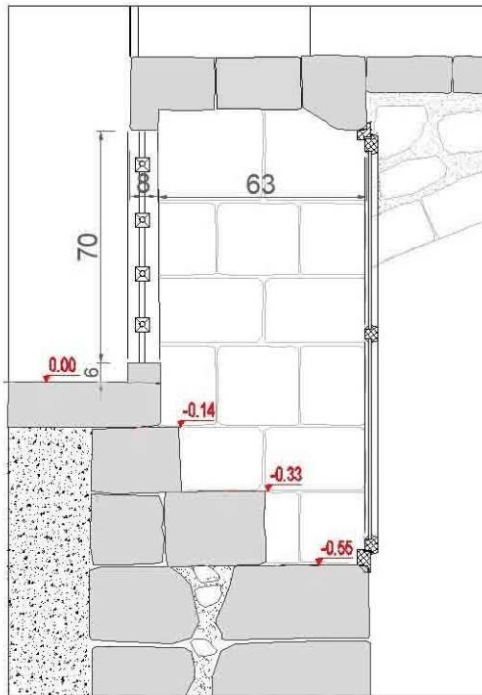

Şekil 4.211. Farklı boyutlarda bodrum pencereleri örnek resimleri (Foto; İnal, Dalkılıç)

- Bodrum penceresi çevresindeki duvar, yapım tekniğine göre farklı çeşitlerde yapılmaktadır (Şekil 4.212-213-214).

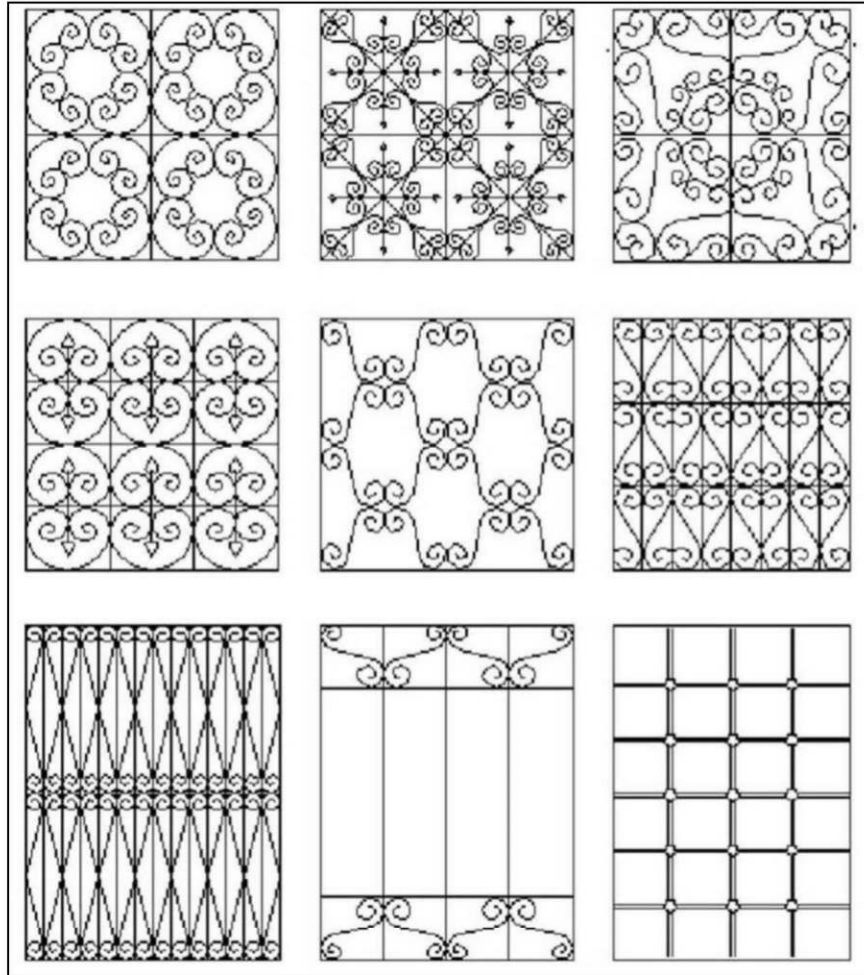
Şekil 4.212. Eğimli duvar bitiminde bodrum penceresi kesit çizimi

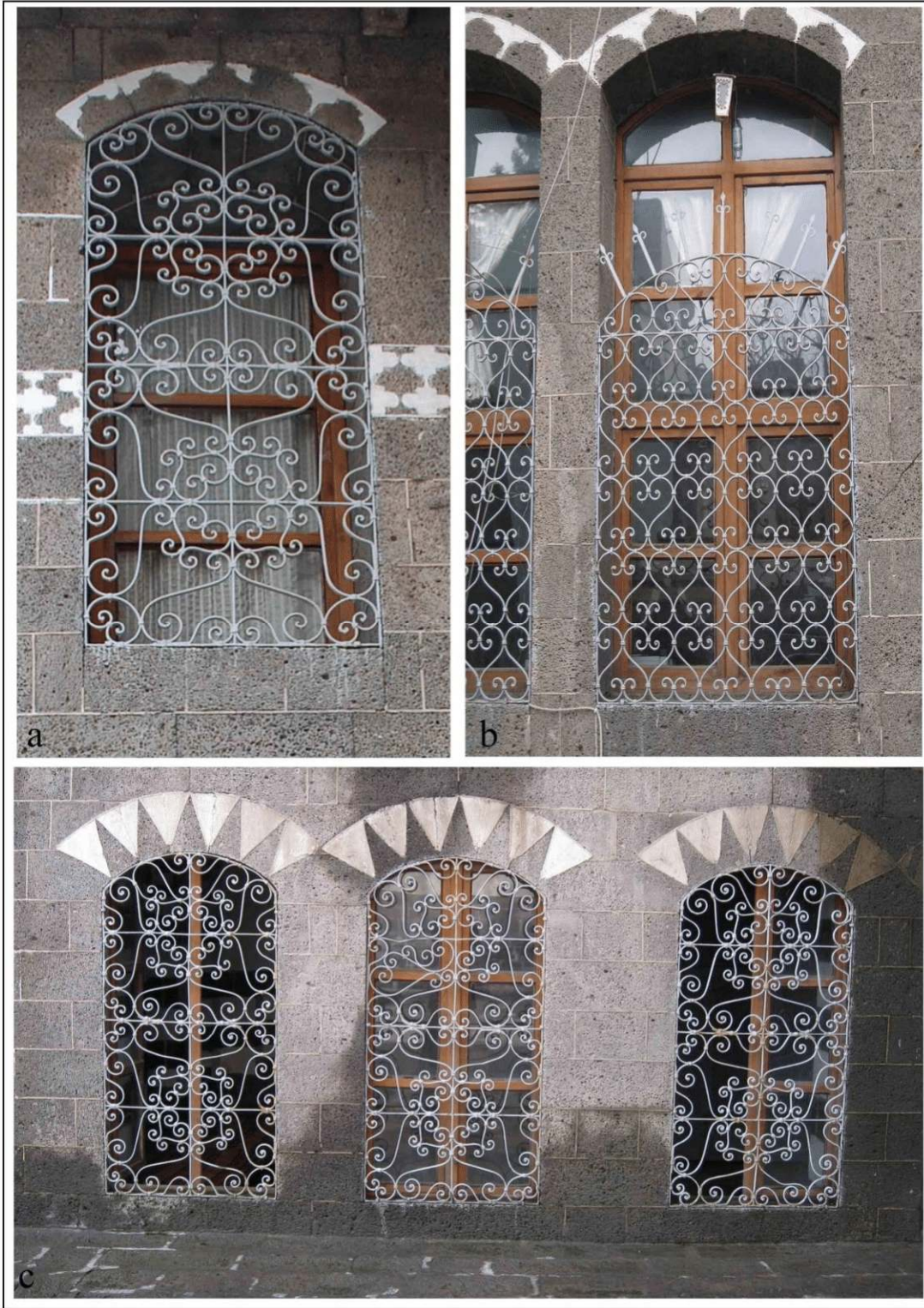
Şekil 4.213. Kademeli bodrum penceresi kesit çizimi

4.9.1.4. Pencere Korkulukları

Evleri dış tehlikelerden korunma amaçlı, dış cephelere **pencere korkulukları** yapılmaktadır. Demir malzemeden yapılan korkuluklar ortalama 5 mm kalınlıkta estetik formlar verilerek yapılmaktadır.

Şekil 4.215. Geleneksel evlerde yapılan pencere korkuluk şekilleri (Dalkılıç, 1999)

Şekil 4.216. Pencere korkulukları örnek resimleri (Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi)

Şekil 4.217. Pencere korkuluklarının farklı şekillerde örnekleri

4.9.2. Kapılar

Geleneksel evlerde kapılar, avlu kapıları ve oda kapıları olmak üzere iki çeşitte incelenmiştir.

4.9.2.1. Oda kapıları

Oda kapılarının genişlikleri 70-90 cm, boy uzunlukları 178-210 cm arasındadır. En çok kullanılan kapı boyutları genişlik 80 - boy 190 cm aralığıdır. Oda kapıları içe doğru ve genellikle 2 kanattan oluşur. Odaların bir girişi olur ve genellikle ortadan yapılır. Kapı açıldığında duvara çarpıp maması için duvarın devamı niteliğinde 10 cm inceliğinde pervazlar yapılır. Kemerli genellikle basık kemerdir. Farklı tip yapıldığında altında düz kiriş lento sistemi uygulanmaktadır. Oda kapıları genellikle ahşap oyma sanatı ile süslemeli olarak yapılır. Kapı girişlerinde, yerde genellikle bir tümsek (pervaz) yapılarak oda içine hava girişi kesilmiş olur.

Bodrum kapıları, yakacak ve depolanacak eşyaların rahat bir şekilde taşınmasını sağlamak ve bir arada aynı mekânda tutulması için, oda kapılarına göre daha geniş tutulmuştur. Genişlikleri 90 cm- 95 cm arasında değişmektedir (Dalkılıç 1999).

Şekil 4.218. Diyarbakır geleneksel evleri oda kapı tipleri (Dalkılıç 1999)

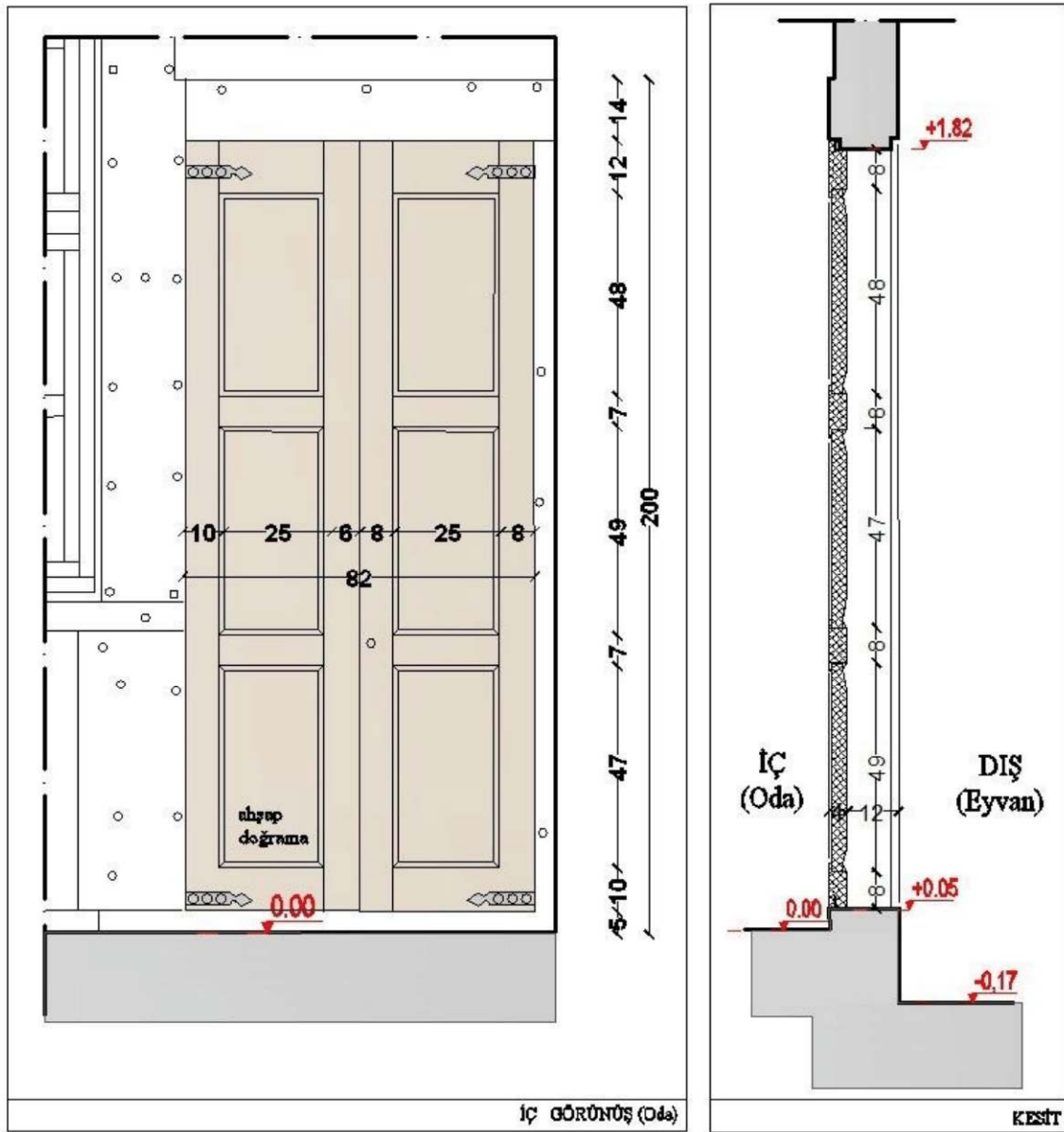

Şekil 4.219. İç oda kapı örnek resimleri

Şekil 4.220. Avludan odalara giriş kapısı örneği

Şekil 4. 222. Oda kapısı iç görünüş çizimi

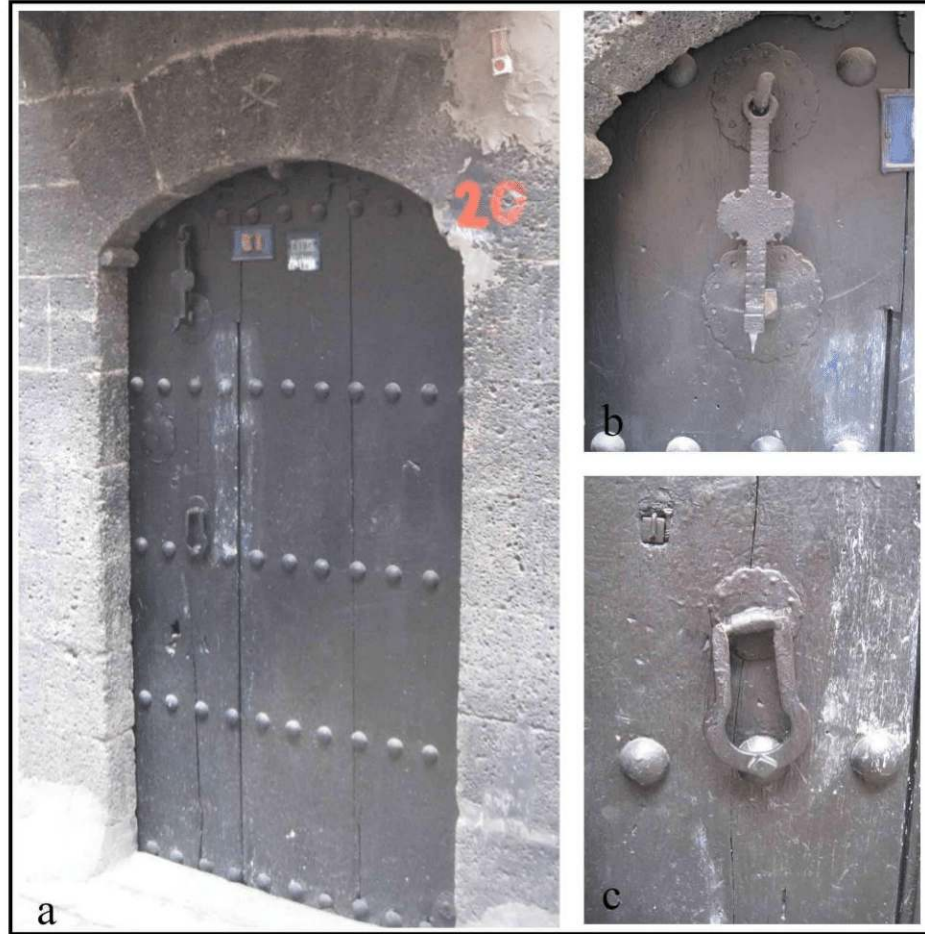
Evlerin iç ve dış oda kapısı çizimlerinde incelendiğinde görünümleri farklı olduğu tespit edilmiştir. En belirgin fark, kapının içe açılma kısmında kemervari ahşap pervazın dış kısma yapılıp iç kısımda olmamasıdır. Yapılan oval ahşap pervazın daha estetik olan çeşitlerine de rastlanmıştır (Şekil 4.221- Şekil 4.222).

Şekil 4.223. Oda kapıları ahşap pervaz detay örnek resimleri

4.9.2.2. Sokak kapıları

Sokak kapıları genişlikleri 77 cm – 142 cm, boy uzunlukları 174 cm- 246 cm aralıklarında olmaktadır. En çok kullanılan sokak kapı boyutları ise genişlik 100 cm- boy 200 cm aralığıdır. Sokak kapıları içe doğru açılır ve genellikle tek kanattan oluşmaktadır. Kapının sokak cephesi sade olur, avlu cephesinde daha estetik düşünülüp, tasarıma farklılık ve hareketlilik verilebilir. Sokak kapısı çoğunlukla basık kemer tipinde yapılmaktadır. Bu durum kapının şeklini değiştirmez. Kapılar avlu iç kısmında dörtgen formlarda yapılır. Kapı açıldığında duvara çarpmaması için duvarın devamı niteliğinde 10 cm inceliğinde pervazlar yapılır.

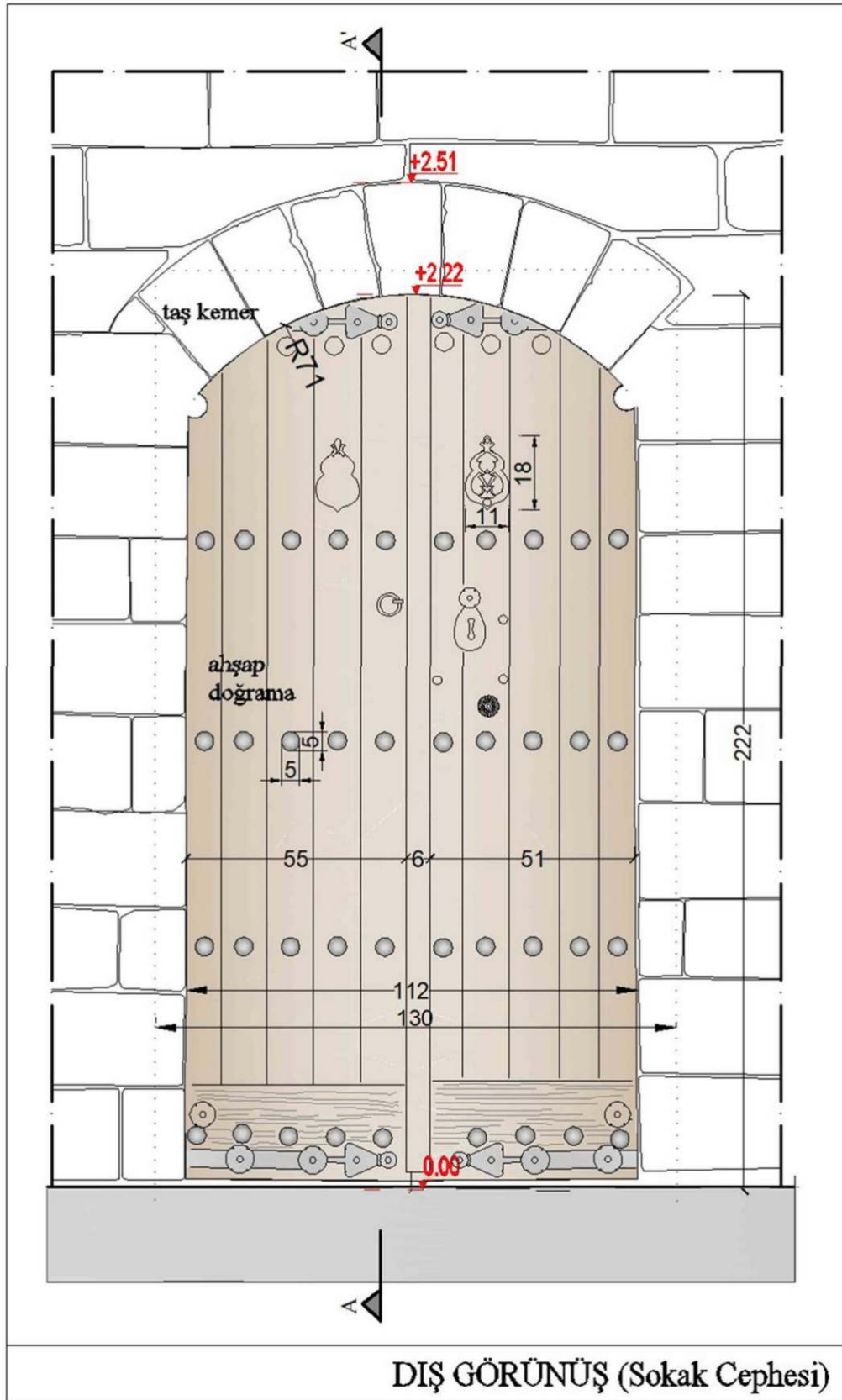
Şekil 4.224. Geleneksel evlerde örnek sokak giriş kapısı

Şekil 4.225. Diyarbakır geleneksel evleri sokak giriş kapı tipleri

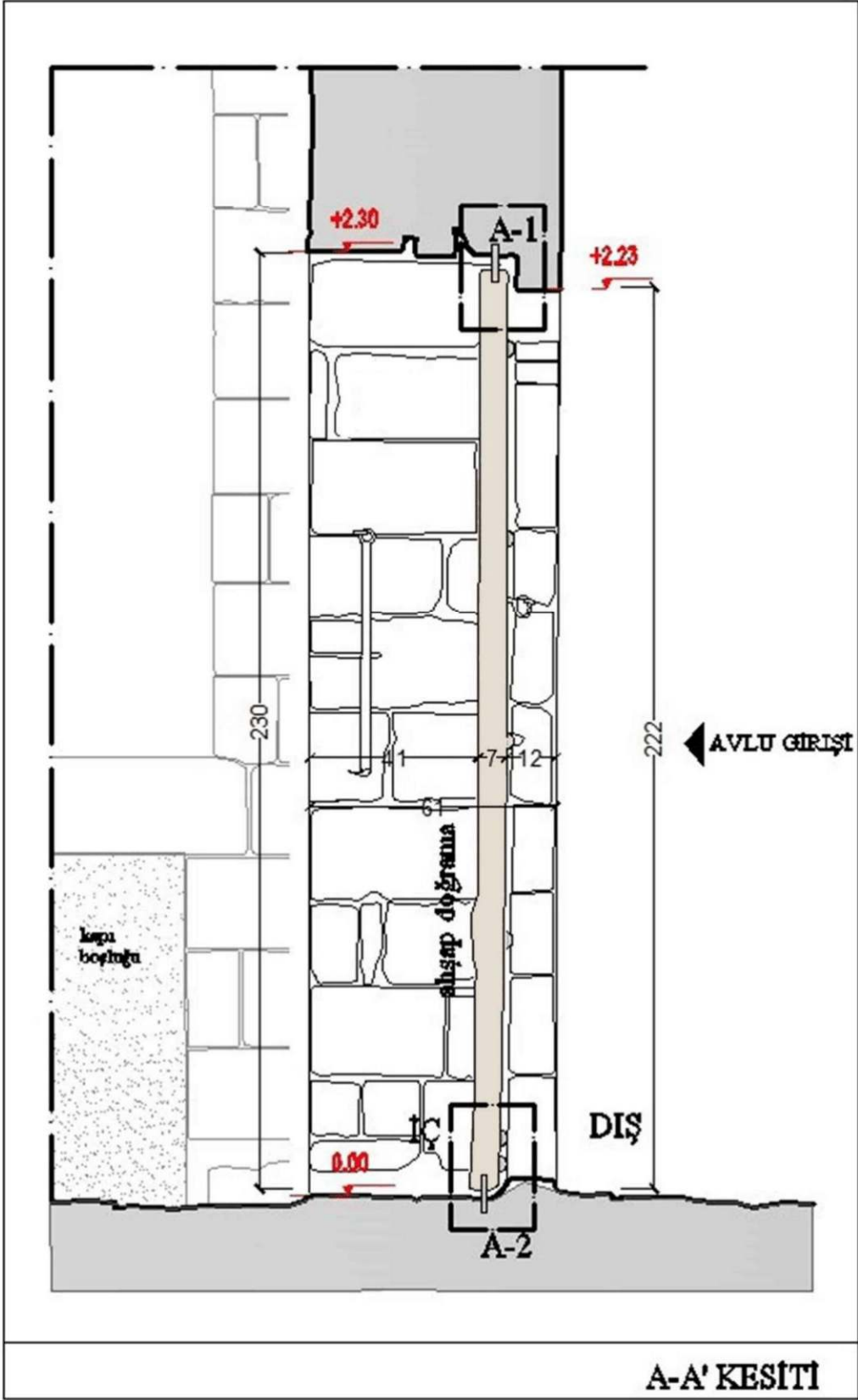
(Dalkılıç 1999)

Sokak kapısı düz atkı (lento) veya kemerle örtülüdür. Özengide çoğunlukla silindirik ufacak bir kabartı derinliğince uzanır. Söveler 12-15 cm kalınlığında dışları de 8-10 cm kadardır. Bu nedenle kapı kanadı dış yüze söve derinliği kadar yakındır. Üstü dışarıda kemerle de bitse, içi çoğunlukla ahşap kirişli düz atkıdır. Çengeller kapıların yan yüzeylerine bağlanmışlardır. Evin yağmur sularından korunması için, kapı eşiği sokak döşemesinde 10-12 cm kadar yükseklikte yapılır (Tuncer, 1999).

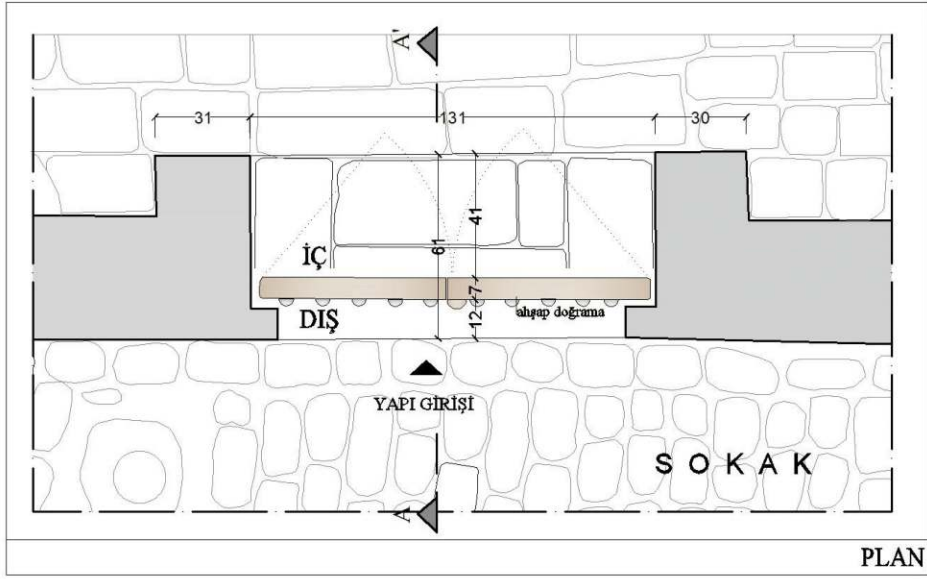
Şekil 4.226. Sokak giriş kapısı dış görünüş çizimi

220

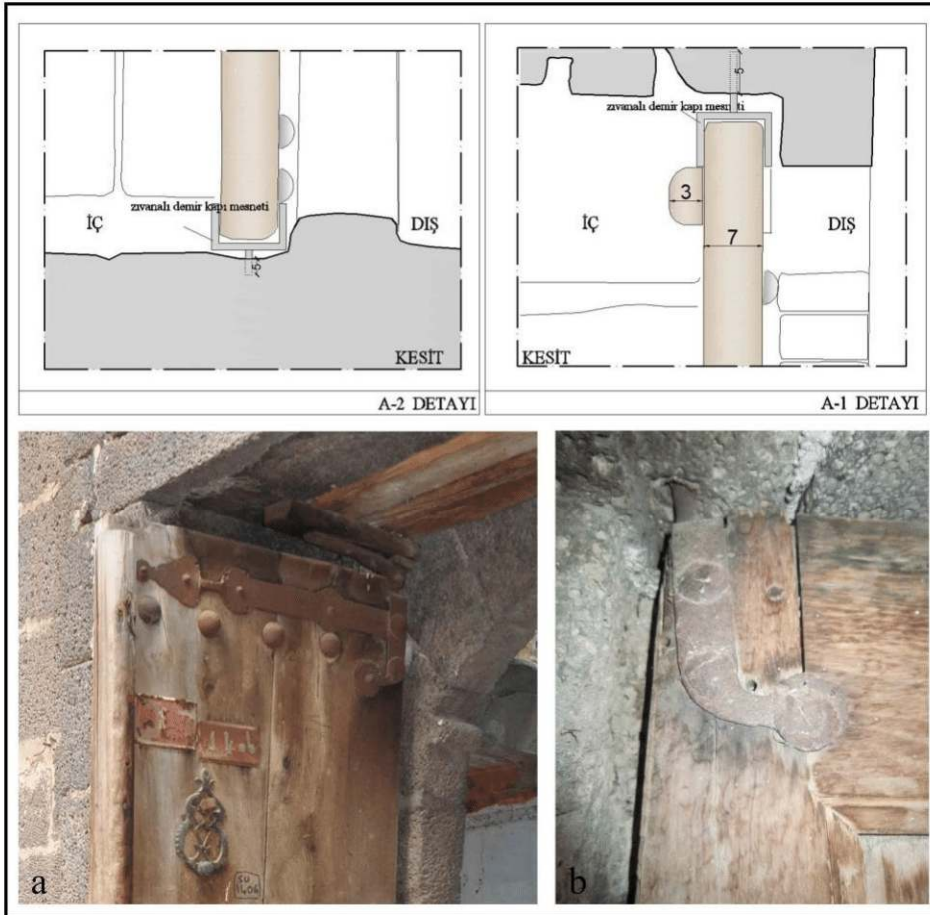

Şekil 4.228. Sokak giriş kapısı kesiti

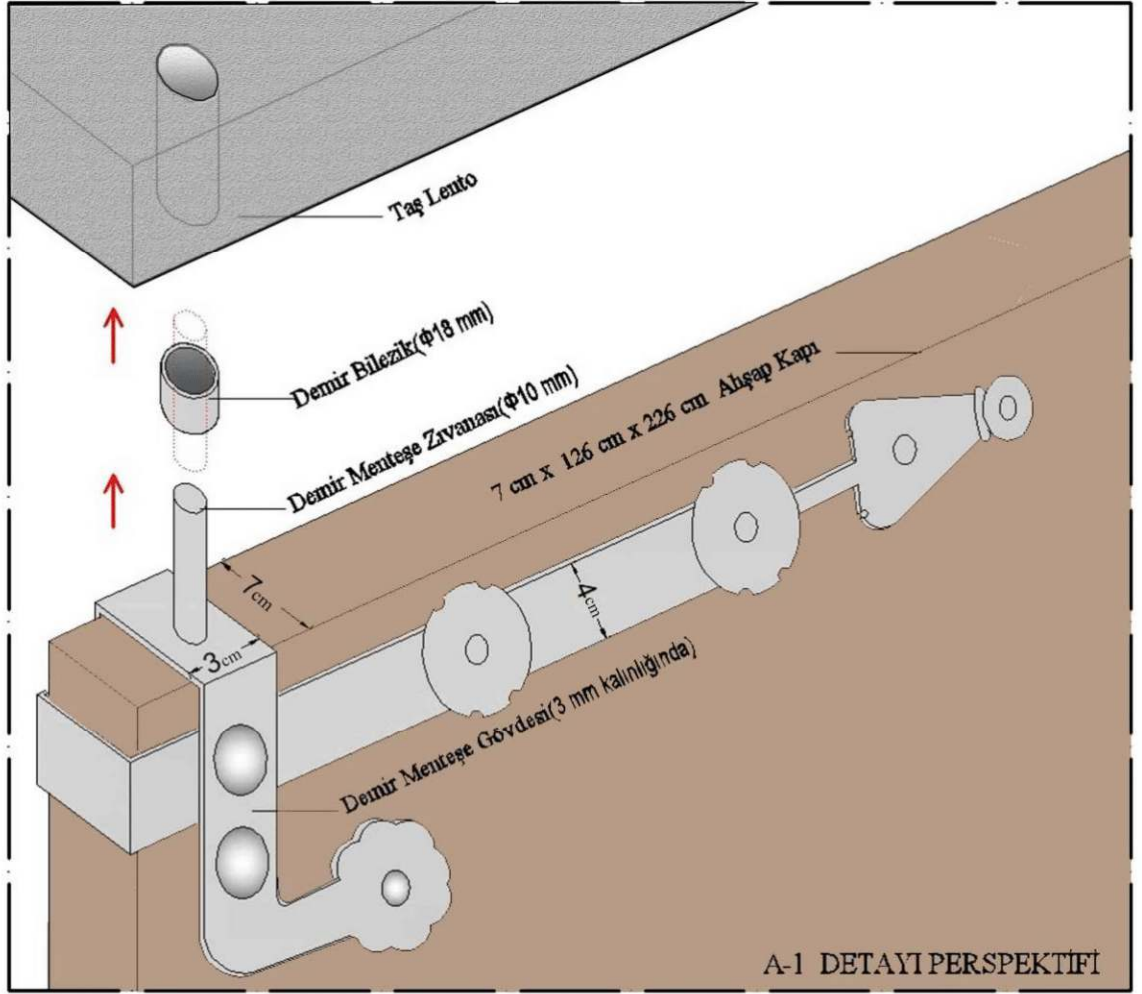
4.YAPIM SİSTEMLERİ

Şekil 4.229. Sokak giriş kapısı planı

Şekil 4.230. Sokak giriş kapısı detay çizimi ve resimleri

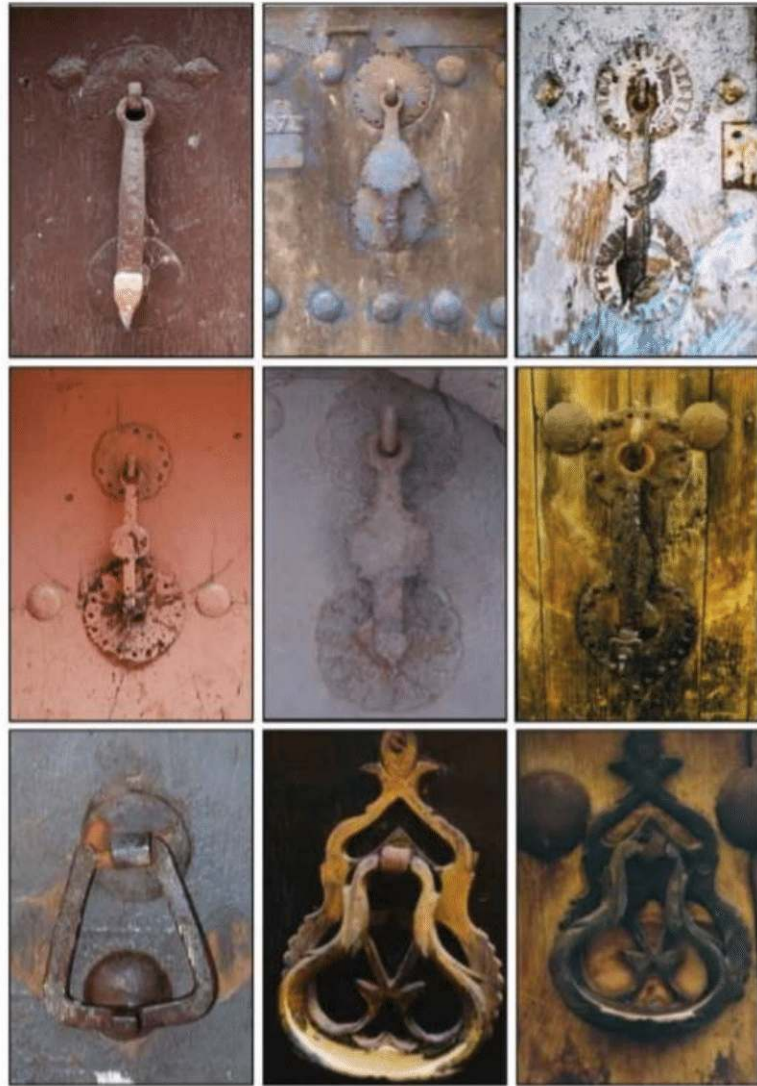

Şekil 4.231. Sokak giriş kapısı montaj detay gösterimi

Geleneksel evlerin, sokak kapısının menteşe birleşim montaj detayında görülen uygulama tekniğı, hemen hemen tüm kapılarda karşımıza çıkmaktadır. Kullanılan menteşe demiri desen ve şekil farklılıkları olabilmektedir. Hazırlanan şemada gösterilen yöntem, pencere ahşap kepenklerinde de kullanılmaktadır (Şekil 4.231).

Sokak giriş kapıları büyük oranla birbirlerine benzer şekillerde yapılırken farklı desenlerde olan tipleri çok nadirdir. Menteşeler ahşap kapıları genellikle çift taraflı kavrayacak şekilde yapılırken tek taraflı yapılmış olanlara da rastlanılmıştır. Genellikle tek kanattan yapılan avlu giriş kapıları iç tarafa doğru açılarak kullanılmaktadır.

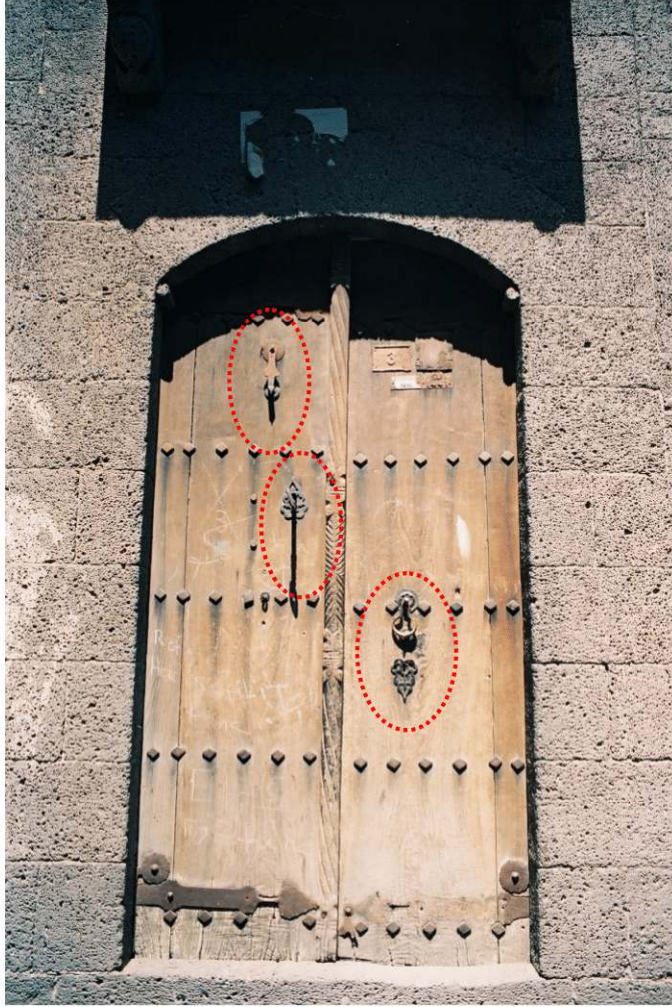
Sokak kapıları genellikle tek kanatlıdır. Selamlık sokak giriş kapılarında çift kanatlı yapılanları da vardır. Avlu kapıları alt ve üste yuvalarında dönebilen bir mili olan geniş tahtaların yan yana getirilip büyük başlı demir çivilerle aralarındaki ufkîlere bağlanan bir şekilde yapılır. Kapı üst kirişi düz lento veya basık kemerlidir. Bu kemerlerde kalıp için yapılan kulaklar özel bir yapım detayı olmaktadır (Erginbaş 1952).

Şekil 4.234. Diyarbakır geleneksel evleri avlu giriş kapı tokmak tipleri (Dalkılıç 1999)

4.YAPIM SİSTEMLERİ

Sokak giriş kapılarında, kapıları çalarak, ev halkına haber vermek için, şak şak denilen kapı tokmakları yapılmaktadır. Kapı tokmakları dış ortam ile iç mekan arasındaki iletişimi sağlamak için kullanılmaktadır. Farklı tiplerde kapı tokmakları bulunmaktadır. Bunlar “tok” ve “tak” gibi çıkardıkları seslere göre ikiye ayrılırlar. “Tok” sesli olan çalındığında erkeğin, “tak” sesli olan çalındığında kadının kapı önünde bulunduğunun anlaşılmasını sağlayan, tokmaklarla ses iletişimi Diyarbakır Geleneksel Evlerinde mahremiyete verilen önemin ince bir ayrıntısını oluşturur (Bekleyen1999).

Şekil 4.235. Diyarbakır geleneksel evleri avlu giriş kapısı
örneği (Bekleyen, 1999)

Avlu giriş kapısında bulunan tokmaklar farklı görevlere sahip olmaktadır. Erkeklerin kullandığı kapı tokmağı en üstteki ağır olanı, kadınların kullandığı en alttaki işlemeli ve daha estetik yapılmış olanı, ortadaki ise kapıyı dışardan çekmek için kullanılan askılık görevindedir (Şekil 4.235).

➤ Sokak girişi kapısı üst saçak yapımı;

Evlerin giriş kapıları üzerinde bulunan saçaklar, kapladıkları alan bakımından küçük döşemelerden oluşmaktadır. Yapım sistemi gezemek ve balkonlar ile aynı olmaktadır. Sal taşları genişlikleri 23-25 cm, boyları 80-100 cm aralığında olup iki veya bir adet taşın yan yana konulmasından oluşmaktadır. Taş bingiler üzerine sal taşlarının oturtulması ile oluşturulan saçaklar Diyarbakır geleneksel mimarisinde sokak dokusunda sıklıkla görülmektedir.

Şekil 4.236. Sokak giriş kapıları üzeri saçak yapımı (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

4.10. Bağlayıcı Maddeler ve Harçlar

Yapıları ve yapı gruplarını oluşturan, yapı malzemelerini birleştiren, yapı elemanlarını bağlayan, kâgir yapı elemanlarının birlikte çalışmalarını sağlayan ve bütünleştiren, eklenen yardımcı elemanlara ve dış etkilere karşı koruyucu olan, mimari duvar kaplama elemanı olan malzemelere **harç** denir. Harçların cinslerini oluşturan ve harçlara adını veren ana maddelere **bağlayıcılar** denir. Toprak, alçı, kireç ve kil geleneksel yapılarda kullanılan bağlayıcı malzemelerdir (Tayla 2007). Geleneksel Diyarbakır Evlerinde duvar örülürken taş dolgu malzeme aralarında çamur harç kullanılır: Kerpiç duvar örülürken iki yüzü çamur sıva veya kireç yahut alçı ile sıvanır (Erginbaş 1952).

Yığma yapı sistemlerinin, taştan sonra en temel malzemesi, bağlayıcı harçlardır. Diyarbakır Geleneksel evlerinde kullanılan harçlar;

- Çamur Harçları
- Horasan Harçları
- Alçı Harçları
- Kireç Harçları
- Cas Harçları

4.10.1. Çamur Harçları

Kerpiç yapımında kullanılan, bitki tohumlarının bulunmadığı topraktan yapılan harçlara **çamur harçları** denir. Çamur harçlarının içinde, kil, kum ve taşların ufalanmasından oluşan kum bulunur. Mevcut elde bulunan topraktan bitki tohumları ve taşları temizlenmesi halinde çamur harcı yapmaya hazır hale gelir. Diyarbakır geleneksel evlerinde kerpiç kullanılan bölümlerde çamur harcı görmek mümkündür (Tayla 2007).

4.10.2. Alçı Harçları

Ham maddesinin fırınlanarak suyunu kaybetmesiyle oluşan beyaz taş tozu **alçı** olarak tanımlanmaktadır. Alçı harcı, cinsine göre gereken miktarda su eklenilmesi ile oluşturulur. Alçıdan oluşturulan harç her türlü kabartma ve malakari bezeme, çini kaplama yapııştırma, heykel ve benzeri amaçlar için kullanılmıştır (Tayla 2007).

Diyarbakır konutlarında alçı, sadece süs ögesi olarak kullanılmaktadır. Çoğunlukla yarım daire plânlı, çerçeveli mukarnas örtülü niş ve gömme dolap yapımında alçı harçları kullanılır. Bazı özenli yapılarda yüklüklerin kenarının da alçı çerçeveye bezendiği görülür.

Ancak sayıları çok azdır. Çok az evde de tepe (üst) pencerelerinde alçı işçilik kullanılmıştır (Tuncer 1999).

4.10.3. Kireç Harçları

Kireç, temel maddesi olan kireç taşının ayrışmasından meydana gelir. Toz halinde elde edilen ve bir tür alçı olan kireç su ile karıştırılarak geleneksel yığma yapıların iç ve dış sıva malzemesi olarak sıklıkla kullanılmaktadır. En önemli bağlayıcı gereçleri arasında olan kireç duvarların dolgu malzemeleri arasında da bulunur.

1970'lere kadar kamyonlarla yapı alanına kelle kireç getirilir, eritilip kuyulara doldurularak dinlendirilirdi. Kullanılacağı zaman kürekle alınıp sulandırılır ve harca katılırdı. Yalıtkan, sertlik, esneklik, ateşe dayanıklılık gibi nitelikleri katkılarla arttırılırdı (Tuncer, 1999).

Söndürülmüş kalker kireç (CaO), özel fırınlarda 9000-10000 C sıcaklıkta ısıtılıp su ile karıştırılınca ısı çıkarak kalsiyum hidroksite dönüşmesiyle bağlayıcılık özelliği kazanır. Oluşan harç basınca direnç gösterebilirken, çekme gücüne dayanıksızdır. Isı farkında hacmi değişmez. Kireç harcı, katranla siyahlaştırılır ve özel yontulu derin çukurlara doldurulur (Tuncer 1999).

4.10.4. Cas Harçları

Cas harçlarının, hammaddesi alçı (sönmemiş kireç) olmaktadır. Dış cephede kullanıldığında içinde sağlamlaştırıcı katkı malzemeleri yer almaktadır. Diyarbakır'daki geleneksel evlerin cephelerdeki pencere ve kapı üzeri kemerlerde, iç mekânlarda bazalt duvarın üzerine işlenen tüm beyaz renkli motiflerde cas harcı kullanılmıştır. Cas harcı şehirlere göre kullanım alanları farklılık göstermektedir.

“Kireç harcına yumurta akı katarak elde edilen özel karışımla evlerin avlu yüzü en üst kesimleri ve kemerlerinin süslenmesi yapılmaktadır (Tuncer 1999)”. Evlerde cas harcı kapı üstlerinde üçgen şekillerde ve çeşitli süsleme tekniklerinde, nadiren bazı duvarların sıva yapımında kullanılmıştır.

4.10.5. Horasan Harçları

Pişmiş kilin (tuğla veya kiremit tozları da olabilir) kireç ve toprak ile karıştırılması ile oluşturulan harç **horasan harcı** olarak tanımlanmaktadır. Horasan harcı duvar sıvası ve toprak döşeme üst kaplaması olarak kullanılmaktadır.

4.10.6. Örnek Malzeme Analizleri

Geleneksel evlerin yapım aşamalarında kullanılan harç ve sıvaların malzeme içerikleri daha önce yapılan araştırmalardan edinilen bilgilerin dışında günümüz restorasyon çalışmalarında kullanılmak amacıyla Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından hazırlatılan malzeme analizlerinden bilgi edinilmiştir.

Sıva Analizleri;

Örnek 1: Bol miktarda saman çöpü içeren kerpiç sıva. Dağılganlığı az, elle kolayca parçalanabilir.

%18-20 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

%18-20 Saman Çöpü

%45-50 Çamur (Toprak)

%8-10 Taş parçacıkları (boyutları 0.5 ile 3 cm arasında değişen)

Örnek 2: Üstte ince bir kireç tabakası bulunan, altta ise krem renkte, kireç ve kırıktık ağırlıklı görünür ince agregalı sıva harcı, dağılganlığı az, elle kolayca parçalanabilir.

%30-35 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

%35-40 Taş tozu

%20-25 Yıkanmış dere kumu ve bol miktarda kırıktık/saman çöpü

Örnek 3:Beyazımsı krem renkli, içeriğinde tek tük kırıktık, tek tük tuğla kırığı, bol miktarda beyaz kütleleri, 1 mm boyuta kadar bol miktarda agregaları, yüzeyinde yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla mavi ve krem renkli koruyucu/boya tabaka bulunan 1,5 cm kalınlığında oldukça sağlam sıva örneğidir.

Örnek 4: 2 tabakalı örneğin alt tabakası krem renkli, içeriğinde beyaz kütleleri, tek tük kırıktık⁵, tek tük siyah cüruf parçaları, 1mm boyuta kadar bol miktarda agregaları, yüzeyinde krem renkli kirlilik görülebilen, kalınlığı belirlenemeyen oldukça sağlam sıva harcı örneğidir.

İncelenen örneğin üst tabakası beyazımsı krem renkli, içeriğinde bol miktarda agregaları, yüzeyinde yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla mavi ve krem renkli koruyucu/boya tabaka bulunan 2 mm civarında kalınlığa sahip dağılgan sıva örneğidir.

⁵ Kırıktık: sıvanın içine katılan keten, kendir ya da kaba yün lifleri.

Bazalt Taş Üzerine Cas Sıva; Gri renkte görünür ince agregalı ince sıva tabakası. Dağılganlığı az, elle kolayca parçalanabilir.

%30-35 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

%35-40 Taş tozu

%20-25 Yıkanmış ince dere kumu

Kerpiç Duvar Üzeri Sıva; Gri renkli, kısmen gözenekli, görünür ince agregalı, yer yer kireç lumpaları içeren sıva tabakası. Ancak çekiç darbesiyle koparılabilir.

%30-35 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

%15-20 Taş tozu

%20-25 Yıkanmış dere kumu

Bağdadi Duvar Üzeri Sıva; Koyu gri renkli, kısmen gözenekli, görünür ince agregalı, yakın zamanda yapıldığı tahmin edilen çimento katkılı onarım harcı, Dağılganlığı az, elle kolayca parçalanabilir.

%28-30 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

%68-70 Yıkanmış dere kumu

Harç Analizleri;

Örnek 1: (Duvar Harcı Örneği) Gri renkli, kısmen gözenekli, görünür ince agregalı, yer yer kireç lumpaları içeren, yakın zamanda yapıldığı tahmin edilen çimento katkılı onarım harcı. Ancak çekiç darbesiyle koparılabilir.

%32-33 Sönmüş ve bekletilmiş kireç

%66-67 Yıkanmış dere kumu

Örnek 2: (Derz Harcı) İçeriğinde bol miktarda beyaz kütleleri, bol miktarda kırıntı (at kuyruğu benzeri), siyah cüruf parçaları, 0,5-3 mm boyuta kadar agregaları görülebilen, kalınlığı belirlenemeyen nispeten dağılgan derz harcı örneğidir. İncelenen örneğin üst tabakası krem renkli, içeriğinde tek tük kırıntı, beyaz kütleleri, 0,5 mm boyutlarında gözenekleri, 0,5-1 mm boyuta kadar agregaları görülebilen 1-2 cm kalınlığında sağlamca derz harcı örneğidir.

Örnek 3: (Derz Harcı) Beyazımsı renkli, içeriğinde tek tük tuğla kırığı, 0,1-0,4 mm boyuta kadar bol miktarda agregaları, kalınlığı belirlenemeyen dağılgan derz harcı örneğidir.

Örnek 4: (Derz Harcı) Niş içinden alınmış olan, grimsi renkli, içeriğinde tek tük tuğla kırığı, siyah cüruf⁶ parçacıkları, bol miktarda beyaz kütleleri, bol miktarda kırıntı (at kuyruğu benzeri) yüzeyinde kahve renkli kirlilik görülebilen, kalınlığı belirlenemeyen sağlam derz harcı örneğidir.

Örnek 5: (Derz Harcı) İki pencere arasından alınmış olan, grimsi beyaz renkli, içeriğinde tek tük tuğla kırığı, bol miktarda beyaz kütleleri, 0,5 mm boyuta kadar bol miktarda agregaları, yüzeyinde kahve renkli kirlilik görülebilen, kalınlığı belirlenemeyen oldukça sağlam derz harcı örneğidir.

⁶ Cüruf: Maden veya kömür posası.(Hasol, Mimarlık Sözlüğü, 2002).

Tamamen saf olmayan metaller eritildiği zaman yoğunluk farklı nedeniyle yüzeyde biriken daha hafif metallere verilen isimdir. Hafif metalin havaya temas edip oksitlenmesiyle oluşur. Bu nedenle metal küfü olarak da bilinir. Günümüzde çimento, seramik yapımında ve yapay kordon yapımında kullanılır.(Vikipedi)

5. GÜNÜMÜZ RESTORASYON UYGULAMALARINDA GELENEKSEL YAPIM TEKNİKLERİNİN KULLANIMI

Unutulmaya yüz tutmuş geleneksel yapım tekniklerinin hatırlanması ve yapım olanaklarının halen mevcut olduğunun gösterilmesi açısından önemlidir. Bu geleneklerin kısmen de olsa bazı uygulamalarda yaşatılıyor olması bu bilgilerin tekrar geri kazanımına olanak vererek, restorasyon bilimi adına, geleneklerin sürdürülebilirliği sağlanmaktadır.

➤ Duvar Yapımı

Günümüz restorasyon çalışmalarında yapılan taşıyıcı duvarlar geleneksel yöntemlerde olduğu gibi sandık duvar örme tekniğinde yapılmaktadır. Kullanılan malzemeler genellikle bazalt ve nadiren de ahşap olmaktadır. Geçmişte duvar yapımında kullanılan kerpiç ve ateş tuğlası restorasyon uygulamalarında pek rastlanılmamaktadır. Bazaltın sandık duvar örme tekniğinde taşların tercih edilen işlenme derecelerine göre belirlenmesinden sonra araları harçla doldurulup yükseltilmektedir. Geçmişte yapılan geleneksel duvarlarda moloz taş dolgu sıraları belirli olmayıp daha heterojen ve sıklıkla kullanılırken, günümüzde ise yapılan duvarlar daha düzenli itina ile taş dolgu ve harç uyumu ile tamamlanmaktadır.

Duvar kalınlıkları genellikle 50-60 cm aralığında yapılırken ara duvarlarda 10-14 cm kalınlıklarında bazalt duvar veya ahşap karkas yöntemleri kullanılmaktadır. Ahşap karkas araları sık tahtalar ile döşenip, yapıya ekstra yük olamaması sebebiyle araları boş bırakıldığı örnekler olduğu gibi, dolgu malzemesi kullanılması zorunlu hallerde taş yünü tercih edilmektedir. Bazalt duvarın üstünde belirli kısımları yükü azaltmak ve tamamlama amaçlı yapılan ahşap karkas duvarların üzeri sıvalı olarak tamamlanmaktadır.

Şekil 5.1. Bazalt duvar üzeri ahşap karkas duvar örneği
(Dalkılıç fotoğraf arşivi)

5.GÜNÜMÜZ RESTORASYON UYGULAMALARINDA GELENEKSEL YAPIM TEKNİKLERİNİN KULLANIMI

Şekil 5.2. Rekonstrüksiyon çalışması, duvar yapımı geleneksel yapı örneği

Geleneksel duvar yapım sistemi örnek alınarak yapılmaya çalışılan bazalt duvarda, iki yüzü kaba yonu taş ve ince yonu taşlar kullanılarak, iç ara yüzü bağlayıcı kireç harcı ile tamamlanmış sandık duvar tipi örme tekniği ile 60 cm kalınlığında dış cephe duvarı yapılmaktadır.

a Duvar örgüsü açığa çıkmış eski bir ev.

b Restorasyon uygulamalarında örnek duvar örgüsü.

Şekil 5.3. Günümüz restorasyonlarında duvar örgüsü uygulaması

Eski eserler incelendiğinde duvar iç örgüsü açığa çıkmış örneklerde moloz dolgu ve harç oranlarının günümüz restorasyon çalışmalarında daha farklı olduğu görülmektedir. Günümüz duvar uygulamalarında dolgu kısımları daha düzenli yapılmaktadır.

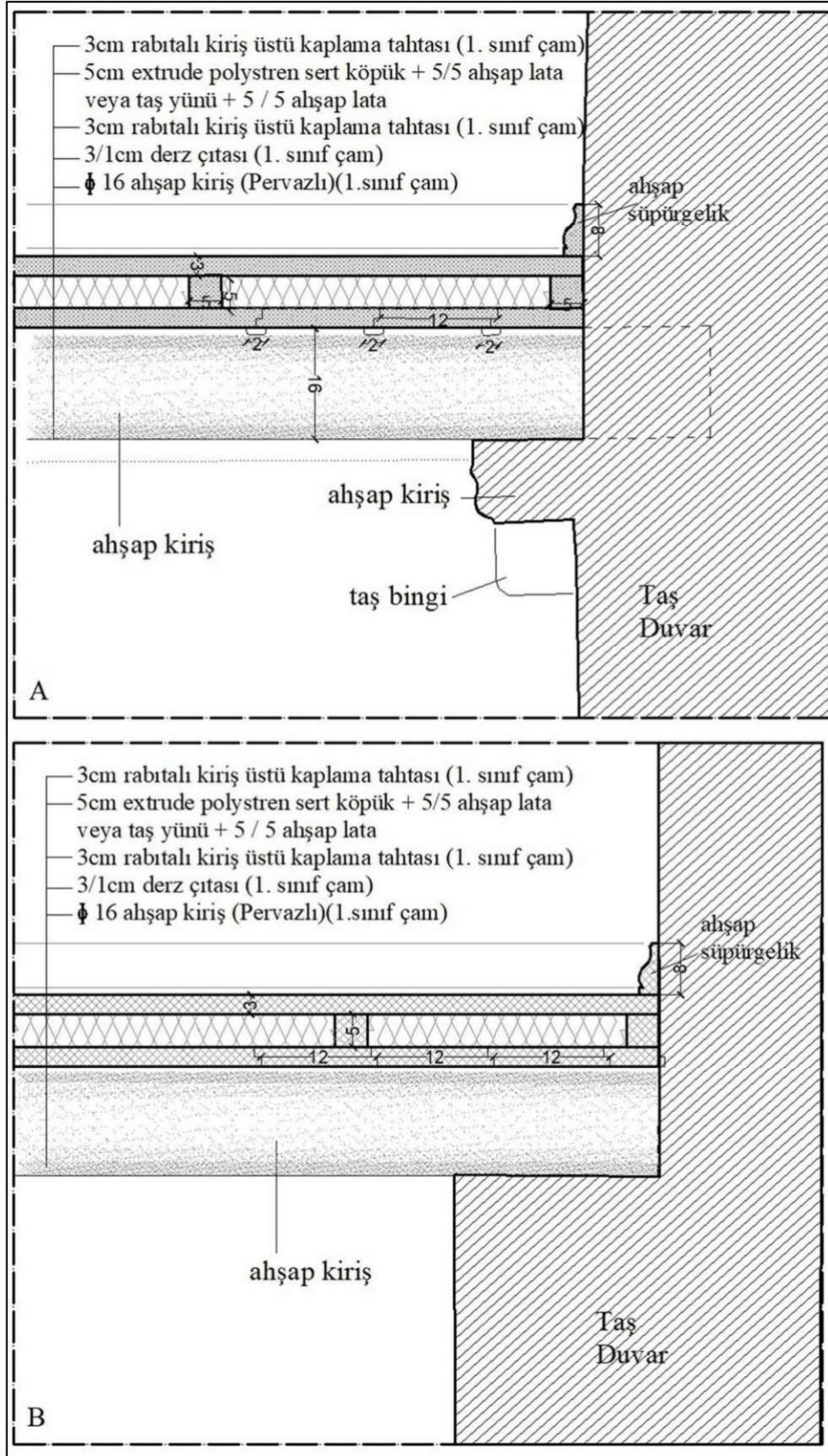
➤ Döşeme Yapımı

Günümüz restorasyon uygulamalarında döşemeler bazalt döşeme ve ahşap kirişli çağdaş malzeme kaplı döşeme olmak üzere iki farklı yöntemde yapılmaktadır. Bazalt döşemeler geleneksel yöntemlere uyumlu taş kemer üzerine konulan 10-12 cm kalınlıklarındaki sal taşlarından yapılmaktadır. Ahşap kirişli döşemeler ise yorgun yapıya daha fazla yük olmamak için toprak malzemeden yapılmamaktadır. Toprak malzeme yerine daha hafif doğal malzemeler seçilmektedir. Ahşap kiriş üzerine kullanılan bazı malzemeler;

- 3cm rabıtalı kiriş üstü kaplama tahtası (1. sınıf çam)
- 5cm extrude polystren sert köpük + 5/5 ahşap lata veya taş yünü + 5 / 5 ahşap lata
- 3cm rabıtalı kiriş üstü kaplama tahtası (1. sınıf çam)
- 3/1cm derz çitası (1. sınıf çam)
- ϕ 16 ahşap kiriş (Pervazlı)(1.sınıf çam)

Şekil 5.4. Günümüz restorasyonlarında ahşap kirişli döşeme uygulaması (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Şekil 5.5. Günümüz restorasyonlarında örnek ahşap kirişli döşeme katmanları

Şekil 5.6. Günümüz restorasyonlarında ahşap kirişli döşeme uygulaması

(Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Günümüz restorasyonlarında ahşap kiriş üzeri çağdaş doğal malzemelerin kullanımı ile elektrik tesisatı veya teknolojik ihtiyaçların karşılanmasında ihtiyaç olan şaft olanakları zeminde oluşturularak onarım imkânı da sağlanmıştır.

Şekil 5.7. Günümüz restorasyonlarında sal taşı döşemesi yapım aşaması (Dalkılıç fotoğraf arşivi)

Sal taşlı bazalt döşeme yapım aşamaları bulunan şekil... de her bir kemerin orta kısımlarına sal taşlarının iki baş kısımları bir araya getirilerek yerleştirilmesiyle döşeme tamamlanacaktır. Geleneksel yöntemlerde yapılan taş kemerler günümüz çağdaş teknik malzemeleri kullanılarak taşlara şekil verildiklerinden eskinin el yapımı özgün ruhu katılamamıştır.

➤ Dam ve Saçak Yapımı

Yeni dönem geleneksel evlerin restorasyon çalışmalarında, dam örtüsünün görevini iyi yapabilmesi, en önemli husus hazırlanışının niteliği ve bakımının doğru yapılabilmesidir. Geleneksel malzemeler ile dam örtüsü yapılmak istenirse belirli bakımlara (loğlama işlemi gibi) ihtiyaç duyulacak ve bu işlemi yapabilecek ehli kişiler bulunmamaktadır. Eski zamanlarda yağmurdan sonra silindir şeklindeki taş malzemeler ile bu işi belirli ücretler karşılığında yaparak akıntıların önlerine geçmiş olunurdu. Yakın zamanlarda evlerin toprak dam örtüsü bakımları yapılmadığı için bahar yağmurları sonrası toprak kalıntıları çörlenlerden akarak dam örtüsü tabakası incelerek bu zamana kadar varlığını ancak sürdürebilmiştir. Bu nedenle dam örtüsü zamanın yenilikleri ile restorasyon uygulamalarında, çağdaş malzeme kullanımı ile modern ve gelenekselin uyarlanması ile katmanları şu şekilde olabilmektedir.

Geleneksel evlerin restorasyon çalışmalarında dam örtüsü için farklı malzemelerden farklı kombinasyonlarda katmanlar uygulanmaktadır.

Dam örtüsü katmanları (Alternatif 1)

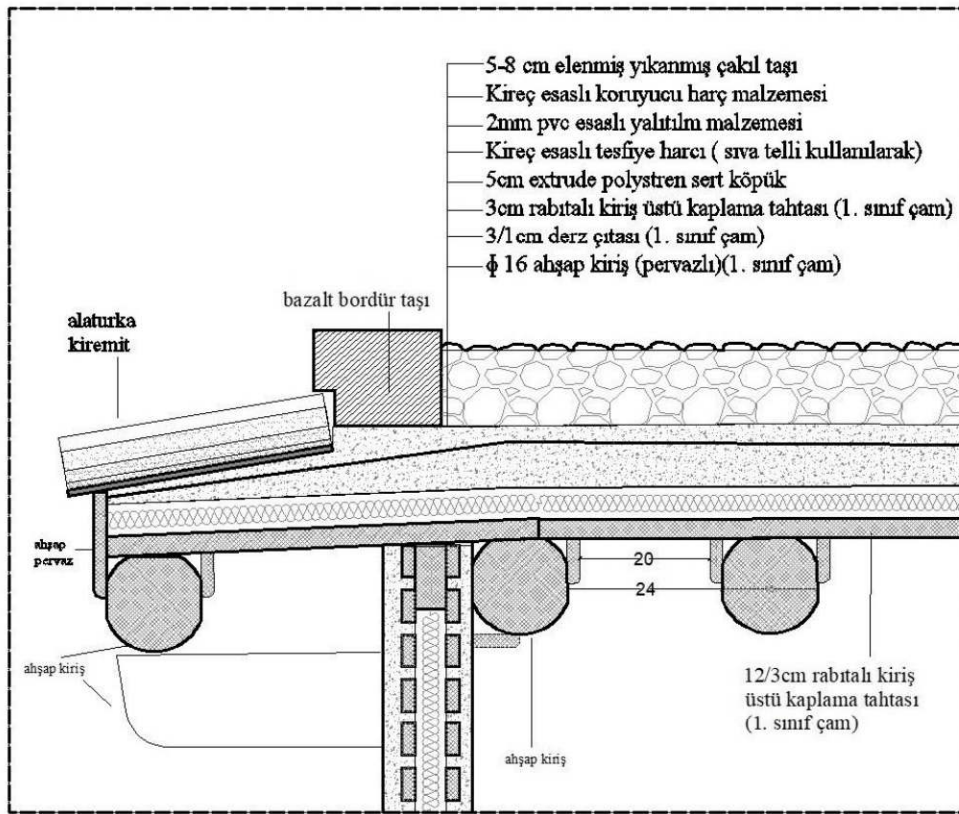
- %15 puzolonik kireç katkılı sıkıştırılmış toprak dam malzemesi 15cm
- (toprak+puzolan+küçük çaplı saman+su)
- Suya karşı yalıtım -pvc membran (epdm) 1mm
- %15 puzolonik kireç katkılı sıkıştırılmış toprak dam malzemesi 15cm
- Jeotekstil (keçe)300 gr/m3 (3mm)
- Isı yalıtımı -xps (mavi köpük) 3 cm
- Jeotekstil(keçe) 300 gr/m3
- Kaplama tahtası 2.5-3 cm
- Ahşap kirişleme (Ø 15-20 cm)

Dam örtüsü katmanları (Alternatif 2);

- Bazalt taşı tozu
- Çamur harcı (saman + elenmiş toprak)
- Jeomembran (serilebilir su yalıtımı) çift kat (3+3 mm)
- Jeotekstil keçe
- Sınıf fırınlanmış kaplama tahtası 3 cm
- 17 cm çapında ahşap kiriş

Dam örtüsü katmanları (Alternatif 3);

- 5-8 cm elenmiş yıkanmış çakıl taşı
- Kireç esaslı koruyucu harç malzemesi
- 2mm pvc esaslı yalıtım malzemesi
- Kireç esaslı tesfiye harcı (sıva telli kullanılarak)
- 5cm extrude polystren sert köpük
- 3cm rabıtalı kiriş üstü kaplama tahtası (1. sınıf çam)
- 3/1cm derz çıtası (1. sınıf çam)
- ϕ 16 ahşap kiriş (pervazlı)(1. sınıf çam)

Şekil 5.8. Günümüz restorasyonlarında kullanılan dam örtüsü katmanları

Günümüzde, bazı geleneksel evlerde eski yöntemlerle yapılan dam döşemelerinin üzerine kullanıcıları tarafından bakımı daha rahat olsun diye beton şap dökülerek özgün yapım tekniği bozulmuştur. Restorasyonu yapılan bazı geleneksel evlerde yine aynı sebepten ötürü sıkıştırılmış toprak kireç harcı ile karıştırılmış çamur kıvamında dam örtüsüne sıvanıp üzeri taş tozlarıyla tamamlandığı da görülmüştür. Geleneksel yöntemlere yakın olan bu teknik günümüz koşullarında dam bakımı yapacak kimselerin olmaması sebebinden yapıldığı düşünülmektedir.

➤ Kullanılan Bağlayıcı Harçlar

Günümüz restorasyon uygulamalarında bağlayıcı harçlar olarak yapıya zarar verilmemesi için, kimyasal tepkiler oluşmaması nedeniyle doğal malzemeler kullanılması gerekmektedir. Geçmiş restorasyon uygulamalarında çimento katkılı veya çimento esaslı harç malzemeleri kullanılmış ve yapılara zarar verilmesi engellenememiştir.

Restorasyon çalışmaları esnasında sıklıkla kullanılan harç karışımı horasan harcı niteliğine en yakın olarak kum, hidrolik kireç ve taş tozu olmaktadır. Yapıların belirli kısımlarına göre farklı malzemeler eklenerek çeşitli kombinasyonlar oluşturulmaktadır.

Şekil 5.9. Günümüz restorasyonlarında sıklıkla kullanılan harç karışımı

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Güneydoğu bölgesi, yüzyıllar boyu çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan, zengin bir kültüre ve mimari arşive sahip önemli yerleşim yerlerindendir. Geleneksel evler mimari bakımdan, her bölgenin kendine has kimlikleri ile oldukça zengin özellikler sergilemektedir. Diyarbakır geleneksel evleri de, farklı yapım sistemleri ve çeşitli malzemelerin özgün dokusunun yapıya yorumlanmasıyla mimari sanatlarını oluşturmaktadır. Alandaki gözlemler neticesinde doğuya inen toprağın topografyasının yalnızca tarihi kent dokusunun genel yerleşiminin dışında geleneksel evlerin mimari ve yapısal yerleşimini de etkilediği açık bir şekilde görülmüştür.

Geçirdikleri dönemlerin izlerini taşıyan yapıları ve geleneksel özelliklerini korumaya çalışan sivil mimari örneklerini bünyesinde barındıran, tarihi dokuyu içeren yerleşmeler, hızlı bir şekilde koruma çalışmalarına ve değişim sürecine girmiş ve maalesef izinli olmayan yüksek yeni yapıların gölgesinde kalmaya yüz tutmuştur. Bu değişim sonucunda kaçınılmaz olarak büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sorunlar neticesinde tekrarlanması istenilen koruma çalışmalarında doğru yöntem ve sistemin arandığında yeterli kaynakların olmadığından yanlış müdahaleler söz konusu olmuştur. Evlere verilen diğer büyük zararlar ise içinde yaşayan ev sahiplerinin doğal olmayan günümüz malzemeleri ile korumaya çalışılmış olmalarıdır. Tez çalışması, bu bakımdan sorunlara çözüm olabilecek yapım detaylarıyla faydalanacak doğru bilgi kaynakları arasında olma niteliğindedir.

Diyarbakır'ın sahip olduğu ve başka yerleşim yerlerinden farklı olarak, gelişen çeşitli sorunlarının neticesinde toparlanmaya, yeniden oluşuma başlayan Suriçi geleneksel dokusunun korunması veya rekonstrüksiyon çalışmalarında kullanılmak üzere, tez kapsamında bir çok önemli yapım teknik detayları bulundurmaktadır.

Öncelikli olarak, bölge genelinde kültürel değerdeki benzer yapılarda eksikliği fark edilen, yapım teknikleri hakkında bilgi kaynağının yeteri kadar olmaması üzerine bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bölgede oluşan koruma çalışmalarındaki sorunların tespit edilmesi üzerine mevcut olan bilgi kaynaklarının yeterince detaylı veri sağlamadığı görülmüştür. Doğal malzemelerin nasıl işlenip geleneksel hali ile yapıda kullanılması gerektiğinin bilinmemesi araştırma konumuza ilham vermiştir. Araştırma alanı sınırları, bölge içinde sahip olunan zengin kültürel doku detaylarının fazlalığı

nedeniyle sadece Diyarbakır Geleneksel Evleri üzerine yapılmasına karar verilmiştir. Envanter araştırması esnasında, tarihi dokunun tüm yapılar üzerindeki etkisi benimsendikten sonra evlerin üzerine yansıyan geleneksel izler belirlenmiştir. Zamanın etkileri ile yapıların dayanıklılıkları arttırmak amaçlı kullanıcılar tarafından bir takım aykırı niteliklerde eklentiler söz konusu olmuştur. Korunması gereken özgün noktalar gözlemlenmeler neticesinde, modern eklentilerden arındırılmış sade halleri ile belirlenerek tez kapsamında değerlendirilmiştir.

Geleneksel evler yapım teknikleri bakımından varılan önemli sonuçlar arasında, tüm iklimsel faktörlere, deprem veya benzeri doğa olaylarına rağmen yüz yıllar boyu ayakta kalabilecek nitelikte olmasına sağlayan nedenlerdir. Tez kapsamında söz konusu olan bu evlerde, seçilen malzeme, kullanılan teknik bilgiler ile uzun yıllar sağlam kalabilecek şekilde yapılan inşaat sistemlerinin tespiti ve araştırılması yapılmıştır. Evlerin yıkılmasına veya bozulmalara başlamasının en önemli nedenleri; terk edilmeleri ve doğal olmayan malzemeler ile korumaya çalışılması gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır. Evlerin terk edilme nedenleri ise ev sahipliğini paylaşan birden çok mirasçının olması ve son yıllarda Suriçi’nde meydana gelen çeşitli nedenlerden dolayı terkedilmesidir.

Diyarbakır’daki geleneksel evlerde kullanılan tüm malzemenin araştırılması, geleneksel yöntemlerle üretimlerinin tespit edilmesi ve geleneksel yapım tekniklerinin araştırılıp belgelenmesi, bu bilgilerin tarihi yapıların restorasyon uygulamalarında kullanılmaları açısından önemlidir.

Kültürel varlıkların korunması konusunda bilimsel restorasyon kuramları ile paralel, yasa ve yönetmelikler göz önüne alındığında, bilinçli yapılan restorasyon uygulamalarının, geleneksel teknikler kullanılarak, özgün mimari dokuya ve malzemeye uygun olarak yapılması gerekmektedir. Koruma kavramının bugün geldiği noktada, çeşitli tüzük ve bildirilerde dile getirilen ve evrensel olarak kabul gören temel ilkeler göz önünde bulundurularak; Diyarbakır’da geleneksel evler bünyesinde yapılacak restorasyon çalışmalarında, özgünlüğün yapım tekniği, tasarım, ve malzeme boyutunda korunması, korumanın sürdürülebilir olması ana hedef olmalıdır.

Diyarbakır’da yapılan bu ve benzeri araştırmalarla, malzemelerin geleneksel yöntemlerle üretimi ve yapım tekniğini belgeleyerek bugün kullanılmayan veya unutulmak üzere olanların yeniden hatırlanması ve restorasyon çalışmalarında uygulanması sağlanabilir. Bu araştırmanın sonuçlarından yararlanılması bakımından en önemli kazanç, Diyarbakır’da günden güne unutulmaya yüz tutan geleneksel evlerin bilimsel açıdan yapım tekniklerinin yeniden canlandırılması ve günümüzün çağdaş restorasyon çalışmalarıyla bütünleştirilmesi olacaktır.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri, bugüne kadar belgelenmemiş, farklı yapım sistemlerinin ortaya çıkarılmış olmasıdır. Bilinen genel yapım teknik kurallarının dışında, o dönemdeki ustaların pek azının uyguladığı teknik bilgiler açığa çıkarılmış, yapılan gözlemler neticesinde, çizim ortamında modellenip kolay anlaşılır veriler halinde şekillenerek tez kapsamında anlatılmış ve doğru bilimsel kaynak niteliğinde oluşturulmuştur. Restorasyon çalışmaları esnasında oluşan farklı sorunlara, farklı çözümler olma düşüncesiyle detaylı olarak incelenip belgelenmiştir.

Tez kapsamında kazanılan deneyimler sonucunda, yönlendirilebilecek öneriler ve ana sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

- Restorasyon çalışmaları sırasında korunacak evin dönemsel farklılıkları olacağı gibi farklı gelir guruplarına ait evlerin detaylarında da çeşitlilik görülmektedir. Genel olarak sade görünümde, bezemeleri az olan evlerin restorasyon çalışmalarında desenlerin ve motifleri bol olan kapı pencere kasaları ile donatmak aykırı olup, yapı bünyesinde benimsenmeyecektir. Evlerin genel özellikleri çerçevesinde kararlar alınmalı ve yapının bulunduğu yakın çevrede göz önünde bulundurulmalıdır.
- Koruma çalışmaları için doğru bilgi arayışı sırasında tez kapsamında edinilen bilgiler aktarımı ve algılanması kolaylaştırılması açısından önemlidir. Tez kapsamında önerilen yapım tekniklerinin, koruma çalışması yapılması düşünülen evlerin genel özelliklerine uyumluluğu incelendikten sonra uygulama yapılmalıdır. Tarihi doku üzerinde yapılacak en ufak bir yanlış müdahale geçmişin izlerini kaybetmemize sebep olmaması için gerekli görülen bu tarz uygulama ve araştırma önerilerinin dikkate alınması gerekmektedir.

- Geleneksel evlerde kullanılan malzemelerin temin edildiği bölgeler belirlenmeli ve restorasyon esnasında, tezde belirtilen geleneksel tekniklere uygun hazırlanmalıdır. Korunması düşünülen evlerde belirli bölgelerden çatı veya duvar dolgusu gibi kısımlarda yapılacak laboratuvar analizlerinin yapılması yerel malzemenin en doğru şekilde tanımlanmasını ve gelecekte yapılacak koruma çalışmaları için daha doğru sonuçlar doğurmasını sağlayacaktır. Gelecekteki müdahaleler için yerel malzemenin mevcudiyetinin bilinmesi yapı için uzun vadeli koruma seçeneklerinin artmasına neden olabilmektedir.
- Tez çalışmasında söz konusu olan Diyarbakır geleneksel evlerinin yapımında bulunan ustalara ulaşılammış olursa da, zamanında o ustaların bir kısmına yetişebilen araştırmacıların çalışmalarından edinilen bilgi destekleri ve bizzat yapılan alan çalışmalarındaki daha önce belgelenmemiş yeni verilerimizin harmanlanması ile yapım teknikleri olabilecek en doğru şekilde tanımlanmıştır.
- Yapım sistemleri bakımından daha önce belgelenmemiş ve tez kapsamına eklenen yeni teknik verilerin restorasyon çalışmalarında kullanılmadan önce genel olarak yapım tekniğine ve yapının taşıyıcı duvarlarına uyumluluğu danışılarak yapılmalıdır.
- İncelenen temel kalıntılarından elde edilen ölçüm verileri, (temel ayak genişlikleri 68-76 cm, temel derinlikleri 54 cm, temel uzunlukları 3.50 m – 4.81 m) zamanın getirdiği aşınmalardan da etkilendiği düşünülerek, yeniden yapılan rekonstrüksiyon projelerinde kullanılmak istenildiğinde, inşaat mühendislerinin bilgisi ve kontrolü doğrultusunda, ölçülerin değerlendirip, gerekli görüldüğünde ölçülerin belirli miktarlarda arttırılması gerektiği düşünülmektedir.

7. KAYNAKLAR

- Ağırman, E. 2015. Diyarbakır Çifte Hanı'nın İncelenmesi ve Koruma Önerileri İstanbul. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Sayfa:199.
- Ahunbay, Z. 2017. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. YEM Yayın, 9. Baskı, Sayfa:210. İstanbul.
- Alioğlu, F. 1991. Geleneksel Yapı Elemanları. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. 183.
- Alioğlu, F. 2013. Koruma Kavramları ve Koruma Süreci. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Restorasyon ve Koruma İlkeleri Kitabı. ISBN:978-975-06-1521-4 Sayfa:179.Eskişehir.
- İnşaat Teknolojisi, Taşın Mimaride Kullanımı. 2013. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı yayını, Ankara.
- Baş, G. 2013. Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Yayın No:2, Sayfa:511. Ankara.
- Bekleyen, A. 2019. Geleneksel Konut Mimarisindeki Avlulu Mekân Örgütlenmesinin Günümüzdeki Yorumları . *Tübbav*, Cilt 12, Sayı 1, syf 1-13.
- Bekleyen, A. 2018. Eskiye yeniye uyarlama: Yerel mimarideki Özgünlüğü Çağdaş Mimaride Yorumlama. Tarihi Çevrede Yapılaşma Deneyimleri. Birsan Yayınevi. Yayın No:1, Sayfa:179. İstanbul.
- Bekleyen, A. 1993. Eski Diyarbakır Evleri'nin kitlesel biçimlenmesini etkileyen asal etmenlerin belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Diyarbakır.78.
- Bekleyen, A. , Dalkılıç, N. 2007. Modernite ile yerelin birleştirilmesi (Diyarbakır örneği): Geçmişte iklime göre biçimlendirilen konutlardan günümüz konutlarına taşımalar yapılabilir mi? *M. Taş (ed.)*19. 277-288
- Bekleyen, A., Yıldırım, M. , Sarıgöl, H. 2004. Güneydoğu Anadolu'da Eyvanlı Ev Geleneği: Diyarbakır Köşkleri. *Yapı Dergisi*.275.

Bekleyen, A. ve Dalkılıç, N. (2011). The influence of climate and privacy on indigenous courtyard houses in Diyarbakır, Turkey. *Scientific Research and Essays*, 6(4):908-922.

Bekleyen, A. , Dalkılıç, N. 2012. Design with climate-what can we learn from the past to cope with climate in terms of design strategy and usage style of courtyard houses? *Middle-East Journal of Scientific Research*, 11(3):357-366.

ÇŞB-Çevre ve Şehircilik Bakanlığı .2015. Kentsel dönüşüm ve Diyarbakır Sur İçi Bölgesi Master Plan Çalışması.

Dalkılıç, N. 1999. Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Plan, Cephe ve Yapı Öğeleri Tipolojisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.Sayfa:230.

Dalkılıç, N. 2004. Midyat İlçesindeki Kültürel Zenginliğin Oluşturduğu Geleneksel Mekânsal Dizgenin Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara. 393.

Dalkılıç, N. 2016. Traditional manufacturing of clay brick in the historical buildings of Diyarbakır. *Frontiers of Architectural Research*. 346-359

Dalkılıç, N., & Bekleyen, A. (2011). Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri:Geleneksel Diyarbakır Evleri Kitabı.Sayfa:659, Diyarbakır, Suriçi.

Dalkılıç, N. ve Aksulu, I. 2001. Diyarbakır Kenti, Geleneksel Konut Mimarisi. *Gazi Sanat Dergisi*, 2 (2): 53-71.

Dirlik, N. (2017) Antik Dönemde Kemer ve Tono, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 32(3), 815-846.

Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Diyarbakır Kültür Envanteri,

Dinç, E. 2015. Geleneksel Mardin Mimarisinde Kullanılan Malzeme ve Uygulanan Yapım Tekniklerinin Günümüz Restorasyon Uygulamalarında Sürdürülebilirliğinin İncelenmesi. Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır. 159.

Erginbaş, D. 1952. Diyarbakır Evleri. Diyarbakır Evleri.Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.Sayfa:68.

Hasol, D. 1975. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.8.Baskı,Sayfa:511.İstanbul

http://cografyaharita.com/turkiye-cografi_bolge-haritalari.html. (tarih yok). Coğrafya Harita:http://cografyaharita.com/turkiye-cografi_bolge-haritalari.html adresinden alınmıştır.

<https://www.karacadag.gov.tr/>. (tarih yok). Karacadağ Kalkınma Ajansı adresinden alınmıştır.

<https://www.slideshare.net/ErdalCoskun/geleneksel-tayc-sistemler-sistemler>. (tarih yok).

Kaya, Ş. 2011. Diyarbakır Mehmet Uzun Evi Restorasyon Projesi . Yüksek Lissans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.İstanbul.Sayfa:224

Neufert, E. 1973. Yapı Tasarım Bilgisi. Beta Yayınları, Yayın No:35, Sayfa:618.Almanya.

Öztan, G. 1976 . Diyarbakır İklimi. Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Bildiri, Sayfa:34.Ankara.

Parla, C. 2005. Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi. *Ödtü Mfd*, 2005/1. 22(1) :57-84.

Sabri Karadoğan, M. T. 2017. Diyarbakır Havzasında İklim Üzerinde Etkili Olan Yer Şekilleri ve Litolojik Faktörlerin MODİS Uydu Görüntüsü Verileri İle İncelenmesi . *Türkiye Jeoloji Bülteni* .60(2017):557-568

Tayla, H. 2007. Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları. Yayın Kurulu Genim, S.M. , Saatçi, S. , Ceylan, O. , Karakaya, E. , Sayfa:896.İstanbul.

Tuncer, O. C. 1999. Diyarbakır Evleri. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Sayfa:574.Diyarbakır.

www.diyarbakir.gov.tr. (erişim tarihi:20.07.2018).

Yıldız, İ. 2011. Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi. Diyarbakır Valiliği Yayınları, Sayfa:659.Diyarbakır

Yılmazçelik, P. D. 1995. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840). TTK Basımevi, Sayfa:379.Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Anıl İNAL

Doğum Yeri: İskenderun

Doğum Tarihi: 14.04.1988

Medeni Hali: Evli

Yabancı Dili: İngilizce

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise: İbni Sina Anadolu Lisesi (2006)

Lisans: Dicle Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Mimarlık Bölümü (2011)

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl:

Dara Mimarlık (2010-2017)

İnal Mimarlık (Proje Müdürü) (2017-)

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS ÇALIŞMASI İNTİHAL RAPORU FORMU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

ADI VE SOYADI	Anıl İNAL
ÖĞRENCİ NO	16808019
EĞİTİM – ÖĞRETİM YILI	2018-2019
YARIYIL	☐ Güz ☒ Bahar
ANABİLİM DALI	MİMARLIK
PROGRAM	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Tezsiz Yüksek Lisans (Dönem Projesi)
TEZ KONUSU	GELENEKSEL DİYARBAKIR EVLERİNİN YAPIM TEKNİKLERİ

İNTİHAL RAPORU BİLGİLERİ

RAPOR TÜRÜ	☐ Tez Savunma Sınavı Öncesi ☒ Tez Savunma Sınavı Sonrası
SAYFA SAYISI	250
BENZERLİK ORANI	%7
RAPORLAMA TARİHİ	08/07/2019

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler, sonuç ve tartışma kısımlarından oluşan toplam 250 sayfalık kısmına ilişkin, 08/07/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan intihal raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- ☐ Kabul/Onay sayfaları hariç,
- ☐ Kaynakça hariç
- ☒ Alıntılar dâhil
- ☐ Diğer

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Programlarda Tez Çalışması İntihal Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

1974

Anıl İNAL

Öğrenci

8/7/2019

Doç. Dr. Neslihan DALKILIÇ
Tez Danışmanı

8/7/2019

Doç. Dr. D. Türkan KEJANLI
Anabilim Dalı Başkanı